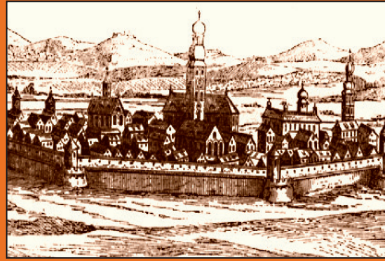

19

1/2019

Annales historici Presovienses

Európska únia

Európsky fond regionálneho rozvoja

Agentúra

Ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu SR
pre štrukturálne fondy EÚ

*„Podporujeme výskumné aktivity na Slovensku.
Projekt je spolufinancovaný zo zdrojov EÚ“*

Operačný program
VÝSKUM a VÝVOJ

**Publikácia je vydaná ako periodikum v rámci
„Centra excelentnosti sociohistorického
a kultúrohistorického výskumu“**

VÝTVARTELSTVO
PREŠOVSKÉJ
UNIVERZITY

ANNALES HISTORICI PRESOVIENSIS

ANNALES HISTORICI PRESOVIENSES č. 1/2019, roč. 19

Inštitút histórie

Filozofická fakulta Prešovskej univerzity

Ul. 17. novembra 1

080 78 Prešov

ahp@unipo.sk

<http://www.unipo.sk/filozoficka-fakulta/veda/AHP>

Redakčný kruh:

Patrik Derfiňák (Prešov)
Lubica Harbuľová (Prešov)
Roman Holec (Bratislava)
Peter Kónya (Prešov)
Albert Kotowski (Bonn)
Eva Kowalská (Bratislava)
Rastislav Kožiak (Banská Bystrica)
Igor Lichtej (Užhorod)
Marie Marečková (Brno)
Slavomír Michálek (Bratislava)
Klára Papp (Debrecen)
László Pószán (Debrecen)
Karl W. Schwarz (Wien)
Waclaw Wierzbieniec (Rzeszów)

Redakčná rada:

Jozef Baďurík, Milan Belej, Miloslava Bodnárová, Miroslav Daniš, Patrik Derfiňák (predseda),
Marcela Domenová, Lubica Harbuľová, Martin Javor, Nadežda Jurčišinová, Peter Kónya,
Peter Šturák, Peter Švorc, Marián Vizdal

Redakcia:

Patrik Derfiňák, zodpovedný redaktor, Lucia Šteflová, Erik Ondria, Veronika Drábová

Za obsah príspevkov a jazykovú úpravu zodpovedajú jednotliví autori.

©Inštitút histórie, Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2019.

OBSAH

ŠTÚDIE	5
<i>Marcela Domenová:</i> Majetkové pomery Prešovčanov na prelome stredoveku a novoveku: sonda do majetkovoprávných písomností.....	7
<i>Peter Kónya:</i> Veľké a Malé Kapušany v 17. storočí.....	30
<i>Ján Adam:</i> Hudobny remeselnik niemože sebe kus hleba zarobic. Misera plebs contribuens v kuruckých časoch	48
<i>Nadežda Jurčišinová:</i> Pôsobenie katolíckeho kňaza Michala Chlebáka na Spiši v 19. storočí.....	74
ŠTÚDIE	85
<i>Veronika Drábová:</i> Informácie o židoch v prešovskej mestskej kronike v 18. a 19. storočí	87
<i>Gábor Veres:</i> Z histórie funkcie viertelmeistera.....	96
KRONIKA, RECENZIE, GLOSY	105

CONTENS

ARTICLES5

Marcela Domenová:

Property Situation of the Prešov Burghers at the Turn of the Middle Ages
and Modern Times: Inquiry into Ownership-Related and Legal Documents

Peter Kónya:

Veľké and Malé Kapušany in the 17th century

Ján Adam:

Poor craftsman cannot earn enough for a piece of bread. Misera plebs
contribuens in Kuruc era

Nadežda Jurčišinová:

Activity of a Catholic priest Michal Chlebák in Spiš in the 19th century

ŠTÚDIE

Veronika Drábová:

Informations about the Jews in “Pamätná kniha mesta Prešov“
in the 18th and 19th century

Gábor Veres:

Data for the history of the viertelmeister function

CHRONICLE, REVIEW, ANNOTATIONS

ŠTÚDIE
ARTICLES

MAJETKOVÉ POMERY PREŠOVČANOV NA PRELOME STREDOVEKU A NOVOVEKU: SONDA DO MAJETKOVOPRÁVNÝCH PÍ SOMNOSTÍ

Marcela DOMENOVÁ

DOMENOVÁ, Marcela. Property Situation of the Prešov Burghers at the Turn of the Middle Ages and Modern Times: Inquiry into Ownership-Related and Legal Documents. In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528, 2019, vol. 19, no. 1, p. 7 – 29.

The study deals with the issue of property inheritance. It presents documented and identified immovable properties (house, land, fields, manor estates, etc.) as well as movable properties (household equipment/furnishing - kitchen and bedroom, cloths, footwear and jewellery - jewels, food and pets, finances and other items) in the last wills of the Prešov burghers from 1515 to 1535. The inquiry also focuses on documents from the diplomatic point of view and highlights the need to research historical situation in the wider historical and social context and to research mentalities and elite representatives in the urban environment.

Key words: Prešov, archival sources, last wills, Middle Ages, Modern Period, movable property, immovable property.

Výskumu dedičského práva, formálno-právnej stránke jednotlivých druhov úkonov mortis causa, výskumu zriadení úkonov poslednej vôle a podoby dedičského (testamentárneho) práva, ale aj diplomaticko-obsahovej analýze závetov (jednotlivín, knihy testamentov)¹ Prešovčanov, resp. čiastočne životnej úrovni obyvateľov Prešova v 15. i 16. storočí sa už parciálne venovala pozornosť – problematikou

¹ IVÁNYI, Béla. Eperjes város végrendeleti könyve. In *Történelmi Tár*, 1909, s. 438 – 449; DOMENOVÁ, Marcela. K problematike finančných odkazov a tzv. zbožných úmyslov Prešovčanov v Knihe testamentov z rokov 1447 (1474!) – 1513. In *Zborník vedeckých prác katedry ekonómie a ekonomiky ANNO 2013* [elektronický zdroj]. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, 2013, s. 131 – 143.

sme sa zaoberali jednak my,² M. Bodnárová³ či K. Szende.⁴ Išlo aj o okruhy spojené s rekonštrukciou rodiny,⁵ cirkvou, charitou, zdravotníctvom⁶ či dejinami mesta v širšom kontexte s dôrazom na obdobie konca stredoveku. Nateraz pôjde cielene o sondu na prelome stredoveku a novoveku, ktorému sa samostatne pozornosť nevenovala. Štúdiá nadväzuje na staršie výsledky výskumu, v ktorých sa prehľadovo sledoval diplomaticko-obsahový rozbor,⁷ nateraz zameriame pozornosť na materiálnu kultúru.⁸

Rekonštrukcia nehnuteľného a hnutelného majetku prešovských mešťanov na prelome stredoveku a novoveku sa viaže na výskum primárnej archívnej bázy, majetkovoprávných písomností – závetov obyvateľov Prešova. V menšej miere boli pre potreby komparácie a pochopenia kontextu sledované aj iné súdobé písomnosti. V exkurze sa možno venovať diplomatickému hľadisku a niektorým vnútorným znakom písomností – závetov a možno poukázať na vybrané otázky tohto viacdimenzionálneho prameňa v kontexte právnej praxe, obsahovej stránky cez testátorov (poručiteľov), pozostalosť a skupiny dedičov. Nosnou časťou je problematika konkrétneho, doloženého a identifikovaného vlastníctva, nehnuteľného a osobitne hnutelného majetku, ktorý bol odrazom skutkového stavu životnej úrovne, štandardu, mentality jednotlivcov i religiozity.

² DOMENOVÁ, Marcela. Prešovské testamety do roku 1526 (Diplomaticko-obsahový rozbor). In *Historica Carpatica*. 2002, 33, s. 29 – 67.

³ BODNÁROVÁ, Miloslava. Kultúra života mešťanov Pentapolitany v 16. storočí. In *Slovenská archivistika*. 2004, XXXIX, č. 2, s. 102 – 123; BODNÁROVÁ, Miloslava. Kultúra života mešťanov Pentapolitany v 16. storočí. In *Z Bardejova do Prešporku : Spoločnosť, súdnictvo a vzdelanosť v mestách v 13. – 17. storočí*. Ed. Enikő Csukovits – Tünde Lengyelová. Prešov, Bratislava : Historický ústav Slovenskej akadémie vied, Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2005, s. 234 – 253.

⁴ SZENDE, Katalin. A magyarországi városi végrendeletek helye az európai joggyakorlatban. Sopron, Poszony és Eperjes példája. In *Soproni Szemle*. 1999, LIII, s. 343 – 356; Ezüstöv, rókaprém, vászonlepedő. Viselet- és textilkultúra a késő-középkori Sopronban, Poszonyban és Eperjesen. In *Századok*. 2003, 137, s. 405 – 458; *Otthon a városban. Társadalom és anyagi kultúra a középkori Sopronban, Pozsonyban és Eperjesen*. Budapest : MTA Történettudományi Intézete, 2004, s. 8 obr. príl.

⁵ SZENDE, Katalin. Deti, súrodenci, manželia. In *Z Bardejova do Prešporku: Spoločnosť, súdnictvo a vzdelanosť v mestách v 13. – 17. storočí*. Ed. Enikő Csukovits – Tünde Lengyelová. Prešov, Bratislava : HÚ SAV, FF PU, 2005, s. 211 – 233.

⁶ DOMENOVÁ, Marcela. Charity – a necessity or a work of mercy? The life of Prešov citizens in the late middle ages and early modern period. In *Charity, Philanthropy and Social Work*. 2014, No. 3, s. 7 – 18.

⁷ DOMENOVÁ, Marcela. Prešov v zrkadle testamentov: príspevok k dejinám každodennosti v rokoch 1527 – 1547. In *Historica Carpatica*. 2004, 2005, 35, s. 31 – 42.

⁸ Mimo túto analýzu ostáva problematika cirkevných pomerov v meste s dôrazom na vplyv šíriacej sa reformácie a pohľadu na cirkev ako takú, na fraternity, oltáre či klérus, ktorí sa mohli stať dedičmi, t. j. pobožné odkazy.

V tomto prípade ide o sondu na základe posledných vôľ,⁹ t. j. závetov¹⁰ – jednotlivín,¹¹ a ich výpovednej hodnoty na základe vzorky písomností s dôrazom na dokumenty z rokov 1515 – 1535, v počte 74,¹² pričom niektoré (2 – 3) z nich možno združiť.¹³ K jednotlivým rokom šlo o 2 (1515, 1523, 1525, 1533) – 8 (1520) výskytov, z rokov 1518 a 1522 sa nezachovali žiadne závetu, a teda ročný priemer je 3,5 závetu. V sledovanom období vieme doložiť vyššiu úmrtnosť, ale aj spísanie poslednej vôle, a preto v kontexte celkového vyhodnotenia sociálnej a životnej úrovne mešťanov ide o nízku – ilustratívnu vzorku na vyvodenie hlbších záverov. Závetu boli spísané dominantne v latinskom, menej v nemeckom jazyku (8 %).

Aby boli súdobé závetu platné, museli spĺňať isté formálne náležitosti, kde formálno-právnu stránku mohli ovplyvniť, resp. odvodzovať aj miestne obyčaje,¹⁴ ako

⁹ T. j. testamentum, testamentum finale, ultima voluntas, fassio finalis, leczten willen, leczten willen und testament, testamenter wil. V literatúre pri slovenskom ekvivalente je bežný výskyt synonymým testament, posledná vôľa, posledný poriadok, resp. závet. Forma mešťanskeho závetu (v staršej literatúre testamentu) bola verejná a súkromná. V tomto prípade šlo o *verejné testamenty* – písomné (resp. aj ústne), ktoré urobili mešťania pred mestskou radou či jej dvoma vyslanými členmi (z radov prísázných, testamentári) a notárom. Podľa klasifikácie šlo o mestské listiny vydané v záujme mešťanov. Závet sa mal následne zaprotokolovať a uložiť do archívu. LEHOTSKÁ, Darina. *Príručka diplomatiky*. Bratislava : Slovenská archívna správa, 1972, s. 313 – 317.

¹⁰ V kontexte používania terminológie a unifikáčnych snáh, presadenie pojmu závet pred testament pozri ŠVECOVÁ, Adriana. *Formálno-právna stránka zriadenia úkonov posledného poriadku na Slovensku do roku 1950*. Bratislava : Veda, 2010, s. 24 – 38.

¹¹ Do r. 1526 sa zachovali v počte 123, z rokov 1527 – 1547 v počte 83, ďalší výskum ranonovovekých jednotlivín nebol ešte realizovaný. Na dôvody, prečo sa zachovali práve tieto závetu, poukážem na základe výskumu i dedukcií neskôr. Kniha testamentov 1474 – 1513 (*Liber testamentorum*) je reálne vedená v období r. 1447 – 1513, nespĺňa však funkciu protokolu testamentov, obsahuje len výpisy položiek zo závetov určených pre cirkevné inštitúcie a na charitatívne ciele, tzv. zbožné úmysly. ŠA PO, MMPO – LL, sign. 399.

¹² Podľa dostupných archívnych pomôcok. Porovnaj *Eperjes szabad királyi város levéltára (Archivum liberae regiaeque civitatis Eperjes.)* 1245 – 1526. [I. rész]. Ed. Iványi Béla. Szeged : Szeged Városi Nyomda És Könyvkiadó R. – T., 1931. 240 s.; *Eperjes szabad királyi város levéltára (Archivum liberae regiaeque civitatis Eperjes.)* 1245 – 1526. [II. rész]. Ed. Iványi Béla. Szeged : Szeged Városi Nyomda És Könyvkiadó RT., 1932, s. 241 – 480; *Magistrát Prešova. Dodatky 1463 – 16. stor.* Ed. Miloslava Bodnárová. Prešov : Štátny oblastný archív Prešov, 1998. 60 s.; *Inventár archívu mesta Prešova 1520 – 1550 (1606)*. Ed. (Jozef) Repčák. Prešov : s. t., s. a. 270 s. Strojopisná rozmnoženina.

¹³ MV SR, ŠA Prešov, fond Magistrát mesta Prešov – Listy a listiny (ďalej ako ŠA PO, MMPO – LL), sign. 1008, 1042, 1888, 1984.

¹⁴ Vo všeobecnosti pozri LUBY, Štefan. *Dejiny súkromného práva na Slovensku*. Bratislava: Iura editio, 2002. 626 s. Formálne náležitosti závetov upravil až zák. čl. XXVII/1715. Definoval náležitosti spoločné i osobitné, ktoré boli podriadené jednotlivým druhom závetov, zosúladiť rozdielnú a nejednotnú prax vyhotovovania listinných písomných foriem závetov (súkromných, verejných, kodicilov atď.). Slobodné kráľovské mestá nemuseli výhradne prijať novú právnu úpravu, lebo uvedená norma ponechávala v platnosti tamojšiu mestskú úpravu formálnych aj obsahových náležitostí. Po prijatí občianskeho princípu rovnosti v r. 1848/49 došlo postupne k unifikácii v zmysle jednotnej úpravy pre všetky vrstvy, postupne sa kredovala všeobecná zákonná úprava dedičského práva a s tým bola spojená aj formálna stránka zriadenia úkonov posledného poriadku. ŠVECOVÁ,

aj obsahové náležitosti, medzi ktoré patrila spôsobilosť zriadiť závet (vek, zdravý rozum); spôsobilosť dediť; pravá, vážna a slobodná vôľa; disponibilná pozostalosť v majetku poručiteľa.¹⁵ Neplatnosť závetu mohla vzniknúť pre nedostatok niektorej náležitosti. Hoci možno sledovať istú genézu prešovských meštianskych závetov, badať v komparácii (aj s inými lokalitami a obdobiami) nejednotnú – nekonzistentnú prax a viacero menších odchýlok. Najčastejšie použitá schéma pri písaní závetu s trvalou platnosťou následne mala takéto vnútorné členenie textu. Úvodná formulka obsahuje dátum. Datácia bola uvedená podľa kresťanského kalendára. Ďalej šlo o uvedenie identifikovanej osoby – celého mena testátora,¹⁶ na ktorého sa viazal závet a osobno-majetkové vzťahy, no bez uvedenia lokality.¹⁷ Šlo o mužov v počte 39 (ženatí, vdovci, slobodní; mládenec/ adolescent 1 prípad)¹⁸ a ženy v počte 35 (vydaté, menej vdovy – 26 %). Išlo spravidla o poručiteľov zo strednej vrstvy (stredná nižšia i stredná vyššia trieda), nízky počet predstavujú elity z pohľadu sociálnej stratifikácie (rod. Plawniczer, Cleyn, Mock) a politických elít (Peter Pictor, Kristián Czibner) alebo intelektuálov (Vavrinec Wolf). Text závetu obsahoval naráciu, vyhlásenie súvisiace s dobovými právnymi zvyklosťami, t. j. vyhlásenie zostavovateľa o uzatváraní závetu so zdravou myslou (*sana mente, sana mente ac optima racione*), v zmysle spôsobilosti pre daný úkon, schopnosti adekvátneho rozumového vnímania a rozlišovania (hoci napr. s chorým telom). Malo ísť o slobodný úkon, ktorý vyplýval z jeho vôle a rozhodnutia. Nasledovalo menovité uvedenie prítomných svedkov právneho úkonu zlistinenia závetu. Ich uvedenie sa mohlo vyskytnúť pri druhom type aj na konci závetu v rámci koroborácie. Týchto svedkov možno rozdeliť do dvoch skupín¹⁹ aj podľa svedeckej spôsobilosti. Prvú skupinu tvorili predpísaní – nevyhnutní svedkovia pre spísanie a platnosť závetu, ako členovia mestskej samosprávy – mestskej rady, hl. prisažní (2 – 3, zriedkavejšie 4), notár, resp. najskôr testamentári). Druhú skupinu predstavovali iní svedkovia – duchovné (ako farár, kaplán a i.) a súkromné osoby blízke poručiteľovi, ako príbuzní, priatelia, napriek tomu, že ich vynechanie na platnosti závetu nič nemenilo. Okrem vymenovania relevantných – potrebných svedkov mali dôležitú úlohu nie ich podpisy, ale ich pečate aplikované na konci textovej časti, ktoré dodávali písomnosti

Adriana. *Formálno-právna stránka zriadenia úkonov posledného poriadku na Slovensku do roku 1950*. Bratislava : Veda, 2010, s. 10, 62 – 69, 83 – 84.

- ¹⁵ LUBY, Štefan. *Dejiny súkromného práva na Slovensku*. Bratislava : Iura edition, 2002, s. 522 – 526.
- ¹⁶ Pri žene krstné meno a priezvisko – pôvodné rodové alebo manželovým a rodinným stavom, alebo menom manžela s pridaním sufixu -in/yn k jeho priezvisku.
- ¹⁷ Lokalita – mesto Prešov je v texte uvedené ojedinelo. Pri Nепреšovčanoch sa uvádzalo miesto pôvodu alebo pri funkcii – úrade, ako napr. pri svedkoch, že ide o richtára a prisažných mesta Prešov. ŠA PO, MMPO – LL, sign. 895 (Testamentum Andree literati de Corona).
- ¹⁸ ŠA PO, MMPO – LL, sign. 1026. Všetok majetok po otcovi odkázal matke.
- ¹⁹ Definovaní vo vtedajšej praxi boli aj nehodní svedkovia, ktorých v závetoch neuvádzali (služobníctvo, príbuzní, deti, ženy, duševne chorí), t. j. boli vylúčení z osvedčovacích úkonov.

právnú silu. Nosnú časť tvorili v kontexte (v zmysle diplomatiky) odkazy poslednej vôle, t. j. text sledoval závetnú dispozíciu. Dokladal reálnu existenciu pozostalosti (dedičstva) a ustanovenie dediča/dedičov. Text dispozície mal podobnú grafickú štruktúru (napr. Item, niekde aj odseky), závisel od veľkosti a škály odkazovaného majetku – dedičstva prináležiaceho testátorovi, ako aj od jeho dispozícinej slobody či od počtu dedičov a ich vzťahov. Zároveň závisel aj od pisára – notára (štýl písárskej kancelárie, prípadne formovanie či fixovanie formulára – jazyk a štýl), čo sa tu čiastočne odrazilo v kancelárskej praxi, spôsobe zriadenia závetu a jeho formálnych znakov. Bežným výskytom bola fráza o odkazovaní svojej duše Bohu – Stvoriteľovi. Nosne obsahoval uvedenie a rozdelenie jednotlivých majetkových podielov s ich konkretizáciou dedičom, pričom tí mali byť zreteľne identifikovateľní. Rozlišoval sa majetok zdedený po rodičoch – po otcovi alebo po matke (paterna/materna bona), spolunadobudnutý, zdedený, užívaný atď.

Dôležitá bola aj stránka dediča, resp. dedičov s právom na majetok, dedičskej postupnosti, ale aj spôsobilosti dedič. Hlavne šlo o špecifikovaných, neopomenuteľných dedičov zo zákona – descendentná línia v priamej postupnosti a partner a i.,²⁰ čím dochádzalo k posilneniu, upevneniu príbuzenských i majetkovoprávných vzťahov. V danej sonde je citeľný nízky počet záznamov, kedy sa deti uvádzali počtom (1 – 3), resp. všeobecne slovom deti, synovia, dcéry (bez uvedenie počtu). Doložení sú nielen legitímni potomci, ale aj potomkovia z viacerých vzťahov – manželstiev, nevlastné – nelegitímne (privignus) deti a pod. Relatívne nízky je aj počet blízkeho i vzdialeného príbuzenstva, pokrvných a nepokrvných príbuzných, súrodencov a vnukov ako dedičov, resp. aj osôb inak blízkych (služobníctvo, spolupracovníci), jednak pre ich možnú neexistenciu, resp. pre zodpovednosť testátora a fakt, aby sa logicky nadobudnuté majetkové dobrá dedili v čo najbližšom kruhu v príbuzenskom pomere v záujme ochrany rodiny a majetku, resp. v dispozícii s vyčlenením istých podielov pre nich, zároveň sa predchádzalo prípadným kauzám. Viac odkazov sa spája s odkazovaním majetku na iné ciele. Aj táto sonda teda neguje staršie teórie o viacgeneračnom bývaní v meštianskych domoch/domácnostiach a podporuje teórie na použitie nižších ukazovateľov pre celkový prepočet obyvateľstva v Prešove (resp. aj koeficientov na prepočet obyvateľstva).

²⁰ Napr. zákonné dedenie sa viazalo na dedičské triedy: ako prví dedili descendentí a manželka, a to podľa hláv (in capita), vzdialenejší descendentí podľa kmeňov (in stirpes), rovnako muži a ženy; ich dedičské právo bolo neopomenuteľné, nemohlo sa testovať na ujmu descendentov. Potom dedili ascendentí a boční príbuzní (muži i ženy rovnako) podľa toho, či išlo o majetok aviticitný či nadobudnutý (aviticitný majetok dedila tá vetva, od ktorej prešiel na zostaviteľa – paterna paternis, materna maternis; nadobudnutý majetok dedili príbuzní podľa vetvy a stupňa). Rozlišoval sa i majetok spoločne nadobudnutý, osobitný majetok manželov. Podľa A. Švecovej sa rozoznávalo zákonné dedenie – existovali tri triedy (skupiny) dedičov, a to potomkovia (descendentí), predkovia (ascendentí) a boční príbuzní (kolateráli). Bližšie o dedičskej postupnosti u mešťanov ŠVECOVÁ, Adriana. *Trnavské meštianske závetý (1700 – 1871)*. 1. zv. Trnava : Typi Universitatis Tyrnaviensis, 2014, s. 85 – 90.

V rámci dispozície mohli vyčleniť popri aktívach (legata) i pasíva (debitum, schuld), obligácie, záväzky poručiteľa jeho, ako aj jemu prináležiace (debita, sequitur debita) – radené spravidla osobitne, a následne po nich odkazy (legata, sequitur legata). Mohlo teda ísť aj o pasívnu pozostalosť alebo pozostalosť menšej (nepatrnej) hodnoty. Tento fakt je citeľný práve v nami skúmanom období (najmä koncom 20. a začiatkom 30. rokov 16. storočia), čo predtým až také bežné nebolo. Odráža skutkový stav majetku, pozostalosti, ktorý bolo potrebné vyrovnať aj v rovine veriteľsko-dlžníckych vzťahov. Išlo najmä o financie, ale aj hnuťelný majetok. Výška pasív sa pohybovala aj do niekoľkých desiatok florénov (zl., fl.), išlo aj o predmety, tovar v istej hodnote (napr. aj sudy s pivom).²¹

Variabilita hnuťelného a nehnuteľného majetku uvádzaného v odkazoch je nižšia, ako sa očakávalo. Začína sa prejavovať fakt, že mešťania mali u seba finančnú hotovosť, často vysoké čiastky uložené doma, aj vo výške niekoľkých desiatok fl., resp. uvádzajú v rámci aktív, ale aj pasív aj vyššiu sumu, ako bola cena ich domu.²²

V tomto období sa vyskytuje uvádzanie opatrení pre prípad smrti aj v kontexte podmienok, príkazov a želaní, ako naložiť s dedičstvom (predaj, vyhotovenie predmetu, účel). Legálne bolo aj uvedenie poručníka v prípade maloletých detí, námestného – náhradného dediča, napr. v prípade úmrtia, ale aj opätovného vydaja, vydedenie príbuzného so zdôvodnením, ktoré bolo zákonného dôvodu a spôsobe- né správaním, (nemorálnym) postojom, spôsobom života či skutkom. Odrážajú sa tu aj nie vždy dobré rodinné i osobno-majetkové vzťahy. Tu možno uviesť prípad z roku 1520, kedy Štefan Faber (kováč) odkázal dom s náležitosťami (hnuťelný aj nehnuteľný majetok) a všetky iné majetky dedičným právom manželke. Jeho bratia nemali právo protirečiť. Aby ochránil manželku, zveril ju do ochrany Michalovi Belszovi, ktorý bol i svedkom pri spísaní závetu. Vyskytli sa aj prípady rozvrátených manželstiev, poukázanie, ako naložiť s majetkom, ak partner (ako vdovec) vstúpi do iného vzťahu, resp. manželského stavu v súlade s dedičským právom. V roku 1521 Barbara, žena Valentína Doliatora, v závete uviedla, že otcovi, ktorý zanechal a zapudil jej matku (partibus polonie), neodkazuje nič. Ján Winter si v roku 1524 želal, aby si jeho manželka nechala dom, ale len pokým sa znova nevydá, resp. kým ich spoločné deti (filii) nedospajú. Potom si mali dom nechať deti a manželka si z domu mohla vziať len svoju časť.²³

V praxi bolo známe ustanovenie exekútora, resp. exekútorov závetov, a to v tomto kontexte aj s dôrazom na dôveryhodné osoby, na postavenie richtára a mestskej rady.

²¹ Napr. ŠA PO, MMPO – LL, sign. 1127, 1138.

²² ŠA PO, MMPO – LL, sign. 974.

²³ ŠA PO, MMPO – LL, sign. 104, 1053, 1152.

Výskyt odkazov v závetoch pre služobno-námezdné sily (sluhov/slúžky) je minimálny.²⁴ Na druhej strane sa v tomto pohnutom období²⁵ ako dedič vyskytlo aj samotné mesto Prešov, jeho obyvateľstvo – meštianska komunita. Menšie odkazy pre verejný prospech šli na jeho potreby – obnovu (všeobecne), na most – obnovu a postavenie, aj keď testátori dedičov mali.²⁶ V kontexte praktizovania kresťanskej viery a v snahe zabezpečiť si po smrti večný život sa v tomto období veľmi často a vo vysokom počte vyskytovali odkazy na tzv. zbožné úmysly (špitál, chudobinec), charitu, spojené nielen so skutkami milosrdenstva, ale aj s cirkvou – sakrálnymi objektmi (kostoly, interiér, prevádzka), duchovnými bratstvami – fraternitami (aj s prepojením na remeslo, ktoré mohol testátor prevádzkovať), a to aj v kontexte pohrebných obradov a vysluhovania zádušných omší.²⁷

Ako bolo uvedené vyššie, na konci závetu sa vyskytovalo pravidelne pečate. Išlo o osobné prsteňové pečate (aplikované samostatne) relevantných a nevyhnutných svedkov v predpísanom počte a predpísaného statusu pri spísaní závetu (t. j. nie testátora), ktoré boli umiestnené v jednom rade ako osvedčenie platnosti celého úkonu, obsahu a dodržania formálnych náležitostí závetu.²⁸

Prečo sa zachovali (zarchivovali) dané závet, keď boli po čase svojej publikácie a oznámenia zainteresovaným stranám (najskôr dovtedy uložené v mestskom archíve), resp. po ich vykonaní bezpredmetné? Možno sa domnievať, že to mohlo byť pre nízky počet zákonných dedičov, pre objavujúce sa vysoké pasíva, ktoré boli ad hoc zachytené a bolo ich potrebné po smrti vyrovnať, pre variabilné odkazy testátorov, ktorí už nemali nikoho blízkeho, aby sa reálne vykonali, vyplatili cirkvi, charite, mestu atď. Rovnako aj pre prípad, ak by nastali prípadné spory o dedičstvo zo strany dedičov a vymáhanie si nejakých dedičských podielov po nebohom.

Testamentárne dedenie, reálne naplnenie, vykonanie – praktické realizovanie odkazov poslednej vôle sa viazalo na smrť poručiťa. Jednotlivé výskyty si ešte vyžadujú výskum aj v kontexte daňových kníh (registrov), ktoré sú však pre dané obdobie torzovité.²⁹ Závet v praxi naozaj vykonávali stanovení exekútori a robilo si o tom záznamy aj samotné mesto, ktoré sa prípadne zaoberalo aj správou dedič-

²⁴ ŠA PO, MMPO – LL, sign. 966. Možno uviesť, že v období pred a v období (ktoré sledujeme) sa vyskytoval počet služobníctva v 8 – 10 % analyzovaných závetoch.

²⁵ V r. 1525 došlo k veľkému požiaru v meste, v roku 1526 boli aktuálne protiturecké výpravy, v Uhorsku sa odohrávali mocenské zápasy o trón medzi Ferdinandom I. Habsburským a Jánom Zápoľským.

²⁶ ŠA PO, MMPO – LL, sign. 2398 (5 fl. pro publico restauratione), 2434 (restauracione et restauracione pontis versus Snc. Petrum vulgo zwr steinem pruck).

²⁷ Iným dedičom sa chceme venovať v samostatnej štúdii.

²⁸ Táto schéma dominovala, no používala sa aj v rôznych menších obmenách. V iných obdobiach pri prešovských závetoch sme sa výnimočne stretli aj s invokáciou, intituláciou či arengou.

²⁹ DOMENOVÁ, Marcela. *Z dejín mesta Prešov a jeho obyvateľov v 16. storočí*. Habilitačná práca. Prešov 2018, s. 81.

stva. Vykonanie závetu sa mohlo uskutočniť – vyplniť aj niekoľko rokov po smrti testátora, o čom svedčia poznámky pri odkazoch v závetoch (typu executus, facit),³⁰ resp. fráza o jeho celkovom vysporiadaní³¹ a prípadné škrty položiek. Príkladom je závet Petra Thulku z roku 1519, ktorý bol postupne v súlade s jeho poslednou vôľou vysporadúvaný až do roku 1525.³² Iné škrty, dodatky mohli spôsobiť podozrenie, zrušenie a neplatnosť závetu.

Majetková pozostalosť ako predmet odkazovania

Posledné vôle mešťanov sú predovšetkým svedectvom o ich majetkovom vlastníctve, čiastočne ako relevantný prameň dopĺňajú náčrt ich životnej úrovne. Majetok bol vo všeobecnosti uvádzaný pod rôznymi termínmi – vec, majetok (bona, rabe, erbe, res). Bol dvojaký, a to nehnuteľný a hnuiteľný. Determinantom pri výskume vo vysokom percente závetov však bola všeobecná fráza, resp. klauzula „všetok svoj majetok/všetok svoj hnuiteľný a nehnuteľný majetok..., dom a všetko vybavenie, dom a všetky náležitosti, všetky náležitosti, všetko vybavenie (cínové)...“ odkazujem menovite dedičovi, resp. dedičom, čím sa výsledky skresľujú a odkazovaný majetok sa nedá vždy detailnejšie určiť. Nehnuteľnosti boli veľakrát stroho spomenuté bez bližšej charakteristiky a opisu (ako poloha, veľkosť, rozloha, cena a i.). Vyskytol sa aj problém s ich prekladom – identifikáciou a interpretáciou.³³

Nehnuiteľný majetok (res immobiles, gutter unbeweglich) predstavoval v prvom rade dom, pozemok, budovy – stavby hospodárskeho charakteru (oficína – dielňa, pivovar, sladovňa, sýpka), potom pôda – poľnosti: polia, záhrady, lúky, majere – alódiá. Väčší obraz o variabilite v tom čase cenného majetku sa spája s hnuiteľnosťami. Hnuiteľný majetok (res mobiles, gutter beweglich) predstavovali v tomto prípade v sledovanom období financie – peniaze v hotovosti; vybavenie domácností v kontexte najmä priestoru kuchyne a spálne až po náčinie, náradie potrebné pri práci v dome i na poli, dielni. Ďalšiu skupinu majetku možno začleniť do kategórie šatstvo (odev), obuv a šperky – klenoty, nasledovali potraviny a domáce zvieratá, o čom bude nižšie ešte zmienka.

³⁰ ŠA PO, MMPO – LL, sign. 1008, 1229.

³¹ ŠA PO, MMPO – LL, sign. 936 (hoc testasmentum fideliter executum est), 990 (hoc testamentum in toto executum est).

³² ŠA PO, MMPO – LL, sign. 1008.

³³ Pri práci boli použité viaceré slovníky, ako BARTAL, Antal. *A Magyarországi latinság szótára : A Magyar tudományos akadémia megbízásából és költségen*. Budapest : Franklin-Társulat , 1901. XVII, 722, [1] s.; MAREK, Miloš. *Slovník středověké a novověké latinčiny na Slovensku*. Krakov : Spolok Slovákov v Poľsku, 2017. 1247 s.; BOK, Václav. *Slovník středověké němčiny pro historiky*. České Budějovice: Jihočeská univerzita, 1995. 168 s.; BOKOVÁ, Hildegard – SPÁČILOVÁ, Libuše. *Stručný raně novohornoněmecký glosář*. Olomouc : Universita Palackého, 2003. 536 s. a i.

Nehnutelný majetok

Základ majetku mešťanov však tvoril dom, zriedkavo šlo o domy v počte dva (domus, haus, hauß).³⁴ Odkazovali sa najbližším (partner, deti), ale aj vzdialenejším príbuzným, a to aj v rôznych podieloch (1/2, menej 1/3), resp. boli určené cirkvi (kostolu, bratstvu) alebo na iné ciele, viackrát sa evidoval predaj. V niektorých závetoch sa konkrétne uvádzalo, že dom sa má predať (alebo, že sa už predal) kvôli vyplateniu pasív testátora a zvyšok sa ustanovil v podieloch pre určených dedičov.³⁵ V roku 1524 napríklad Ján Hutter odkázal dom na predaj a jeho manželke mala z predaja pripadnúť suma 18 fl.³⁶

Aká bola cena domov? Ceny domov sú ťažšie rekonštruovateľné. Napríklad v najstaršej súdnej knihe z rokov 1424 – 1509³⁷ sa cena domov pohybovala v rozmedzí od 10 do 600 fl. (išlo aj o červené fl.). Začiatkom storočia vieme nateraz doložiť len niekoľko odkazov a predaj domu (tab. 1) za cenu 13 – 180 fl. Viaceré prípady dokladajú fakt, že sa nehnuteľnosti nemuseli kúpiť a vyplatiť naraz, ale v splátkach (2 – 9) v priebehu niekoľkých rokov. Podobne to bolo aj v ďalších rokoch 16. storočia (tab. 2), kedy sa cena domov pohybovala od 29 – 600 fl.

Tab. 1. Ceny domov – ukážky kúpnej ceny cca z r. 1492 – 1535³⁸

Rok	Poloha	Cena	Rok	Poloha	Cena
1492	Slovenská ulica	16 fl.	1516	?	150 fl., 100 fl.
1499	2. štvrť	168 fl.			
1506	Ulica pri hradbách	13 fl. (2 splátky)	1530	?	180 fl.
1513	?	40 fl. (3 splátky)	1534	?	60 fl., 24 fl., 80 fl., (splátky)
1514	?	35 fl. (2 splátky)	1535	?	104 fl. (2 splátky) 80 fl. (2 splátky)
	3. štvrť	180 fl. (vyplatený 1523)			

Najdrahšie domy mali mešťania v dnešnom historickom jadre mesta, t. j. okolo námestia v 1. – 4. štvrti. Lukratívnejšie bývanie bolo na Slovenskej ulici, Maďarskej ulici alebo na časti Ulice pri hradbách (JZ časť). Išlo teda nielen o polohu v meste, parcelu, veľkosť, funkciu.

³⁴ ŠA PO, MMPO – LL, sign. 539/b, 939 a i.

³⁵ ŠA PO, MMPO – LL, sign. 642, 719, 751, 887.

³⁶ ŠA PO, MMPO – LL, sign. 1159.

³⁷ UHRÍN, Dušan. *Súdna kniha mesta Prešov 1424 – 1509*. Diplomová práca. Prešov : FF PU, 2001, s. 49 – 52. Peňažná hodnota majetkov sa spomínala najčastejšie v majetkovoprávných sporoch a pohybovala sa od 3 do 900 fl. Výška dlhov siahala do 43 hrivien striebra alebo do sumy 200 fl.

³⁸ Mestské knihy, záveti.

**Tab. 2. Ceny domov – kúpne ceny v Prešove cca z rokov 1599 – 1601
(98 prípadov)³⁹**

Štvrť/ulica	Cena	Štvrť/ulica	Cena
1. štvrť	90 – 900 fl.	Maďarská ulica (štvrť)	220 – 335 fl
2. štvrť	300 fl.	Ertemlak Ružová ulica	37 – 156 fl., 59 – 160 fl.,
3. štvrť	240 – 400 fl	Fossatum (Ulica pri hradbách) 1. časť 2. časť	29 – 600 fl. 60 – 323 fl.
4. štvrť	240 – 550 fl.	Horné predmestie časť Nový Egypt	90 – 250 fl., 50 – 53 fl.
Slovenská ulica	240 – 550 fl.	Dolné predmestie	?

Tu stojí za zmienku prípad z roku 1514. Rodina Grauscherovcov predala dom (v 3. štvrti) po nebohom a k nemu prislúchajúcu polovicu majera (allodium) na Ulici pri hradbách (Valensis, Fosata) mestskému notárovi, bakalárovi Kristiánovi Czibnerovi za 180 fl. Czibner peniaze nezaplatil naraz, ale v ročných splátkach (9 rokov) a vždy na radnici: 25 fl. (1514), po 20 fl. (1515 – 1520, prelom rokov 1521/1522), 15 fl. (1523). Išlo pre neho o vysokú sumu vo výške niekoľkých ročných plátov. Zachoval sa aj závet K. Czibnera z roku 1530, spomína v ňom financie, aj tie nevyplatené – ako napr. mzda od mesta za notariát, 1 sladovňa, dom ohodnotil rovnako na 180 fl. Dedičmi boli jeho syn Eustach (kanonik na Spišskej Kapitule) a dcéra s vnukmi – ktorých chcel zabezpečiť čo najlepšie.⁴⁰

Výskyt dvoch domov bol zriedkavý. Išlo napríklad o Juraja Cleyna (rok 1516). Jeden dom, ktorý vlastnil, bol v cene 150 fl., pričom testátor zaň už zaplatil 48 fl. a dlhoval 102 fl. Druhý dom mal hodnotu 100 fl. a bol predaný Pavlovi Cleynovi, ktorý Jurajovi už vyplatil sumu 35 fl., no v čase spísania závetu mu dlhoval ešte 65 fl.⁴¹ V roku 1534 Lukáš Mehrer usporadúval v rámci nehnuteľností aj 2 domy, jeden v hodnote 24 fl. a druhý za 80 fl.⁴² V roku 1535 šlo o prípad Juraja Stellera, ktorý vlastnil z nehnuteľností aj pôdu, 2 sladovne a 2 domy. Jeden z nich kúpil za 104 fl., pričom zaplatil len 36 fl. a na vyrovnanie ostalo 68 fl., druhý dom mal hodnotu 80 fl., no zaplatil zaň len 15 fl. a 40 den., zostávalo mu vyrovnať sumu 65 fl. bez 40 den.⁴³ Aj tieto ukážky poukazujú na fakt, že domy sa kupovali v hotovosti, no

³⁹ MV SR, ŠA Prešov, fond Magistrát mesta Prešov – Knihy (ďalej ako ŠA PO, MMPO – K), sign. 2390. Najväčší počet predajov nehnuteľností evidujeme na Ertemlaku, v 1. časti Ulice pri hradbách a na Slovenskej ulici.

⁴⁰ ŠA PO, MMPO – LL, sign. 1857.

⁴¹ ŠA PO, MMPO – LL, sign. 939.

⁴² ŠA PO, MMPO – LL, sign. 2225.

⁴³ ŠA PO, MMPO – LL, sign. 2396.

na splátky. Zároveň je špecifické, že 1. splátka za dom bola spravidla nižšia ako 2. zostávajúca splátka.

Na základe doterajšieho výskumu vieme, že Prešov patril medzi remeselnícko-poľnohospodárske lokality.⁴⁴ Dokladajú to najmä daňové knihy (nezachované komplexne), v ktorých sa zachoval daňový kľúč.⁴⁵ Uvedenie tohto typu majetku bolo v starších daňových knihách/registroch zriedkavé. Ak by sme sa sústredili na daňové súpisy k roku 1527 – mimoriadnu daň, eviduje sa v nej len 7 alódií a 2 sýpky,⁴⁶ o iných nehnuteľnostiach okrem domov nevieme. Analýza z roku 1544 (predmestia v tomto roku nie sú zapísané, sú doplnené z daňového zoznamu z roku 1548) poukazuje na vysoký podiel poľnohospodárskej výroby. Hlavy meštianskych rodín platili daň za vlastníctvo polí, záhrad, sýpok, alódií, lúk, dokonca rybníkov alebo vo veľkom množstve varili pivo. Išlo o 344 daňovníkov (67,4 %).⁴⁷ Danú skutočnosť potvrdzujú aj závetý zo sledovaného obdobia. Mešťania naozaj, hoci podľa výskytu v zachovaných závetoch zriedkavo, vlastnili 1 – 2 záhrady (ortum, hortum, garthen, gartem). Doložiť vieme záhradky, kapustníská (záhrada s posadenou kapustou/1505), menej ich polohu – ako pri bielidle (1530), pred Strednou bránou mesta (1532) a inde.⁴⁸ Ďalej šlo o lúky v počte 1 – 2, výnimočne 3 (pratun, fenetun, wisen) – bez uvedenia rozlohy, ak bola uvedená, tak výnimočne, napr. na hraničiach s Veľkým Šarišom, t. j. v extraviláne mesta.⁴⁹

Vo všeobecnosti sa odkazovali poľnosti ako zem (terra),⁵⁰ pôda pod označením pole, zem (ager, terra agris, land). Uvedenie rozlohy, ako aj polohy bolo menej časté, ak sa vyskytovalo, šlo približne o rozlohu meranú v jutrách (jugerum, napr. 2, 3, 4; 5,5; 6; 6,5; 7, 10, 11, 12 jutár). Cena za jutro bola uvedená výnimočne, napr. v roku 1524 bolo ohodnotených 11 jutár na 10 fl. V nemeckých písomnostiach sa rozloha

⁴⁴ BODNÁROVÁ, Miloslava. Poľnohospodárska výroba Prešova a prešovských mešťanov. In *Dejiny Prešova I.* Peter Kónya a kol. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2017, s. 180 – 190.

⁴⁵ V 40. rokoch 16. storočia sa za dom na námestí platilo 1 – 2 fl., za jednoduché alódiu 26 den., za alódiu s usadlosťou 64 den., za sýpku 20 den., za varenie piva 26 den., za 1 jutro pôdy poľa alebo záhrady 2 denáre. ŠA PO, MMPO – K, sign. 2679. V staršom období sa riadna daň platila z domov, prípadne iných nehnuteľností, bez uvedenia daňového kľúča. DOMENOVÁ, Marcela. Daňové písomnosti a sociálno-ekonomické pomery mesta Prešov v období stredoveku. In *Zborník vedeckých prác katedry ekonómie a ekonomiky ANNO 2009.* Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, 2009, s. 231 – 255.

⁴⁶ ŠA PO, MMPO – K, sign. 2676; DOMENOVÁ, Marcela. *Z dejín mesta Prešov a jeho obyvateľov v 16. storočí.* Habilitačná práca. Prešov 2018, s. 90 – 91.

⁴⁷ BODNÁROVÁ, Miloslava. Poľnohospodárska výroba Prešova a prešovských mešťanov v 16. storočí. In *Zborník príspevkov k slovenským dejinám.* Bratislava : SHŮ MS, 1998, s. 242 – 244.

⁴⁸ ŠA PO, MMPO – LL, sign. 716, 974, 1000, 1008, 1017, 1127, 1138, 1754, 1880, 1998, 2213.

⁴⁹ ŠA PO, MMPO – LL, sign. 974, 1008, 1940.

⁵⁰ ŠA PO, MMPO – LL, sign. 930.

a výnos poľností určovali v ertagoch (ertack).⁵¹ Poloha bola zaznamenaná mimo mesto, napr. smer pri kamennom moste, pri soche sv. Heleny, v hornej časti mesta, pred menšou mestskou bránou alebo v miestnych – chotárnych názvoch (označených vulgo..., dnes už neidentifikovateľných), alebo smerom/pri iných dedinách (ako Fintice, Šalgov). Pôda orná mohla byť už aj obrobená, neobrobená, vysadená – obsiata nejakou plodinou (oráčina – terra arabilia, semiata, culture apta, ackerlandth).⁵²

V tomto kontexte je potrebné uviesť alódiá, majere (alodium) odkazované v počte 1,⁵³ sýpky (horreum) vlastnené v počte po 1 (určené ako napr. celé)⁵⁴ alebo šlo v tomto kontexte aj o obilie, plodiny uložené v sýpke. Dedili sa aj hospodárske stavby spojené s varením piva sladovne, pivovary (brasium, brasiatorium, domum brasiatorum, melczhaws, melczer haws) v počte 1, resp. 2, menej 3 (šlo asi aj o menšie objekty) alebo len polovičné (polovicu) podľa práva. Ich cena nebola určená. Ak bola, tak sa stretávame napr. so sumou 5 fl. u Kristiána Czibnera (rok 1530). Odkazovať sa dal aj samotný chmeľ (humulus) meraný na gbely (napr. v počte 22).⁵⁵

Vyskytli sa aj dispozičné odkazy dielni, oficín (officina) – remeselníckych dielni so zariadením. Možno uviesť remeslá – tkáčske (oficina textriceam (1529), officina textoriam vulgo reme (1530)), v roku 1535 aj potrebné veci, náčinie ku kožušnickej dielni od Alberta Waytocka Pellifexa, ktoré odkázal synovi. Príkladom môže byť aj Peter Pictor (prisažný, autor tabuľových oltárnych malieb v Kostole sv. Mikuláša (dnes Konkatedrála sv. Mikuláša), predal mestu dom – parcelu, kde dnes stojí radnica). K roku 1525 uvádzal aj rozpracované diela, ktoré mal (s nákladmi aj 40 – 60 fl.), nevyrovnanie práce na tabuliach farského Kostola sv. Mikuláša. Nevieme nateraz doložiť, kto zdedil oficínu, ale financie mali pripadnúť Jakubovi Pictorovi.⁵⁶

Hnutelný majetok

Hnutelný majetok Prešovčanov odkazovaný v závetoch je špecifický svojou väčšou pestrosťou. Dokladuje dokumentovanie spôsobu života i úrovne v mestskom prostredí – cez bývanie, odievanie, stravovanie a pod. Testátori sa spravidla obmedzovali na jednoduché vymenovanie odkazovaných predmetov aj bez ich bližších opisov, keďže identifikácia pre exekútorov (vykonávateľov) i dedičov bola postaču-

⁵¹ ŠA PO, MMPO – LL, sign. 939, 974, 1008, 1017, 1024, 1050, 1127, 1138, 1234, 137/b, 1595, 1538, 1727, 1754, 1989, 2213, 2225. Evidujeme aj všeobecné odkazy fruges (plodina, úroda, výnos). V nemecky písaných závetoch ertag mohol znamenať aj výnos, úroda.

⁵² ŠA PO, MMPO – LL, sign. 939, 974, 1017, 1127, 1940.

⁵³ ŠA PO, MMPO – LL, sign. 1024.

⁵⁴ ŠA PO, MMPO – LL, sign. 1053, 1229.

⁵⁵ ŠA PO, MMPO – LL, sign. 1017, 1024, 1050, 1053, 1138, 1159, 1229, 1234, 1875, 1880, 1998, 2336, 2396.

⁵⁶ ŠA PO, MMPO – LL, sign. 1179, 1782, 1880, 2336.

júca. Výhodou je aspoň zriedkavé uvedenie farby, materiálu a veľkosti mobiliára, či už úžitkového charakteru, alebo luxusného vyhotovenia, na čo ešte poukážeme.

V meštianskych domácnostiach tvoril nábytok prenosné zariadenie interiéru a bol ovplyvnený vtedajšími slohovými predstavami doby (gotický sloh – prechod od robustnosti, renesancia – honosnejší a bohatsie zdobený nábytok). Prispôboval sa fungovaniu v domácnosti a slúžil základným potrebám človeka. Kritériom jeho typológie či vytvorenia základných skupín nábytku podľa prameňov je jeho funkcia. Možno ho rozdeliť na nábytok slúžiaci na spánok a odpočinok, nábytok na sedenie, skriňový a ukladací nábytok, stolový nábytok, interiérové doplnky utilitárneho charakteru,⁵⁷ no ich doložený počet v analyzovaných prameňoch nebol vysoký.

Tento funkčný mobiliár (z dreva) predstavoval menovite stôl (mensa, tabula, tisch). Základný charakter stola určovala stolová doska, hlavne štvorec, vyskytol sa odkaz obdĺžnikového tvaru stola, mohol byť jednoduchý, ale mohol mať najskôr aj úložný priestor (kredencový stôl, mensas cistas).⁵⁸

Úložné a funkčné časti nábytku fungovali často podobne ako solitéry – označené ako cista, skrinka, debna, truhla (cista, kasten), ich hodnota sa pohybovala aj na úrovni 9 fl. (veľká cista). Mohli byť odkazované v počte 1 – 2 a aj s vecami, ktoré v nich boli uložené (r. 1531). Cista mohla byť charakterizovaná prívlastkom nová, menšia a väčšia.⁵⁹ Ojedinele to bola aj lada, ladula (skrinka, debna, pokladnica) – napr. v hodnote 4 fl.⁶⁰

Spálňový inventár tvorili ležadlo, pohovka, sedadlo – ak šlo o 1 kus (pulvinar), no pod pojmom pulvinar (pulvinum,⁶¹ pulvinaria) možno rozumieť aj vankúš, podušku či perinu. Rozlišovali sa napr. podľa veľkosti (veľký).⁶² Súbor dokumentujúci bývanie predstavuje aj bytový textil (prikrývky na posteľ, obrusy), v tomto období prevažuje všeobecné odkazovanie všetkého príslušenstva domácnosti v kontexte spálne aj kuchyne. Často sa vo všeobecnosti odkazovali lectisternia vo väčšom počte (napr. 3, 6), resp. ako všetky náležitosti (prestieranie ležadiel, posteľná prikrývka, plachta),⁶³ príp. ako menovite opísané – prikrývka na posteľ (tectura lecti).⁶⁴

⁵⁷ Komparácia cez TOGNER, Milan. *Historický nábytek. Terminologický slovník historického nábytku od gotiky po počátek XX. století. Materiálová skladba – technologie – typologie a slohové projevy.* Brno : Nakladatelství Datal, 1993. 134 s., 18 s. obr. príl.

⁵⁸ ŠA PO, MMPO – LL, sign. 1824, 2152.

⁵⁹ ŠA PO, MMPO – LL, sign. 1024, 1727, 1824, 1859, 1956, 2051, 2359.

⁶⁰ ŠA PO, MMPO – LL, sign. 1859.

⁶¹ ŠA PO, MMPO – LL, sign. 930, 1127, 1631, 1782, 1859.

⁶² ŠA PO, MMPO – LL, sign. 930, 1017.

⁶³ ŠA PO, MMPO – LL, sign. 962, 966, 991, 1017, 1050, 1159, 1984, 2169.

⁶⁴ ŠA PO, MMPO – LL, sign. 1152.

V spálňach sa na zariadenie viaže podhlavnica, vankúš, poduška (cussinum, cossinum), niekedy sa určila aj ich podoba, tvar (oblongus, maius, brevior, minus). Odkazovali sa aj vo viacerých kusoch (napr. 3).⁶⁵ Ďalej to bola plachta, posteľná plachta, prikrývadlo, posteľná prikrývka (lint(h)eamen) bez konkrétnejšieho opisu, odkazovaná spravidla ako nová, resp. v počte 1 – 4,⁶⁶ čo by v niektorých prípadoch evokovalo synonymum pre prestieradlo (leylach – Leilach), vyskytla sa aj perina (pluma, plumatica, wulgo geikpeth) z peria, duchna, resp. väčší „záhlavok“, no bez bližších charakteristík, ktorý sa odkazoval v počte 1 – 3.⁶⁷ Unikátne je odkazovanie deky, prikrývky z kožušín (možno koberec, amphitapas de pellibus).⁶⁸ Termín prikrývka sa vyskytol viackrát a vo všeobecnosti (velamen, velamentum) aj s prívlastkom lepšia.⁶⁹ No ak by šlo o odevnú kultúru – mohlo ísť aj o druh odevu; doplnok – zásteru (velamentum, rúcho, zástera) alebo aj o prikrývku na hlavu (stužka, šatka, závoj), čo si vyžaduje ďalší komparatívny výskum.

Osobitný súbor doložených hnutelností dokumentuje problematiku stravovania, predstavuje nádoby na úschovu potravín, riad na varenie, nádoby na podávanie stravy. V priestoroch kuchýň sa používali aj plátenné doplnky, s raritným výskytom sa menovite odkazoval obrus, plachta – na stôl, ale aj na oltár (mensale) – v počte 1 (napr. za 1 fl.),⁷⁰ alebo obrus, utierka (mantele, mantile) v počte 1,⁷¹ resp. obrus ako taký (tischtuch). V tomto prípade sa odkazoval podľa kvality, napr. ako najlepšie.⁷² Výnimočné je aj odkazovanie uteráka (handtuch) v roku 1532.⁷³

Zväčša sa pri vybavení kuchyne odkazoval riad, nie hlinený, ale vyrobený z kovu, z ktorého dominoval cín. Pri lepších kusoch sa vyskytlo aj striebro. Riad sa odkazoval ako celok – výbava, výstroj (sup(p)ellectilia stannea), ako predmety (res, res stanneas) alebo mohol byť ešte aj jednotlivo vymenovaný.⁷⁴ Išlo o cínové (stanneus, czinen) nádoby ako cantharus (cantarus, kanvica na víno, šálka, kahan), v rôznych objemoch a veľkostiach (ako veľký, väčší, malý, polovičný, pintový, 7 pintový, ¼, ¾), aj v počte 1, 2 – 9;⁷⁵ hrnce na varenie (caldaria)⁷⁶ – aj v počte 7; panva,

⁶⁵ ŠA PO, MMPO – LL, sign. 930, 1051.

⁶⁶ ŠA PO, MMPO – LL, sign. 966, 1051, 1631, 1727, 1859.

⁶⁷ ŠA PO, MMPO – LL, sign. 1051, 1631, 1727, 1782.

⁶⁸ ŠA PO, MMPO – LL, sign. 1960.

⁶⁹ ŠA PO, MMPO – LL, sign. 1782.

⁷⁰ ŠA PO, MMPO – LL, sign. 1127.

⁷¹ ŠA PO, MMPO – LL, sign. 1127.

⁷² ŠA PO, MMPO – LL, sign. 2051.

⁷³ ŠA PO, MMPO – LL, sign. 2051.

⁷⁴ ŠA PO, MMPO – LL, sign. 1727, 1754, 1989.

⁷⁵ ŠA PO, MMPO – LL, sign. 890, 1000, 1051, 1159, 1631, 1782, 1818, 1859, 1956, 1984, 2152.

⁷⁶ ŠA PO, MMPO – LL, sign. 890, 1000.

misa (pelvis),⁷⁷ resp. malá miska či šálka (scutela, scutella, schutella) aj v počte 1 – 2. Tá mohla byť tiež rôzneho objemu (pinta, media) a veľkosti (veľká, malá).⁷⁸ K luxusnejším predmetom patrili picarium (pecarium, pohár, čaša, nádoba, kalich) najmä zo striebra (výnimočne pozlátený) s rôznou veľkosťou (väčší, veľký, prostredný/nízky)⁷⁹ odkazovaný v počte 1, 2, resp. 3; alebo kalich ako taký (calix).⁸⁰

Tanier alebo miska (discus) mohla byť aj zo striebra,⁸¹ podobne ako čaše, poháre a šálky (becher) odkazované počte 1 – 6 (1532).⁸² Vzácné boli aj lyžice (coclear, leffel) odkazované v počte 1 a viac (2, 4, 6, výnimočne aj 11 – 13 kusov). Mohli byť charakterizované aj ako veľké, strieborné, s jednoduchými rúčkami alebo boli s upravením (zatočením) rúčok – rukoväti.⁸³ Ako vidno, uvádzané predmety vykazujú vo viacerých prípadoch v preklade značnú podobnosť významov a synonym, kedy je náročné presne dotýčný mobiliár identifikovať, najmä ak nie sú zachované relevantné ikonografické alebo hmotné pramene z daného obdobia.

Do vybavenia domácnosti patrili aj rôzne menšie predmety, ako mažiar (mortarium),⁸⁴ ampuly, fľaštičky (ampula), ktoré mohli byť zo striebra či cínu.⁸⁵ V rámci praktických predmetov, súvisiacich s hospodárstvom, remeslom sa vyskytli napríklad odkazy ako koleso (rota),⁸⁶ taška (tanistra)⁸⁷ či vosk (cera) meraný napr. na talenty,⁸⁸ odkazy týkajúce sa dreva meraného na vozy (plaustrum lignorum)⁸⁹ alebo aj iné predmety, ako zbrane či výbroj, ako meč – dlhší meč (falanga, gladius),⁹⁰ štít (clipeus, wulgo kothergar),⁹¹ kopie (framea), ručné pušky (pixida manuale),⁹² sedlá (1 – 2, selas) na kone.⁹³

Len výnimočne sa dá aj odhadnúť, čomu sa testátor venoval, aké remeslo ho živilo. Viacerí Prešovčania popri prevádzkovaní remesla varili pivo. V prípade Mar-

⁷⁷ ŠA PO, MMPO – LL, sign. 890.

⁷⁸ ŠA PO, MMPO – LL, sign. 890, 930, 1051, 1127, 1631, 1782, 1859, 1956, 2152.

⁷⁹ ŠA PO, MMPO – LL, sign. 895, 936, 939, 1029, 1179, 1818, 1960, 2434.

⁸⁰ ŠA PO, MMPO – LL, sign. 936.

⁸¹ ŠA PO, MMPO – LL, sign. 1024.

⁸² ŠA PO, MMPO – LL, sign. 1966, 2051.

⁸³ ŠA PO, MMPO – LL, sign. 936, 992, 1024, 1179, 1808, 1754, 2051, 2336, 2434.

⁸⁴ ŠA PO, MMPO – LL, sign. 936.

⁸⁵ ŠA PO, MMPO – LL, sign. 936.

⁸⁶ ŠA PO, MMPO – LL, sign. 1984.

⁸⁷ ŠA PO, MMPO – LL, sign. 895.

⁸⁸ ŠA PO, MMPO – LL, sign. 1008, 1028, 1029, 1782.

⁸⁹ ŠA PO, MMPO – LL, sign. 966.

⁹⁰ ŠA PO, MMPO – LL, sign. 895, 1720.

⁹¹ ŠA PO, MMPO – LL, sign. 895.

⁹² ŠA PO, MMPO – LL, sign. 1720.

⁹³ ŠA PO, MMPO – LL, sign. 895.

tina Tegulatora z roku 1520 šlo už podľa jeho mena o tehliara, a to potvrdzovalo aj odkazovanie vypálených tehál (v hodnote 52 fl.), nevypálených tehál (za 8 f.), ktoré dal na zbožné účely.⁹⁴ Ján Winter bol najskôr kolár, keďže v roku 1524 vlastnil drevo, odkazoval aj špecifické drevo, ktoré bolo určené na výrobu kolies (rora) a kovové súčiastky. Remeselnícke náčinie (instrumenta artificii) dal cirkvi, ale veľkú sekeru (sevura magna) nechal žene pre potreby domu.⁹⁵

Odkazovanie a vlastníctvo kníh je výnimočné, taktiež odkazy s prepojením na vzdelávanie či knižný trh sú zachytené len nepriamo, napr. odkázaním peňazí na knihy. Išlo tu aj o výskyt slovníka (vocabularium), ktorý testátor nazval „gema gemmarum miraretam“ (perla medzi perlami), pričom hovoril o diele talianskeho filozofa, humanistu Laurentia Vallu (1405/1407 – 1457).⁹⁶ V roku 1519 išlo o Senecove tragédie, ktoré Vavrinec Wolf (pedagóg) odkázal Eustachovi, synovi notára Kristiána Czibnera, ktorý študoval na univerzite v Krakove.⁹⁷ V prípade duchovných osôb, ako kňaza a oltáristu Mikuláša (r. 1516), šlo aj o vlastníctvo misála a veľkého breviára.⁹⁸

Osobitný priestor si zasluhuje odevná kultúra.⁹⁹ Na dotvorenie obrazu vtedajšieho odievania sa, šatníka Prešovčanov sa v závetoch zachytávajú v celku pestré odkazy dobového šatstva. Odkazovalo sa nové, každodenné, ale aj obnosené šatstvo. Možno ho rozdeliť podľa diferenciácie na odev mužský a ženský (deti nosili odev ako dospelí),¹⁰⁰ odev spodný a vrchný, resp. na odev nosený podľa ročného obdobia (počasie). Najčastejšie boli odkazované príbuzným, no aj na speňaženie, bratstvám, na charitu či duchovným osobám. Odievanie odráža aj jednu zo základných ľudských potrieb, poukazuje na vývoj módy a trendov¹⁰¹ v danej spoločenskej skupine a na jej ekonomické i sociálne postavenie. Prešovčania vlastnili odev

⁹⁴ ŠA PO, MMPO – LL, sign. 1028.

⁹⁵ ŠA PO, MMPO – LL, sign. 1152.

⁹⁶ ŠA PO, MMPO – LL, sign. 895.

⁹⁷ ŠA PO, MMPO – LL, sign. 1009.

⁹⁸ ŠA PO, MMPO – LL, sign. 936.

⁹⁹ Komparácia cez ZUBERCOVÁ, Mária Magdaléna. *Tisícročie módy. (Z dejín odievania na Slovensku)*. Martin : Osveta, 1988. 263 s.; KYBALOVÁ, Ludmila. *Dějiny odívání. Středověk*. Praha : NLN, 2001. 278 s.; PETRÁŇ, Josef. *Dějiny hmotné kultúry I. – II.* Praha : SPN, 1985; KYBALOVÁ, Ludmila. *Dějiny odívání. Renesance (15. a 16. století)*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 1996. 174 s.; ZUBERCOVÁ, Mária Magdaléna et al. *Móda na Slovensku : stručné dejiny odievania*. Bratislava : Slovart, 2014. 200 s.

¹⁰⁰ Mužský a ženský odev sa začal diferencovať, ale plášte či kabátce hlavne polkruhovitého strihu a kožušiny zostávali podobné pre obe pohlavia, o čom svedčia aj testamentárne odkazy.

¹⁰¹ Gotické výtvarné umenie v 14. – 15. storočí, najviac odrážajúce cítenie stredovekého človeka, prišlo dôraz na strih šiat a zvýraznila sa štíhlosť vo vertikálnej línii s útlým driekom a podkasávanie opaskami. Vo všeobecnosti boli tvary odevu zámerne pretiahnuté s vlečkami na sukniach, cípmi na dlhých rukávoch, s radmi gombíkov, obuvou so špicami, s pokrývkami hlavy a s vrchným plášťovitým odevom.

z produkcie miestnych cechov.¹⁰² Spolu s dovážaným tovarom sa do mesta dostávali i myšlienkové a módné trendy s novými odevnými prvkami najmä z vyspelého mestského prostredia, ktoré sa v Prešove ešte začiatkom 16. storočia nesporne prelínali s gotickými prvkami.

Odkazy mohli byť všeobecné, pod označením odev, šaty, rúcho (vestmentum, vestis, Kleid). V prípade špecifikácie materiálu šlo o plátenné materiály, mohli byť vo vtedy obľúbenej plavej/žltej farbe.¹⁰³

Najbežnejšie sa z odevov odkazovala tunika (tunica) ako druh spodného odevu pre obe pohlavia (košeľa, spodná bielizeň až po význam sukňa). Bola najbežnejším a najskôr základným typom odevu. Vynikala pestrosťou a vyskytovala sa vo viacerých farbách – ako žltej/plavej, zelenej, novej farbe (novi coloris), brunátovej (brunatica, čierna, purpurová, tmavohnedá), čiernej, červenej farbe alebo vo farbe makovice (papaverei). Odkazovala sa aj vo viacerých kusoch (hlavne 2 – 3). Ak šlo o špecifikovaný odev, dominovala tunika – ako vrchný odev. Bola z kvalitnejšieho materiálu, napr. z harrasu (harnisea),¹⁰⁴ saténu, napr. červenej, zelenej, žltej alebo brunátovej farby. Jej súčasťou mohli byť gombíky, retiazky (cum monilibus), spony alebo pracky (cum fibulis), nosila sa prepásaná opaskom (pásom/závesníkom, cingulum) a mohla byť doplnená o kožušinu – v zmysle najskôr goliera (alebo aj peleríny/štóly?) v hornej časti.¹⁰⁵ Občas sa uviedlo, v akom zachovaní či kvalite bola (stará, každodenná/všedná, lepšia).¹⁰⁶ Ojedinelo sa vyskytla aj malá tunika (Tunicella, tunicula).¹⁰⁷ Spodná košeľa (camisia/ camisea, camesea) figurovala vo význame spodnej bielizne, resp. odevu či spodného odevu žien aj mužov. Mohla byť dlhá i krátka a mala rukávy (manica).¹⁰⁸ Podľa ikonografie možno tvrdiť, že spolu s renesanciou sa stáva košeľa bielizňou a súčasne viditeľným a už i dekoratívnym kusom odevu.

Tu je potrebné uviesť výskyt odevu – sukne, vrchného ženského odevu (rok, rock) v počte 1 – 2, mohla byť zo saténu s prívlastkom ako napr. nová, hnedej farby, kombinovaná so sponami/prackami (heffteln) radenými v pároch (napr. po 1, 4)

¹⁰² Cechové artikuly kožušníkov sú z r. 1451, krajčirov z r. 1509, obuvníkov – ševcov z r. 1511.

¹⁰³ ŠA PO, MMPO – LL, sign. 992, 1956, 2359; 1017 (portiones vestimentis linteis), 1989 (vestis flea-veam). Alebo ako odevy ženské (vestes muliebres). ŠA PO, MMPO – LL, sign. 2336.

¹⁰⁴ Harras – t. j. druh hrubšieho súkna strednej akosti, pôvodne vyrábaný vo francúzskom Arrase.

¹⁰⁵ ŠA PO, MMPO – LL, sign. 991.

¹⁰⁶ Pôvodne išlo o voľné košeľovité rúcho antického pôvodu. ŠA PO, MMPO – LL, sign. 890, 930, 966, 991, 992, 1017, 1025, 1050, 1051, 1127, 1180, 1727, 1754, 1782, 1824, 1859, 1880, 1940, 1956, 2169, 2209, 2336.

¹⁰⁷ ŠA PO, MMPO – LL, sign. 2336.

¹⁰⁸ ŠA PO, MMPO – LL, sign. 1782. Nočnú bielizeň nemožno doložiť, mohla ju však suplovať košeľa, napríklad na ikonografickom materiáli sa chorí vyobrazujú ležiaci v posteli do pol pásu nahí.

alebo s (5) gombíkmi (kneppen – knopf).¹⁰⁹ Druhým najčastejšie dedeným odevom pre obe pohlavia bolo palium (palium, pallium, palleum, pelleum) – vrchný odev, plášť odkazovaný v počte 1 – 2, obyčajne vo svetlej zlatožltej, resp. žltej/plavej alebo zelenej farbe, inokedy sa vyskytol aj vo farbe vosku/ čerešne (?), brunátovej, bielej (najskôr kvôli kombinácii s kožušinou). Mohlo byť z harasu, s retiazkami (napr. zo striebra) alebo bez nich (monilia), pretože boli odnímateľné.¹¹⁰ Iné vrchné rúcho predstavovala pala (palla) – nariasené a siahajúce až k päťam. Mohla byť brunátovej farby.¹¹¹ Druh vrchného odevu tvorila indutus (indutus, induvias),¹¹² niekedy sa označoval aj ako kabát, resp. mal význam všeobecne ako odev, ktorý býval doplnený o retiazky (monilia).¹¹³

V porovnaní so starším obdobím je výskyt odevu šuba (Suba, schuba) vyšší. Šlo o vrchný odev mužský aj ženský (tureckého alebo perzského vzhladu). Z farieb je doložený v zelenej, červenej (napr. za 2 fl.) alebo aj brunátovej, plavej/žltej a čiernej farbe. Odev bol aj podšitý – napr. kožušinou (líščou).¹¹⁴ Medzi odev patril i ďalší vrchný odev – mantel (kabát, kabátec plášť) v zelenej, hnedej, červenej farbe.¹¹⁵ Mohol byť rôznej hrúbky, mával aj podšívku, pracky či spony (myt den spangen), resp. bol charakterizovaný ako veľký. Nosili ho aj ženy a odkazovali ho ďalej ženskému pohlaviu. V prameňoch doložená hasuka (Hasuca/hassuca) predstavovala dlhý odev brunátovo-purpurovej farby.¹¹⁶ Odev bol nosený ženami. Dolma, dalmatica – odev podobný páliu (vyskytoval sa skôr ako liturgický odev ozdobený lemom/ obrubou), jej odkazy sa netýkali len cirkevných inštitúcií. Mohli byť odkazované vo viacerých kusoch – ako nové, v hodnote napr. 1 – 9 fl.¹¹⁷ Ojedinelý je výskyt kepene (koeppenyek) – súkenného plášťa do dažďa a nepohody.¹¹⁸

Pod vplyvom renesančnej módy vidno prienik odevov ako dolomán (dolman) – kabátec pre mužov, ktorý mal aj golier (napr. zelenej farby), mohol mať gombíky – napríklad z hodvábu (červenej farby). Práve tieto iné, menej časté a exotickjšie či

¹⁰⁹ ŠA PO, MMPO – LL, sign. 2051.

¹¹⁰ ŠA PO, MMPO – LL, sign. 890, 930, 966, 991, 1017, 1050, 1051, 1127, 1180, 1754, 1782, 1818, 1824, 1859, 1939, 1940, 1956, 1960, 1984, 2152, 2169.

¹¹¹ ŠA PO, MMPO – LL, sign. 1989. Palla – bolo pomenovanie pre podobné vrchné rúcho, nariasené a siahajúce až k päťam. Vyskytovalo sa bežnejšie v novoveku, vyrobené z plátna, menej ako berthanner.

¹¹² ŠA PO, MMPO – LL, sign. 1025.

¹¹³ ŠA PO, MMPO – LL, sign. 1818.

¹¹⁴ ŠA PO, MMPO – LL, sign. 895, 1009, 1024, 1029, 2209, 2336.

¹¹⁵ ŠA PO, MMPO – LL, sign. 1998, 2051.

¹¹⁶ ŠA PO, MMPO – LL, sign. 1180.

¹¹⁷ ŠA PO, MMPO – LL, sign. 966.

¹¹⁸ ŠA PO, MMPO – LL, sign. 895.

luxusnejšie odevy nachádzame u testátorov neprešovského pôvodu, ktorí sa v meste usadili a pôsobili, resp. tu zomreli – ako Andrej Literát z Krosna (rok 1515).¹¹⁹

Oblúbené boli i kožuštinové odevy, resp. kožuchy samy o sebe (mastruca, pellium). Doložiť vieme kožušiny zo zajaca alebo z kuny.¹²⁰ Týmito kožušinami boli vrchné odevy často podšívané. Odkazovali sa aj kožušiny ako také (pelices, peles, pelz), napríklad líščie.¹²¹

V závetoch sa ojedinelo odkazovali caligy (nie v zmysle obuv, poltopánky), ale skôr v kontexte mužského odevu nohavice (Hose, caliga). Boli oblúbené napríklad v žltej a v zelenej farbe (rok 1515).¹²² Topánky, obuv evidujem vo význame črievica, poltopánka (calceus) – odkazovali sa i v párovom a v neuvedom počte aj chudobe.¹²³ Počet odkazov nohavíc a obuvi je výnimočný, na rozdiel od staršieho – stredovekého obdobia.

Do sektoru odievania možno zaradiť prikrývky a úpravy hlavy. V sledovanom období ide o nízky – chudobný výskyt, ako mitru (mitra – stuha, turban, stuha okolo hlavy, čapica s tkanicami na uviazanie pod bradu) s bližším určením materiálu či podoby – ako staršia ľudová (antiqua popula), mohla byť aj kožuštinová (z kuny),¹²⁴ mitrellu (malá mitra, druh čiapky), ktorá mohla byť obšitá zlatom (najskôr niťou, stužkou).¹²⁵ Nateraz bližšie neidentifikovaná ostáva caleta (culeta) – najskôr ide o pokrývku hlavy podobnú mitre, zhotovovanú z látky, ktorá mala prívlastok turecká, bola vyhotovená zo súkna, doplnená o gombíky (napr. v počte 10), tie mohli byť aj strieborné.¹²⁶

V závetoch sa vyskytli odkazy spojené s látkami, tkaninami, uvádzané ako súkno (pannum) (napr. 1 fl.) merané na osnovy (stamen) v počte 1 – 2 alebo lakte (ulnas), v šedej a bielej farbe. Ďalej sa vyskytlo aj plátno (tele, telae, thele) v laktoch (ulna, napr. aj v počte 7 – 50) alebo určené na kusy/porcie (portiones, integre, pecie). Plátno bolo napr. vybielené, biele a poľského pôvodu (albam telam polonicam), mohlo ísť aj o jemné plátno (leymeth), odkazované na kusy (stuck).¹²⁷ Odkazovali sa samostatne aj nite (fila), možno určené na tkanie, merané na kusy v dieloch (napr. 3).¹²⁸

¹¹⁹ ŠA PO, MMPO – LL, sign. 895.

¹²⁰ ŠA PO, MMPO – LL, sign. 890, 895, 930, 1127, 1818, 1880, 2398.

¹²¹ ŠA PO, MMPO – LL, sign. 939, 2336.

¹²² ŠA PO, MMPO – LL, sign. 895.

¹²³ ŠA PO, MMPO – LL, sign. 1720.

¹²⁴ ŠA PO, MMPO – LL, sign. 966, 1782.

¹²⁵ ŠA PO, MMPO – LL, sign. 1782.

¹²⁶ ŠA PO, MMPO – LL, sign. 895.

¹²⁷ ŠA PO, MMPO – LL, sign. 930, 937, 1229, 1859, 1880, 1956, 1984, 2336, 2359, 2398.

¹²⁸ ŠA PO, MMPO – LL, sign. 1229, 1880.

Do odevnej výbavy mešťanov podľa vtedajšej módy patrili popri šatách aj ich ozdoby, doplnky či praktické súčasti podľa vtedajšej módy. K najvzácnejším predmetom patrili vzácne klenoty, šperky. Medzi vzácnosti (clenodia) patrili aj monilia (monillia, náhrdelník, retiazka), zvykli sa odkazovať samostatne, keďže boli aj odnímateľné, v počte 1, ale aj 8 či 24, alebo ako súčasť odevov (najmä pri tunikách), bývali bez uvedenia kovu, ak bol kov uvedený, tak šlo o strieborné klenoty. V jednom prípade boli definované ako okrúhle/guľaté (rotunda),¹²⁹ resp. retiazky v dnešnom význame (cathena), a to strieborné.¹³⁰ Ďalej sa v majetku Prešovčanov vyskytuje fibula (pracka, spona, spinka, ihlica). Bola zväčša strieborná alebo z pozláteného striebra. Odkazovali sa aj v pároch. Nosila sa na odevoch ako ich praktická súčasť, napr. na tunikách. Príkladom je 1 kus, ktorý odkázal vtedajší rektor školy Petrovi Pictorovi (1519)¹³¹ nemeckým ekvivalentom by mohol byť Heftel (heffteln, sponka, háčik) – odkazoval sa v pároch, napr. v 1 – 4, v bielej farbe. Mohli byť súčasťou odevu označeného ako sukňa (rok), vestis.¹³²

Pozornosť si zasluhujú gombíky (nodulus) aj v bielom striebre, v striebre alebo boli aj pozlátené. V tomto kontexte išlo o súčasť odevov (napr. tunika). Odkazovali sa aj vo viacerých kusoch (8, 10, 20).¹³³ Praktickou súčasťou bolo cingulum – opasok (pás, opasok, závesník – meča), nosili ho muži aj ženy, odkazoval sa samostatne alebo ako súčasť šiat, vrchných odevov kabátovitého charakteru. Zriedkavo sa uvádzala jeho veľkosť, výrobný materiál (koža, striebro, v kombinácii so zlatom).¹³⁴

Zriedkavo sa v závetoch vyskytli i vzácne kusy šperkov ako prstene (anulus, ringk (!) spravidla strieborné, odkazované v počte 1,¹³⁵ výnimočné a unikátne boli prstene zlaté, v záвете Kristíny Plawniczerovej z roku 1532, a to dokonca v počte päť, pričom dva z nich boli s tyrkysom, jeden s 1 granátom a 1 so 4 granátovými očkami.¹³⁶ K cennostiam vo vlastníctve Prešovčanov možno zaradiť pacifikál (kríž na požehnanie), ktorý mohol byť aj zo striebra¹³⁷ a predmet osobnej potreby – ruženec z červeného koralu (legibulum corallium), napr. v hodnote 2 fl.¹³⁸

Zriedkavo sa v závetoch vyskytli i odkazy týkajúce sa potravín či domácich zvierat, najmä v podobe obilia (getrie, fruges, korn) – všeobecne, ktoré sa meralo

¹²⁹ ŠA PO, MMPO – LL, sign. 1050, 2336, 2336.

¹³⁰ ŠA PO, MMPO – LL, sign. 1808.

¹³¹ ŠA PO, MMPO – LL, sign. 1009, 1782.

¹³² ŠA PO, MMPO – LL, sign. 2051, 2336.

¹³³ ŠA PO, MMPO – LL, sign. 895, 1053, 1009.

¹³⁴ ŠA PO, MMPO – LL, sign. 895, 1754, 1818, 1857, 1880, 1960, 2336.

¹³⁵ ŠA PO, MMPO – LL, sign. 992.

¹³⁶ ŠA PO, MMPO – LL, sign. 2051.

¹³⁷ ŠA PO, MMPO – LL, sign. 936, 1009.

¹³⁸ ŠA PO, MMPO – LL, sign. 1754.

na kopy (capecias)¹³⁹ resp. šlo o plodiny – úrodu (z obilia či potraviny), ktoré boli v dome.¹⁴⁰ Menovite, hoci výnimočne, sa odkazovala pšenica (triticum),¹⁴¹ jačmeň (ordeum, hordeum) merané na gbely (napr. 11),¹⁴² semená konope (objemom na výsev napr. 1 jutra).¹⁴³ Prešovčania varili pivo aj pre vlastnú potrebu. Bežnejšie boli teda odkazy chmeľu meraného napr. na gbely,¹⁴⁴ piva (cerevisia) meraného na sudy, často spojené so záväzkami, obligáciami. Na ich základe vieme odhadnúť ceny sudov piva v tom-ktorom roku. Napríklad v roku 1517 stál sud (vas) piva 60 – 75 den., v roku 1520 pol suda 37,5 den., 1 sud 75 den. a 1,5 suda sa cenilo na 1 fl., a 12,5 den., v roku 1524 stál 1 sud 80 den., pol suda 40 den.¹⁴⁵ Ceny nie sú nadsadené, podobné sa vyskytujú v účtovných knihách mesta. Unikátny je výskyt masla (butiro) v nádobe¹⁴⁶ alebo múky (farina) – určenej mestskej chudobe.¹⁴⁷

Odkazy v dispozícii sa týkali i domácich zvierat, z nich sa spomína hovädzí dobytok, najmä krava (vacca, rind), ktorá mohla byť červenej, čiernej farby, resp. bola opísaná ako malá (veľkosťou) spravidla v počte 1, výnimočne aj v 3 kusoch (resp. aj viac, no počet nevieme odhadnúť). Mohli ich mať v stajni v meste, ale aj mimo neho, spomínajú sa napr. Lobotice (Kelemeš).¹⁴⁸ Ojedinelo sú odkazované kozľatá (edes – hoedus) aj so záhradou (na nešpecifikovanom vrchu – kopci),¹⁴⁹ ošípané (porcus) – v počte 1,¹⁵⁰ ktorých chov je v meste doložený a mešťania z nich platili aj daň, podobne ako napríklad z chovu včiel/brtníctva. Odkazovanie včiel (apis) je tiež výnimočné, spájalo sa aj s prináležiacou zemou (rok 1525).¹⁵¹

Na záver možno konštatovať, že nehnuteľný majetok bol zastúpený vlastníctvom domu (výnimočne dvoch). Prešovčania sa v danom období venovali najmä poľnohospodárskej výrobe (orná pôda) a varili pivo, doložené je viackrát aj prevádzkovanie remesla (dielňa, nástroje/predmety – produkty). Z hnutelného majetku v rámci mobiliáru dominuje kuchynské príslušenstvo – riad (z cínu a striebra) a bytový textil do spálne. Z odevov dominovali vrchné odevy pre obe pohlavia vo viacerých typoch (rozdielne podobou, strihom), obľúbené boli aj kožušiny (zajac, kuna, líš-

¹³⁹ ŠA PO, MMPO – LL, sign. 990, 1008, 1234.

¹⁴⁰ ŠA PO, MMPO – LL, sign. 2434.

¹⁴¹ ŠA PO, MMPO – LL, sign. 966, 1017, 2336, 2415.

¹⁴² ŠA PO, MMPO – LL, sign. 1138.

¹⁴³ ŠA PO, MMPO – LL, sign. 1017.

¹⁴⁴ ŠA PO, MMPO – LL, sign. 1029.

¹⁴⁵ ŠA PO, MMPO – LL, sign. 966, 1017, 1138, 1880.

¹⁴⁶ ŠA PO, MMPO – LL, sign. 1859 (4 Stafia, maior vas za 1 fl. a 87 den.).

¹⁴⁷ ŠA PO, MMPO – LL, sign. 1229.

¹⁴⁸ ŠA PO, MMPO – LL, sign. 930, 1050, 1152, 1229, 1984, 2209, 2396.

¹⁴⁹ ŠA PO, MMPO – LL, sign. 1229.

¹⁵⁰ ŠA PO, MMPO – LL, sign. 1229.

¹⁵¹ ŠA PO, MMPO – LL, sign. 1180.

ka). Dominovala tunika, palium (plášť) a šuba. Typické boli aj svojou farebnosťou a praktickými odnímateľnými doplnkami (retiazky) zo striebra. Absentuje odev doložený v stredovekom období (napr. nohavice, obuv). Pri šperkoch dominovalo striebro. Vyskytli sa aj predmety dennej potreby, remeselné náčinie, zbrane, knihy, potraviny a zvieratá. Preferuje sa držba financií v hotovosti.

Prezentované závetu teda zachytávajú určitý moment v živote človeka, viackrát boli uzavreté nielen v predpokladanom čase choroby či v starobe, ale aj v produktívnom veku v snahe vysporiadať svoje pozemské imanie. Zachytávajú reálnych stav majetkových pomerov ad hoc (aktíva, pasíva), rodinné pomery a väzby s cieľom materiálne zabezpečiť svojich potomkov a blízkych. Výskum majetkovoprávných písomností, verejných závetov v období raného novoveku pre lokalitu Prešov nie je uzavretý. Predpokladáme jeho pokračovanie najmä s dôrazom na vplyv šíriacej sa reformácie a jej odraz napr. v zbožných odkazoch atď. a premeny stavu hospodárskych pomerov, stratifikácie testátorov a dopad na životnú úroveň počas mocenských zápasov dvoch protikráľov a prítomného tureckého nebezpečenstva. Osobitná pozornosť teda bude aj naďalej venovaná majetkovým pomerom jednotlivcov – Prešovčanov v stanovenom období, ale aj cez prejavy viery a dejiny mentalít, s poukázaním na jednotlivé príklady, ako sa testátori mohli zachovať, komu a za akých okolností či podmienok majetok odkazovali a či ho odkazovali aj iným ako príbuzným a blízkym osobám.

ZOZNAM BIBLIOGRAFICKÝCH ODKAZOV

Pramene

MV SR, ŠA Prešov, fond Magistrát mesta Prešov

Literatúra

- BARTAL, Antal. *A Magyarországi latinság szótára : A Magyar tudományos akadémia megbízásából és költségen*. Budapest: Franklin-Társulat, 1901. XVII, 722, [1] s.
- BODNÁROVÁ, Miloslava. Poľnohospodárska výroba Prešova a prešovských mešťanov v 16. storočí. In: *Zborník príspevkov k slovenským dejinám*. Bratislava: SHÚ MS, 1998, s. 242-244. ISBN 80-7090-504-2.
- BODNÁROVÁ, Miloslava. Poľnohospodárska výroba Prešova a prešovských mešťanov. In: KÓNYA, Peter a kol. *Dejiny Prešova I*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2017, s. 180-190 s. ISBN 978-80-555-1896-1.
- BOK, Václav. *Slovník středověké němčiny pro historiky*. České Budějovice: Jihočeská univerzita, 1995. 168 s. ISBN 80-7040-132-X.
- BOKOVÁ, Hildegard – SPÁČILOVÁ, Libuše. *Stručný raně novohornoněmecký glosář*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2003. 536 s. ISBN 80-244-0737-X.
- Dejiny Prešova I*. Zost. Imrich Sedlák. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1965. 286, [2] s.
- DOMENOVÁ, Marcela. Daňové písomnosti a sociálno-ekonomické pomery mesta Prešov v období stredoveku. In: *Zborník vedeckých prác katedry ekonómie a ekonomiky ANNO 2009*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, 2009, s. 231-255. ISBN 978-80-555-0005-8.

- DOMENOVÁ, Marcela. K problematike finančných odkazov a tzv. zbožných úmyslov Prešovčanov v Knihe testamentov z rokov 1447 (1474!) – 1513. In: *Zborník vedeckých prác katedry ekonómie a ekonomiky ANNO 2013* [elektronický zdroj]. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, 2013, s. 131-143. ISBN 978-80-555-0848-1.
- DOMENOVÁ, Marcela. Prešov v zrkadle testamentov: príspevok k dejinám každodennosti v rokoch 1527 – 1547. In: *Historica Carpatica*, 35/2004, s. 31-42. ISBN 80-89093-07-8.
- DOMENOVÁ, Marcela. Prešovské testamety do roku 1526 (Diplomaticko-obsahový rozbor). In: *Historica Carpatica*, 33/2002, s. 29-67. ISBN 80-89093-03-5.
- DOMENOVÁ, Marcela. *Z dejín mesta Prešov a jeho obyvateľov v 16. storočí*. Habilitačná práca, Prešov 2018, s. 81, 90-91.
- Eperjes szabad királyi város levéltára (Archivum liberae regiaeque civitatis Eperjes.)* 1245 – 1526. [I. rész]. Ed. Iványi Béla. Szeged: Szeged Városi Nyomda És Könyvkiadó R.-T., 1931. 240 s.
- Eperjes szabad királyi város levéltára (Archivum liberae regiaeque civitatis Eperjes.)* 1245 – 1526. [II. rész]. Ed. Iványi Béla. Szeged: Szeged Városi Nyomda És Könyvkiadó RT., 1932, s. 241-480.
- Inventár archívu mesta Prešova 1520 – 1550 (1606)*. Ed. (Jozef) Repčák. Prešov: s. t., s. a., 270 s. Strojo-pisná rozmnoženina.
- Inventár úradných kníh 1424 – 1949*. Ed. Viera Verdonová. Prešov: Štátny oblastný archív, 1996. 255 s.
- IVÁNYI, Béla. Eperjes város végrendeleti könyve. In: *Történelmi Tár*, 1909, s. 438-449.
- KYBALOVÁ, Ludmila. *Dějiny odívání. Renesance (15. a 16. století)*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1996. 174 s. ISBN 80-7106-143-3.
- KYBALOVÁ, Ludmila. *Dějiny odívání. Středověk*. Praha: NLN, 2001. 278 s. ISBN 80-7106-146-8.
- LEHOTSKÁ, Darina. Průručka diplomatiky. Bratislava: Slovenská archívna správa, 1972. 343 s.
- LUBY, Štefan. *Dejiny súkromného práva na Slovensku*. Bratislava: Iura edition, 2002. 626 s. ISBN 80-89047-48-3.
- Magistrát Prešova. Dodatky 1463 - 16. stor.* Ed. Miloslava Bodnárová. Prešov : Štátny oblastný archív Prešov, 1998. 60 s.
- MAREK, Miloš. *Slovník stredovekej a novovekej latinčiny na Slovensku*. Krakov : Spolok Slovákov v Poľsku, 2017. 1247 s. ISBN 978-83-7490-987-7.
- PETRÁŇ, Josef. *Dějiny hmotné kultúry I. - II.* Praha: SPN, 1985.
- ŠVECOVÁ, Adriana. *Formálno-právna stránka zriadenia úkonov posledného poriadku na Slovensku do roku 1950*. Bratislava: Veda , 2010. 229 s. ISBN 978-80-224-1140-0.
- ŠVECOVÁ, Adriana. *Trnavské meštianske závetý (1700 – 1871). 1. zv.* Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis, 2014. 718 s. ISBN 978-80-8082-700-7.
- TOGNER, Milan. *Historický nábytek. Terminologický slovník historického nábytku od gotiky po počátek XX. století. Materiálová skladba – technologie – typologie a slohové projevy*. Brno: Nakladatelství Datal, 1993. 134 s., 18 s. obr. príl. ISBN 80-901961-2-8.
- ZUBERCOVÁ, Mária Magdaléna et al. *Móda na Slovensku: stručné dejiny odievania*. Bratislava: Slovart, 2014. 200 s. ISBN 978-80-556-1141-9.
- ZUBERCOVÁ, Mária Magdaléna. *Tisícročie módy. (Z dejín odievania na Slovensku)*. Martin: Osveta, 1988. 263 s.

VELKÉ A MALÉ KAPUŠANY V 17. STOROČÍ (1604 – 1711)

Peter KÓNYA

KÓNYA, Peter. Velké and Malé Kapušany in the 17th century. In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528, 2019, vol. 19, no. 1, p. 30 – 47.

The article is devoted to mapping the development of two separate communities during the turbulent 17th century. The space in which they were located was, on the one hand, a fertile area of the East Slovak lands. At the same time, it was of strategic importance at the same time. Ownership relations were fairly stable during the reporting period. There were two most frequent owners, both, church and secular. The population was engaged in agriculture, which to a lesser extent was complemented by craft production. There was a strong dominance of the peasant population. The author has captured several specifics in the administration and religious sphere.

Key words: Velké Kapušany, Malé Kapušany, history, 17th century.

Mestečko v 17. storočí

Obdobie „dlhého 17. storočia“, zaberajúce celé 17. storočie a prvé desaťročie 18. storočia, predstavuje jednu z najvýznamnejších, prelomových etáp v histórii Uhorska. Počas nej prebehli dôležité historické udalosti a procesy, ktoré potom predznamovali ďalší vývoj krajiny a ich dôsledky sa prejavovali počas nasledujúcich storočí. Hlavné smery vývinu spoločnosti boli vtedy určované tak najvýznamnejšími celoeurópskymi udalosťami, ako aj zložitými cestami domáceho spoločenského a politického diania. Základný obsah celej epochy tvorilo niekoľko procesov, resp. udalostí mimoriadneho významu. Jedným z nich bola reformácia, víťazne postupujúca celou krajinou už v priebehu 16. storočia. Už od polovice storočia sa však stále viac dostávala do popredia rekatolizácia, presadzovaná všetkými aj násilnými prostriedkami a podporovaná habsburskými panovníkmi, ktorá nakoniec nielen zastavila šírenie nového náboženstva, ale na mnohých miestach ešte v priebehu 17. storočia obnovila panstvo katolíckej cirkvi.

Podobne ako predchádzajúce aj celé 17. storočie bolo naplnené protitureckými bojmi, ukončenými oslobodzovacou vojnou v rokoch 1683 – 1699. Ustavičné vojny a prítomnosť rôznych vojsk v krajine pritom ťažko postihli nielen územia obsadené osmanskou mocou, ale i stolice v hlbokom habsburskom zázemí. Aj keď bojové akcie týchto protitureckých vojen na území Užskej stolice spravidla priamo nepre-

biehali, aj tieto teritória pocítili vojnové udalosti v podobe presúvajúcich sa alebo zimujúcich vojsk či vysokých porcií vymáhaných armádou a štátnymi orgánmi.

Práve neúmerné finančné nároky štátu, určené na vydržiavanie armády, ako i priame pustošenie vojsk sa onedlho stali jednými z príčin protihabsburských povstaní, trvajúcich viac ako sto rokov, od roku 1604 do roku 1711. Konečné víťazstvo Habsburgovcov v tomto zápase potom v podstate predurčilo ďalší vývin krajiny v nasledujúcich storočiach, a to až do zániku Uhorska v r. 1918. Všetky tieto významné historické udalosti hlboko zasiahli do osudov celej krajiny. Neobišli ani východné stolice, naopak, v poslednej tretine storočia sa neraz práve sem presunulo centrum politického diania. Miestna stoličná šľachta spolu s mešťanmi slobodných kráľovských miest bola častou politickou baštou odboja, jej panstvá poskytovali hospodársku základňu pre povstania, ktorých vodcovia takisto pochádzali z východu Uhorska (Kežmarok, Borša) a hrady ako Mukačevo, Užhorod, Tokaj, Blatný Potok, Stropkov, no takisto Vinné a Michalovce sa stali dôležitými pevnosťami.

Všetky tieto významné udalosti hlboko zasiahli do vývinu južných oblastí Užskej a Zemplínskej stolice. Výrazne sa premietli aj v osudoch Veľkých Kapušian, okolitých obcí a ich obyvateľov. Na poddanské obyvateľstvo pôsobili nielen priamo, prestupom poddaných na novú vieru počas reformácie a ich následným násilným obracanim na katolicizmus v časoch rekatolizácie, či pustošením a rabovaním počas vojen a protihabsburských povstaní. Tieto udalosti potom v značnej miere ovplyvňovali zemepanské pomery, vlastnícke vzťahy, povinnosti poddaných, ale aj vývin hospodárskych pomerov a náboženskú situáciu v mestečku. Aj z veľmi skromne zachovaných písomných dokumentov a analógií so susednými obcami a stolicami je zrejmé, že tamojšie obyvateľstvo aktívne vstupovalo do celospoločenského diania a podieľalo sa na všetkých významných udalostiach doby.

Veľké Kapušany predstavovali po celé 17. storočie majetkovú súčasť domínia premonštrátskeho konventu v Lelesi. Táto zmena, ku ktorej došlo už na sklonku predchádzajúceho storočia, bola zrejme dôsledkom konsolidácie katolíckej cirkvi, vrátane jej majetkov, po presťahovaní sídla jágerskej diecézy do Košíc. Leleský konvent je uvedený ako majiteľ celého mestečka už v r. 1602¹ a podobne bolo mestečko v jeho vlastníctve aj podľa majetkových súpisov a urbárov z r. 1619, 1682 a 1683.²

Veľkosť mestečka sa aj v 17. storočí menila, najmä v závislosti od vonkajších negatívnych faktorov, ako boli najmä vojnové akcie a pobyt vojsk počas protihabsburských povstaní a protitureckých vojen.

V roku 1602 stálo vo Veľkých Kapušanoch 40 zdaňovaných, tzn. poddanými obývaných domov. Možno predpokladať, že v nich žilo približne 40 – 80 poddan-

¹ Štátny archív Zakarpatskej oblasti Ukrajiny Berehovo, Fond 4, opis 2, 186.

² MNL MOL Budapešť, UC (Urbarialia et Cnscriptiones) 111/27, 18/20, 18/19.

ských (sedliackych, želiarskych či „meštianskych“) domácností.³ Z tohto údaja však nie je zrejmé, koľko z nich patrilo sedliakom a koľko želiarom. Podstatne odlišný počet poddanských rodín v mestečku zaznamenal pritom urbársky súpis z roku 1619. V tom čase existovalo vo Veľkých Kapušanoch 17 celých a 88 polovičných sedliackych usadlostí.⁴ Pomerne veľký rozdiel medzi obidvoma súpismi mohlo akiste odrážať niekoľko skutočností. V roku 1602 vrcholila pätnásťročná vojna, ktorá priniesla obrovské spustošenie a zruinovanie celej krajiny. Pobyt cisárskych vojsk, ich požiadavky a drancovanie, no rovnako stále sa zvyšujúce daňové bremeno, mali za následok vyľudňovanie vidieka, zvlášť v stoliciach, susediacich s oblasťami vojnových ťažení, teda aj v Užskej stolici. Ďalším dôvodom vzrastu počtu poddanských domácností mohlo byť delenie celých usadlostí na polovičné, časť držiteľov ktorých zrejme naďalej obývala jeden dom so svojimi príbuznými.

V roku 1623 bolo mestečko zdanené od troch sedliackych port.⁵ To však neznamenalo, že opäť drasticky poklesol počet domácností v mestečku, ako skôr skutočnosť, že za jednou portou sa skrývalo ešte viac sedliackych usadlostí a časť z nich bola kvôli schudobneniu, azda aj v dôsledku Bethlenovho povstania, oslobodená od zdanenia. Ten istý počet, tri sedliacke porty, zaregistroval pre Veľké Kapušany aj mladší súpis z r. 1635.⁶ Takisto v nasledujúcom decéniu, v roku 1642, bolo mestečko zdanené od troch sedliackych a jednej želiarskej porty.⁷

Z druhej polovice storočia sú k dispozícii už údaje, aj keď nie presné a kompatibilné, o všetkých poddanských domácnostiach v mestečku. V roku 1682 bolo vo Veľkých Kapušanoch celkovo evidovaných 108 poddanských usadlostí. Z nich 23 bolo v tom čase opustených. Pôdu alebo dobytok malo v držbe spolu 70 usadlostí a zvyšok, 14 domácností, tak iste patrilo buď remeselníkom bez roľníckeho hospodárstva alebo podželiarom pracujúcim na panskom majeri.⁸

Podľa urbáru panstva z toho istého roku (1682) existovalo v mestečku spolu 110 poddanských usadlostí. Z nich ako opustených bolo označených jedenásť usadlostí.⁹ Bližšie údaje o hospodárskych či spoločenských pomeroch však tento urbársky súpis zistiť neumožňuje, keďže obsahuje iba počet svíň chovaných v poddanských domácnostiach, zrejme kvôli využívaniu panského lesa. Údaje urbárskeho súpisu ukazujú síce takmer ten istý celkový počet sedliackych usadlostí v mestečku, avšak o deväť opustených usadlostí menej než uvedený komorský súpis z toho isté-

³ Štátny archív Zakarpatskej oblasti Ukrajiny Berehovo, Fond 4, opis 2, 186.

⁴ MNL MOL Budapest, UC (Urbarialia et Cnscriptiones) 111/27.

⁵ MNL MOL Budapest, E156, Dicális öszeírások, 48, Ung megye, 1623.

⁶ MNL MOL Budapest, E156, Dicális öszeírások, 48, Ung megye, 284, 1635.

⁷ MNL MOL Budapest, E156, Dicális öszeírások, 48, Ung megye, 278, 1642.

⁸ MNL MOL Budapest, UC 18/20.

⁹ MNL MOL Budapest, UC 18/19.

ho roku. Dôvodom môže byť usadenie nových sedliakov alebo želiarov na týchto usadlostiach, ktorým zemepán odpustil poddanské povinnosti.

Do záveru storočia sa však tento stav dramaticky zmenil. Predovšetkým výrazne klesol počet obývaných, alebo aspoň zdaňovaných domácností vo Veľkých Kapušanoch. Súpis mestečka z roku 1696 zaznamenal prítomnosť iba 29 zdaňovaných poddanských domácností. Z nich štrnásť patrilo sedliakom a pätnásť želiarom.¹⁰ Tento prudký pokles môže odrážať čiastočne skutočnosť, že časť usadlostí nebola z nejakého dôvodu zdanená, zároveň však aj to, že pred koncom 17. storočia došlo v mestečku k výraznému úbytku obyvateľstva. To bolo spôsobené vojnovým pustošením počas povstania Imricha Thökölyho, ako aj plienením cisárskeho vojska počas oslobodzovacej vojny s Osmanmi. Tie isté dôvody mohlo mať príp. aj schudobnenie časti poddanských usadlostí, ktoré neboli schopné plniť si svoje daňové povinnosti.

V hospodárskom živote mestečka aj v 17. storočí výrazne dominovalo poľnohospodárstvo, naďalej uskutočňované tak na hospodárstvach v držbe sedliakov, ako aj na panskom majeri. Podobne ako v celej krajine, aj v Kapušanoch určite pestovali najmä obilie, niektoré druhy zeleniny (kapustu, hrach, šošovicu) a iste aj hrozno. O miestnych vinohradoch svedčia údaje o práve výčapu, ktorý bol počas väčšej časti roka v rukách mestečka.¹¹

Údaje o hospodárskej pôde v držbe miestnych poddaných sedliakov, mešťanov (zemepanského mestečka) a príp. želiarov sú obsiahnuté iba v súpise z r. 1696. Podľa nich na konci storočia hospodáril štrnásť kapušianskych poddanských hospodárstiev na celkovej výmere 36 a pol gbelov.¹² Z toho 9 a ¾ gbelov ornej pôdy ležali v jednej a 26 a ¾ v druhej časti chotára, obrábaných počas letnej, resp. jarnej orby. Miestni sedliaci a želiari (mešťania) mali pritom v držbe nerovnaké, často výrazne rozdielne diely polí.¹³

Údaje o hospodárskych zvieratách, chované na poddanských usadlostiach v mestečku, sú k dispozícii z posledných dvoch desaťročí 17. storočia. V roku 1682 vlastnilo dobytok celkovo 64 poddanských domácností. Spolu chovali 55 koní, 185 volov a 93 kráv. Z uvedeného je zrejmé, že najviac chovaným domácim zvieratom boli voly, ktoré mali na 47 hospodárstvach. Poddaní ich využívali akiste v prvom rade ako ťažnú silu v poľnohospodárstve, menej v obchode či remese. Bohatší sedliaci a remeselníci či obchodníci zrejme preferovali kone, ktoré vlastnilo 18 hos-

¹⁰ MNL MOL Budapest, E156, Dicális öszeírások, 48, Ung megye, 1696.

¹¹ MNL MOL Budapest, UC (Urbarialia et Cnscriptiones) 18/19.

¹² Gbel je síce dutá objemová miera, označovala sa ňou však aj výmera poľa osievaná týmto množstvom obilia.

¹³ MNL MOL Budapest, E156, Dicális öszeírások, 48, Ung megye, 1696.

podárstiev. Je zaujímavé, že iba na jednom z nich mali v držbe kone aj voly. Kravy vlastnilo 51 hospodárstiev v mestečku.¹⁴

Z ďalšieho, urbárskeho súpisu z toho istého roku (1682) sa dochovali počty sviň, chovaných jednotlivými poddanskými domácnosťami vo Veľkých Kapušanoch. Keďže sú jediným dobytkom, ktorý tento súpis obsahuje, boli spísané určite kvôli odvádzaniu poplatkov za ich pasenie na žaludoch v zemepanských lesoch.¹⁵ V roku 1682 chovalo svine 47 poddanských hospodárstiev v mestečku, v celkovom počte 93 kusov. Na väčšine hospodárstiev mali pritom dve až tri svine, menšia časť mala po jednej a iba niekoľké domácnosti chovali po štyri svine.¹⁶

Stavy dobytky v mestečku do konca storočia výrazne poklesli, čo dokumentuje súpis z r. 1696. Podľa jeho údajov chovali vtedy na siedmich kapušianskych hospodárstvách už iba trinásť volov a päť koní.¹⁷ Aj v prípade, že kvôli schudobneniu bola v tom období časť domácností oslobodená od daní, možno predpokladať, že v dôsledku vojnového pustošenia a pobytu vojsk došlo k výraznému zníženiu stavov domácich zvierat.

Údaje o rozlohe, skladbe, produkcii, správe a pod. zemepanského majera, teda kláštorného hospodárstva v chotári Veľkých Kapušian z tohto obdobia, sa nezachovali. O funkčnom panskom hospodárstve možno usudzovať zo sekundárnych správ. Takou je napr. vysoký počet želiarov počas celého obdobia, robotná povinnosť miestnych poddaných sedliakov s celou usadlosťou na zemepanskej pôde, existencia niektorých panských úradníkov v mestečku, ako napr. hájnik, notár a pod.

Časť obyvateľov Veľkých Kapušian sa aj v priebehu 17. storočia zaoberala remeselnou výrobou. Kvôli absencii iných, konkrétnejších údajov možno však takisto v tomto období o skladbe a početnom zastúpení miestnych remesiel usudzovať iba zo zachovaných vlastných mien poddaných. Súpis z r. 1682 obsahuje pätnásť nositeľov takýchto zamestnaneckých, resp. remeselníckych priezvisk. Skladba remesiel v mestečku ostávala pritom podobná, aj keď trochu bohatšia, ako v predchádzajúcim storočí. Z pätnástich takýchto pravdepodobných remeselníkov bolo najviac, až šesť krajčirov, dvaja mäsiari, dvaja kožušníci, jeden kováč, obuvník, povrazník, výrobca vedier a jeden bol označený iba ako „majster“.¹⁸ V prípade všetkých týchto

¹⁴ MNL MOL Budapest, UC 18/20.

¹⁵ Svine sa v minulosti nekrmili domácim odpadom, ktorý kvôli nízkej produktivite poľnohospodárstva jednoducho nebol, ale pásli sa na žaludoch a bukviciach v lesoch, za čo poddaní odvádzali zemepánom rôzne poplatky. Samozrejme, tomuto spôsobu kŕmenia zodpovedala aj váha sviň, ktorá sa pohybovala okolo 60 kg.

¹⁶ MNL MOL Budapest, UC 18/19.

¹⁷ MNL MOL Budapest, E156, Dicális öszeírások, 48, Ung megye, 1696.

¹⁸ MNL MOL Budapest, UC 18/20.

remesiel išlo o tradičné vidiecke odvetvia, početne zastúpené najmä v zemepanských mestách a mestečkách.

V súpise z r. 1696 je zaznamenaných šesť nositeľov remeselníckych priezvisk, ktorí tak tvorili asi 20 % zdaňovaných obyvateľov (presnejšie ich domácností) mestečka. Každé z remesiel bolo reprezentované iba jedným remeselníkom, a to výrobcom vedier, mäsiarom, krajčírom, hrnčiarom, kuchárom a kováčom.¹⁹

Ďalším údajom o remeselnej výrobe vo Veľkých Kapušanoch je doklad o existencii bitúnku, ktorý používali spoločne mäsiari z mestečka a susedných Malých Kapušian.²⁰ Rovnako existenciu remesiel, najmä odevných, dokumentuje takisto údaj o povinnosti poddaných mestečka odovzdať zemepánovi ročne po šesť kožuchoch, šesť viest (darócz) a šesť párov pančúch, čo mohli zhotoviť iba špecializovaní remeselníci.²¹

Obchod mal aj v tomto období stále významné miesto v hospodárskom živote Veľkých Kapušian. Zabezpečovali ho popri týždennom trhu najmä výročné alebo krajinské trhy, ktoré sa v mestečku konali trikrát ročne: na deň sv. Gregora pápeža, sv. Martina biskupa a sv. Tomáša apoštola.²² Údaje o profesionálnych obchodníkoch zo 17. storočia k dispozícii nie sú.

V spoločenských pomeroch v mestečku počas celého 17. storočia výrazne dominovali poddaní. K nim patrili miestni sedliaci, želiari i „mešťania“ zemepanského mestečka zaoberajúci sa remeselnou výrobou alebo obchodom. Ich spoločnou črtou bolo to, že nemali osobnú slobodu a plnili si rôzne povinnosti voči svojim zemepánom, v prípade Veľkých Kapušian ku leleskému premonštrátskemu konventu.

Obyvatelia Veľkých Kapušian ako výsadného zemepanského mestečka mali oproti väčšine poddaných žijúcich na vidieku lepšie či slobodnejšie postavenie. Časť svojich povinností si totiž na základe dohody, kontraktu so svojím zemepánom, vyrovnávali platením tzv. árendy. Najstaršie povinnosti mestečka voči panstvu, ktorým bol vtedy leleský premonštrátsky konvent, zaznamenal urbár z roku 1619. Podľa neho mali všetci poddaní s celou usadlosťou platiť kláštora po jednom zlatom alebo 50 denároch na deň sv. Michala, ďalších 25 denárov na deň narodenia sv. Juraja. Za chovanie sviň platili všetci po 8 denároch a za ich vykrmovanie v panskom lese ďalšie 4 denáre. Deviatok z obilia alebo ďalších produktov poddaní neodvádzali žiaden, za to platili uvádzaný census. Mäsiari odovzdávali za používanie panského bitúnku ročne jeden cent loja. Služby nevykonávali obyvatelia mestečka pre zemepánov žiadne. Víno mohli čapovať od sviatku Narodenia Pána (od Vianoc) do sv. Michala. Za právo výčapu, vykúpenie deviatku a servícií (služieb) platilo

¹⁹ MNL MOL Budapest, E156, Dicális öszeírások, 48, Ung megye, 1696.

²⁰ MNL MOL Budapest, UC 18/20.

²¹ MNL MOL Budapest, UC 18/19.

²² MNL MOL Budapest, UC 18/19.

celé mestečko árendu v sume 600 zlatých ročne. Okrem toho boli jeho obyvatelia povinní odovzdať panstvu po šesť „chlpatých“ viest zo súkna, po šesť viest zvaných darócz a po šesť párov pančúch. Ďalej odvádzali poddaní desiatok zo sviň a tržné poplatky z týždenného a troch výročných trhov konaných v mestečku.²³

Povinnosti obyvateľov Veľkých Kapušian v poslednej štvrtine storočia zachytil ďalší urbár, z r. 1682. Podľa jeho údajov si všetci poddaní robotu a služby pre svojich zemepánov vykupovali platením árendy v sume 600, 850 alebo 900 zlatých. V prípade dobrej úrody mali poddaní týždeň pracovať na kláštorných poliach, s vlastným volským alebo konským záprahom. Rovnako mali vozit kameň na stavbu kaštiela v Lelelsi a Ladmovciach. Čapovať vlastné víno mohli poddaní od dňa sv. Michala do dňa sv. Pavla apoštola. Miestni mäsiari stále odvádzali panstvu po jednom cente, resp. spolu s mäsiarmi z Malých Kapušian 40 libier loja. Obyvatelia mestečka naďalej odovzdávali zemepánovi po šesť viest zo súkna, šesť viest zvaných darócz, šesť párov pančúch a šesť konských postrojov. Zisky z troch výročných trhov si mestečko delilo s leleským konventom.²⁴

Všetky tieto povinnosti, znížené vďaka kontraktu s panstvom a plateniu árendy, sa vzťahovali v plnej výške iba na poddaných. Želiari, ktorí pracovali na zemepanskom hospodárstve, príp. užívali opustenú sedliacku pôdu zabratú panstvom alebo sa živili výlučne remeslom, platili, resp. vykonávali iba ich časť. Počet želiarov bol v tomto období nestály. Kým v roku 1682 tvorili usadlosti bez vlastného dobytká asi iba 20 % obyvateľov mestečka²⁵, do roku 1696 stúpol ich podiel už na takmer polovicu, pri počte 13 z 29 zdaňovaných poddanských usadlostí.²⁶

Okrem poddaných, ktorí tvorili najväčšiu časť obyvateľstva, žili vo Veľkých Kapušianoch takisto príslušníci ďalších stavov či spoločenských skupín, a to (protestantského) duchovenstva a zrejme aj šľachty. Duchovenstvo reprezentoval miestny reformovaný farár s učiteľom (rektorom) farskej školy a ďalším personálom fary.

Údaje o šľachtickom obyvateľstve z tohto obdobia chýbajú, určite však v mestečku žili aj rodiny zemanov bez poddanských usadlostí. Poukazuje na to niekoľko skutočností. V prvom rade vo Veľkých Kapušianoch počas celého storočia viackrát zasadali stoličné kongregácie²⁷ či stoličné súdne sedrie (napr. r. 1641).²⁸ Z toho vyplýva, že v mestečku bývali niektorí významní stoliční funkcionári. V Kapušianoch akiste žili najskôr príslušníci zemianskych rodín, sídliačich v okolitých obciach, ako boli Horváthovci, Csicseriovcí, Mokcsayovci a iní. Jeden z nich, Michal Csic-

²³ MNL MOL Budapest, UC 111/27.

²⁴ MNL MOL Budapest, UC 18/19.

²⁵ MNL MOL Budapest, UC 18/20.

²⁶ MNL MOL Budapest, E156, Dicális öszeírások, 48, Ung megye, 1696.

²⁷ Zasadnutia šľachty Užskej stolice.

²⁸ Štátny archív Zakarpatskej oblasti Ukrajiny Berehovo, Fond 4, opis 5, 101.

seri, mal vo svojom dome v mestečku v r. 1652 i svadbu, na ktorú pozval zemanov z okolia.²⁹

Mestečko disponovalo stále obmedzenou samosprávou, pričom viaceré správne kompetencie ostávali v rukách zemepánov. Takou bolo napr. trestanie previnilcov, ktorí sa dopustili rozličných zločinov a priestupkov. Za prečiny a trestné činy platili obyvatelia mestečka panstvu rôzne pokuty, napr. za preliatie krvi to bolo 32 denárov.³⁰ Na čele samosprávy stála rada pod vedením richtára. Kancelársku činnosť vykonával notár. Ďalšími členmi vedenia mestečka boli prísažní. Richtár aj notár boli oslobodení od poddanských povinností. V roku 1682 vykonával richtársky úrad František Elek a notárom bol Juraj Sólyom.³¹ Na sklonku storočia, v r. 1696 bol richtárom Veľkých Kapušian Ján Egri.³²

Väčšina budov vo Veľkých Kapušianoch bola v tomto období postavená z dreva. Murované boli iste viaceré kúrie či domy miestnych zemanov. Zaujímavý objekt nechali v mestečku vybudovať Drugethovci počas svojej držby Kapušian. Bola to priestranná budova, používaná na zasadnutia stoličných kongregácií, postavená v strede námestia.³³

V konfesionálnom vývine mestečka do poslednej tretiny storočia nedošlo k výraznejším zmenám. Vo Veľkých Kapušianoch v tomto období dominovala reformovaná cirkev, ku ktorej sa hlásil i richtár, notár a takmer všetko obyvateľstvo. Na čele miestnej fary v prvej polovici 17. storočia stáli farári: Ján Miskolci (od r. 1595), Štefan Nagytállyai (1605), Štefan Váradi, Lukáš Egeresi (1612-1620) a Ján Görgei (1644).³⁴

Bližšie údaje o veľkokapušianskej reformovanej farnosti zo začiatku 17. storočia sú známe vďaka kanonickej vizitácii z r. 1618. Farnosť bola vtedy pomerne veľká, patrili k nej štyri filie, Mokča, Vysoká, Budince a Veškovce, ktoré sa neskôr osamostatnili. Súčasťou cirkevného zboru v mestečku boli aj veriaci z Malých Kapušian a Čepela, obcí v jeho bezprostrednom susedstve. Podobne ako v iných zemepanských mestečkách aj vo Veľkých Kapušianoch pôsobili dvaja duchovní (kazateľ a rektor) a farnosť zamestnávala zvonára. Vzhľadom na početnosť filií kázal farár

²⁹ Štátny archív Zakarpatskej oblasti Ukrajiny Berehovo, Fond 4, opis 2, 653.

³⁰ MNL MOL Budapest, UC 18/19.

³¹ MNL MOL Budapest, UC 18/20.

³² MNL MOL Budapest, E156, Dicális öszeírások, 48, Ung megye, 1696.

³³ BEL, Matej. *Zemplínska a Užská stolica*. Bratislava 1999, s. 79.

³⁴ ZOVÁNYI, Jenő. Protestáns lelkészek nyugtatványai régi tizedjegyzékek mellett. In *Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár*. Zsinka Ferenc. Budapest : Magyar Protestáns Irodalmi Társaság, , 1929, s. 116.

v mestečku iba dve nedele v mesiaci, a to trikrát denne, podobne každú stredu a piatok. V ostatné nedele slúžil služby Božie vo fíliách.³⁵

Pozemkový majetok farnosti pozostával z 24 polí vo dvoch častiach chotára Malých Kapušian a užívania jednej panskej lúky. Tento majetok sa v priebehu 17. storočia zväčšoval odkazmi a darmi veriacich. Všetci sedliaci vo Veľkých a Malých Kapušianoch, ako aj v Čepeli, ktorí orali s vlastným pluhom, odovzdávali kazateľovi po 40 snopov pšenice, ostatní platili peniaze podľa svojich možností. Ďalej poberal farár oktávu z desiatku pšenice a jahniat. Z fílií dostával kazateľ od všetkých poddaných po 12 a pol denára. Za pohreb platili veriaci kazateľovi po 25 denárov, ak kázal, ak nie, tak podľa uváženia. Za svadbu dostával od každého prítomného po jednom denári a za krstenie v mestečku po 12 denárov, v malých Kapušianoch však jednu sliepku. Rektor poberal terciu z kvarty vo farnosti (okrem mestečka), 16 denárov za každý pohreb a 10 zlatých z Čepela. Z titulu školného dostával za každého žiaka nastupujúceho do prvej (gramatickej) triedy po 50 denárov, za frekventanta gramatickej triedy po jednom zlatom.³⁶

Reformovaný cirkevný zbor vo Veľkých Kapušianoch existoval bez významnejších zmien až do poslednej tretiny 17. storočia. Jeho likvidácia je spojená s rekatalizačnou činnosťou Žofie Báthoryovej po potlačení Wesselényiho sprisahania. Tá v októbri 1672 vtrhla do mestečka a násilím zabrala kostol i všetok majetok farnosti.³⁷ K obnoveniu cirkevného života miestnych reformovaných došlo na konci 70. alebo začiatku 80. rokov počas povstania Imricha Thökölyho. V tomto období, v roku 1681, získala kapušianska reformovaná farnosť kostolík v Malých Kapušianoch, ktorý sa v zmysle poslednej vôle Jána Mokcsayho stal rodinnou hrobkou Mokcsayovcov.³⁸ V obidvoch kostoloch sa konali reformované bohoslužby aj po porážke povstania, zaznamenali ich vizitácie ešte v r. 1688.³⁹ V roku 1692 prebiehal vo Veľkých Kapušianoch seniorátny reformovaný konvent a reformovaní užívali svoj chrám v mestečku i v r. 1695.⁴⁰

Už v nasledujúcich rokoch, na konci storočia, však reformovaní kostol opäť stratili, zrejme v dôsledku rekatalizácie miestnych zemepánov. Na konci storočia, v r.

³⁵ DIENES, Dénes (ed.). *Református egyház-látogatási jegyzőkönyvek 16-17. század.* Budapest 2001, s. 231 – 232.

³⁶ DIENES, Dénes (ed.). *Református egyház-látogatási jegyzőkönyvek 16-17. század.* Budapest 2001, s. 231 – 232.

³⁷ HARASZY, Károly. *Az ungi református egyházmegye. Adalékok az ungi református egyházmegye történetéhez.* Nagykapos 1931, s. 215.

³⁸ TiREL (Tiszáninnyi Református Egyházkerületi Levéltár) Sárospatak, C/CXVI/63.387/697.23: Nagykaposi ev. ref. Egyház története, 1887.

³⁹ TiREL Sárospatak, C/CXVI/63.387/697.23: Nagykaposi ev. ref. Egyház története, 1887.

⁴⁰ TiREL Sárospatak, C/CXVI/63.387/697.23: Nagykaposi ev. ref. Egyház története, 1887.

1699, boli kostoly vo Veľkých aj v Malých Kapušanoch v rukách katolíckej cirkvi.⁴¹ Jeho reštitúciu prinieslo až povstanie Františka II. Rákócziho a sečiansky snem, komisia ktorého rozhodla o navrátení farského kostola v mestečku a farskej budovy v Malých Kapušanoch reformovanému zboru.⁴² Malý kostol v Malých Kapušanoch sa však už reformovaným nevrátil a ostal v držbe nedávno obnovenej rímskokatolíckej farnosti.⁴³ V úrade farára v reformovanom cirkevnom zbore vo Veľkých Kapušanoch v 17. storočí pôsobili: Ján Görgei, Peter Zsujtai, Mikuláš Apáthy a Pavol Szenczi.⁴⁴

V posledných rokoch 17. storočia došlo k obnoveniu rímskokatolíckej farnosti v mestečku. Tá v prvom desaťročí svojej existencie začala najprv pôsobiť v spomínanom, práve skonfiškovanom malom kostole v Malých Kapušanoch. V tom mohla zohrať úlohu aj rekatolizácia niektorých príslušníkov rodiny Mokcsayovcov alebo iných miestnych zemanov, ako aj aktivity leleského premonštrátskeho konventu, najväčšieho zemepána Veľkých i Malých Kapušian. Prvým známym rímskokatolíckym farárom v (Malých) Kapušanoch sa stal jágerský kanonik Jozef Nováky.⁴⁵

Malé Kapušany v 17. storočí

Rovnako ako mestečko, aj susedné Malé Kapušany sa najneskôr na prahu 17. storočia stali opäť majetkom premonštrátskeho konventu v Lelesi. V priebehu storočia získali menšie majetkové podiely v obci niektorí zemanovia z okolitých dedín, ako napr. už spomínaná rodina Mokcsayovcov.

Veľkosť Malých Kapušian, podobne ako v prípade mestečka v jeho susedstve, nebola v priebehu 17. storočia stabilná, ale kolísala v závislosti najmä od vonkajších podmienok, ako boli spoločenské udalosti, vojny a epidémie. Na začiatku storočia, v roku 1602, existovalo v dedine 14 obývaných domov.⁴⁶ Na sklonku druhého decénia, v r. 1619, žilo v obci 24 sedliackych (z nich štyri celé a 20 polovičných usadlostí) a 28 želiarskych domácností.⁴⁷

V nasledujúcich rokoch, azda aj v súvislosti s udalosťami povstania Gabriela Bethlena, došlo k istému úpadku obce, na čo môžu poukazovať údaje daňových súpisov z tohto obdobia. V roku 1623 bola obec zdanená od dvoch sedliackych port⁴⁸ a v r. 1635 aj od jednej celej želiarskej porty.⁴⁹ Z týchto údajov možno usudzovať

⁴¹ *Adatok az Egri Egyházmegye történetéhez.* Ed. J. Leskó. Eger 1907, s. 305.

⁴² HARASZY, Károly. *Az ungi református egyházmegye.* Budapest 1991, s. 215.

⁴³ TiREL Sárospatak, C/CXVI/63.387/697.23: Nagykaposi ev. ref. Egyház története, 1887.

⁴⁴ TiREL Sárospatak, C/CXVI/63.387/697.23: Nagykaposi ev. ref. Egyház története, 1887.

⁴⁵ Haraszy, *Az ungi református egyházmegye*, s. 212.

⁴⁶ Štátny archív Zakarpatskej oblasti Ukrajiny Berehovo, Fond 4, opis 2, 186.

⁴⁷ MNL MOL Budapest, UC 111/27.

⁴⁸ MNL MOL Budapest, E156, Dicális öszeírások, 48, Ung megye, 1623.

⁴⁹ MNL MOL Budapest, E156, Dicális öszeírások, 48, Ung megye, 1635.

tak na pokles počtu sedliackych i želiarskych usadlostí, ako aj na ich zmenšovanie a zníženie platbyschopnosti.

V druhej polovici storočia sa však situácia zmenila a obec zaznamenala značný úpadok. V roku 1682 bolo v Malých Kapušanoch už iba 23 obývaných sedliackych usadlostí (z nich štyri polovičné a ostatné štvrtinové) a 11 opustených štvrtinových usadlostí.⁵⁰ Ak aj pripustíme, že na nich hospodárili želiari, bol to výrazný regres v priebehu šiestich desaťročí. V tom istom období, v r. 1682 zaznamenal urbár leleského kláštorného panstva v Malých Kapušanoch už iba 19 usadlostí, z ktorých na šiestich nechovali žiaden dobytok a možno ich tak považovať s najväčšou pravdepodobnosťou za želiarske.⁵¹

Nemožno pochybovať o tom, že pokles stavu poddanských usadlostí, resp. celkového počtu obyvateľov obce bol dôsledkom vojnových udalostí, najmä protitureckých bojov, kuruckých vpádov a povstania Imricha Thökölyho, ako aj pobytu habsburských vojsk. Bezprostredne pred vykonaním súpisov, v r. 1679, zúrila v Hornom Uhorsku morová epidémia, ktorá rovnako mohla spôsobiť úbytok obyvateľstva v Užskej stolici. Počas poslednej protitureckej vojny v závere storočia pokračoval úpadok obce. Dokumentuje to aj posledný súpis z tohto storočia, z r. 1696, podľa ktorého žilo v Malých Kapušanoch už iba dvanásť poddanských domácností a z nich tri neužívali žiadnu pôdu, patrili teda želiarom.⁵² V skutočnosti však nemusel byť pokles počtu poddanského obyvateľstva obce a s ním aj celej dediny až taký drastický, ako ilustrujú uvedené čísla. Veľká časť želiarov aj desiatky rodín mohli žiť priamo na panskom hospodárstve, ktoré v tom čase rozhodne v dedine existovalo.

Dominantným, resp. jediným zamestnaním obyvateľov Malých Kapušian bolo po celé 17. storočie poľnohospodárstvo. Sedliaci určite pestovali tie isté plodiny ako v predchádzajúcich storočiach, a to pšenicu, menej ostatné obilniny, kapustu, hrach, v menšom rozsahu ďalšiu zeleninu a určite i hrozno. Na svojich hospodárstvach chovali miestni poddaní rôzne domáce zvieratá. V roku 1682 mali kapušianski sedliaci a želiari trinásť koní, dvadsať volov, devätnásť kráv, 24 býčkov a päť včelích úľov.⁵³ Podľa údajov iba o rok mladšieho urbára chovali vtedy miestni poddaní už iba dva kone, devätnásť volov, dvanásť kráv, štyri býčky a devätnásť sviň.⁵⁴

Súpis z konca storočia, z r. 1696, zaznamenal na poddanských hospodárstvach v Malých Kapušanoch už len jedného koňa a jedenásť volov, údaje o ostatných zvieratách neobsahuje. Z tohto súpisu pochádzajú však zároveň jediné údaje o ornej

⁵⁰ MNL MOL Budapest, UC 18/20.

⁵¹ MNL MOL Budapest, UC 18/19.

⁵² MNL MOL Budapest, E156, Dicális öszeírások, 48, Ung megye, 1696.

⁵³ MNL MOL Budapest, UC 18/20.

⁵⁴ MNL MOL Budapest, UC 18/19.

pôde užívanej miestnymi sedliakmi. Podľa nich hospodárila celá obec na výmere dvoch chotárných častí s rozlohou 10 a $\frac{3}{4}$ gbelov a 22 a $\frac{2}{4}$ gbelov.⁵⁵

Popri sedliackych hospodárstvach existovalo po celé 17. storočie v obci takisto významné zemepanské, kláštorné hospodárstvo. Panský majer sa počas tohto obdobia akiste zväčšoval obsadzovaním opustených sedliackych usadlostí, príp. po prerozdelení urbárskej pôdy z polovičných, príp. celých usadlostí na štvrtinové. V roku 1682 patrilo k prepoštškému majeru 15 polí v chotári obce, ktoré boli osievané 25 košickými gbelmi obilia.⁵⁶ Kláštorné hospodárstvo bolo zrejme rozsiahle, čo môžu ilustrovať aj údaje o prítomnosti jedného panského úradníka, jedného hájnika a jedného záhradníka v obci v roku 1682.⁵⁷ Ďalšie údaje o hospodárstve leleského konventu v Malých Kapušanoch nie sú známe.

V spoločenských pomeroch obce v priebehu celého storočia dominovali poddaní a zrejme počas jeho väčšej časti nežilo v obci iné obyvateľstvo. Kým v prvej polovici storočia medzi miestnymi poddanými jednoznačne dominovali želiari, z väčšej časti zamestnaní na kláštornom majeri, súpisy z jeho druhej polovice poukazujú na prevahu sedliakov. Podľa prvého známeho urbára leleského kláštorného panstva, pochádzajúceho z roku 1619, žilo v Malých Kapušanoch 52 poddanských domácností. Z nich bolo 24 sedliakov a 28 želiarov. Zo sedliakov mali štyria v držbe celú a dvadsať polovičnú usadlosť.⁵⁸

Tieto spoločenské pomery v obci sa však v druhej polovici storočia zmenili. Predovšetkým sa značne znížil počet želiarskych domácností, Spis z r. 1682 neobsahuje už popri dvadsiatich troch sedliackych žiadne želiarske usadlosti.⁵⁹ V súpise z konca storočia, z r. 1696, výrazne dominujú sedliaci, v počte ôsmich oproti trom želiarom.⁶⁰

Podľa urbáru z roku 1619 patrilo medzi povinnosti poddaných z Malých Kapušian platenie cenzu na deň sv. Juraja a deň sv. Michala vo výške 18 denárov pre každú celú sedliacku usadlosť a polovicu z tejto čiastky pre polovičnú usadlosť. Okrem toho odvádzala každá celá sedliacka usadlosť na deň Narodenia Pána po jednom gbele ovsa, 8 chlebov a jednej sliepke. Deviatok z úrody si miestni sedliaci vykupovali zaplatením 4 denárov za každú celú usadlosť. Podľa požiadaviek panstva poskytovali poddaní svojmu zemepánovi, t. j. leleskému kláštoru rôzne

⁵⁵ MNL MOL Budapest, E156, Dicális öszeírások, 48, Ung megye, 1696.

⁵⁶ MNL MOL UC 79/15.

⁵⁷ MNL MOL Budapest, UC 18/20.

⁵⁸ MNL MOL Budapest, UC 111/27.

⁵⁹ MNL MOL Budapest, UC 18/20.

⁶⁰ MNL MOL Budapest, E156, Dicális öszeírások, 48, Ung megye, 1696.

služby. Spolu s obyvateľmi Veľkých Kapušan užívali právo výčapu vlastného vína, za čo sa podieľali na odvádzaní cenzu mestečkom.⁶¹

Tieto povinnosti do poslednej štvrtiny storočia pomerne narástli. Urbár z roku 1683 už poddaným (sedliakom s celou usadlosťou) z Malých Kapušan ukladal pracovať päť dní s vlastným dobytkom, odovzdať ročne po pol gbele ovsu, jeden a pol sliepky (dvaja sedliaci po troch sliepkach) a po tri chleby. Na tri sviatky (Veľká noc, Turíce a Vianoce) boli povinní odobrať po jednom sude panského vína. Ďalej museli pracovať a vykonávať rôzne služby pre potreby leleského konventu. Deviatok a desiatok odvádzali podľa starých zvyklostí, bez jeho bližšej špecifikácie.⁶²

Popri poddaných žili v obci v tomto období takisto jednotlivci patriaci k privilegovaným stavom, a to šľachte a duchovenstvu. Vzhľadom na to, že celá alebo takmer celá dedina patrila leleskému premonštrátskemu konventu, žili v Malých Kapušanoch iste iba menej majetní zemanovia. Jedným z nich bola aj vetva Mokcsayovcov, ktorá na sklonku storočia opravila miestny opustený kostol a zriadila si v ňom rodinnú hrobku. Pritom nemožno vylúčiť, že v obci bývali aj ďalší zemanovia.

Príslušníci kňazského stavu sa do Malých Kapušan nastahovali až na konci 17. storočia, keď sa katolícka cirkev zmocnila miestneho kostola. Došlo k tomu pred rokom 1699, pričom prvým rímskokatolíckym farárom v tomto kostole sa stal pravdepodobne jágerský kanonik Jozef Nováky.⁶³

Obec disponovala aj v tomto období vlastnou samosprávou, avšak s podstatne menšími právomocami ako v susednom mestečku. Na jej čele stál richtár s niekoľkými prisaznými. V roku 1682 zastával úrad richtára Juraj Szabó a prisaznými boli Štefan Egri, Michal Magyar, Matej Hek, Jakub Tóth, Pavol Saárossi, Štefan Forint a Pavol Geöczi.⁶⁴ V nasledujúcom roku bol richtárom Malých Kapušan František Elek.⁶⁵ Na sklonku storočia, v roku 1696, stál na čele obce Andrej Nagy.⁶⁶ Usadlosť richtára bola po celé storočie oslobodená od poddanských povinností.

Domy sedliakov v Malých Kapušanoch boli v 17. storočí postavené z dreva. Murovanými budovami v obci boli vtedy iba kostol a zrejme aj fara. Z kameňa boli azda postavené aj niektoré objekty panského majera a prípadné obydlia miestnych zemanov.

⁶¹ MNL MOL Budapest, UC 111/27.

⁶² MNL MOL Budapest, UC 18/19.

⁶³ Haraszy, *Az ungi református egyházmegye*, s. 212.

⁶⁴ MNL MOL Budapest, UC 18/20.

⁶⁵ MNL MOL Budapest, UC 18/19.

⁶⁶ MNL MOL Budapest, E156, *Dicális öszeírások*, 48, Ung megye, 1696.

V protihabsburských povstaniach (v druhej polovici 17. a na začiatku 18. storočia)

Obce v Užskej stolici zasiahli vojnové udalosti druhej polovice storočia skôr ako v ostatných stoliciach dnešného východného Slovenska. Už začiatkom roku 1663 vpadli do tejto oblasti Tatári prenasledujúci sedmohradské knieža Juraja II. Rákócziho, ktorý utekal do vlasti po svojom neúspešnom ťažení do Poľska, keď sa pokúsil zaujať poľský trón. Ich pustošenie síce Veľké Kapušany a okolité obce priamo nezasiahlo, aj oni sa však museli podieľať na obrane stolice, hlavne na zaopatrení vojska.⁶⁷

V roku 1670 sa udalosťami známymi ako Wesselényiho sprisahanie začala nová etapa protihabsburských povstaní v Uhorsku. Zle organizované prípravy magnátov (vrátane hlavných krajinských hodnostárov) na odboj sa však podarilo panovníkovi Leopoldovi I. včas odhaliť a tak k významnejšiemu ozbrojenému konfliktu v lete 1670 v podstate ešte nedošlo. Habsburské vojská obsadili celú krajinu a iba na východe, v Šarišskej a Zemplínskej stolici, sa im postavila na odpor šľachta spolu so slobodnými kráľovskými mestami, pod vedením Františka I. Rákócziho. Napriek tomu, že k významnejším ozbrojeným stretnutiam nedošlo, stolice a mestá museli zaplatiť vysoké sumy a desiatky osôb sa dostali pred súd. V nasledujúcich rokoch bolo v celom kráľovskom Uhorsku rozmiestnené silné habsburské vojsko, ktorému museli stolice poskytovať ubytovanie, potraviny, krmivo a rôzne služby. Na nich sa podieľali predovšetkým obyvatelia vidieka. Napr. v r. 1675 boli poddaní z celej Užskej stolice povinní vykonávať rôzne práce pre potreby armády.⁶⁸ V roku 1678 nariadil generál Cobb stolici dodať jeho vojsku zásoby potravín a povozy.⁶⁹ V nasledujúcom roku sa museli poddaní zúčastňovať na bezplatných prácach na opevňovaní všetkých pevností na území Užskej stolice.⁷⁰

V lete roku 1678 vypuklo v krajine ďalšie mohutné protihabsburské povstanie, pod vedením Imricha Thökölyho. Jeho hlavnými príčinami boli násilnosti a zdieňanie vojska, porušovanie práv stavov, násilná rekatolizácia a všeobecná nespokojnosť s viacerými stránkami vlády Leopolda I. Územie Užskej stolice ovládli kuruci krátko po vypuknutí povstania a ovládali ju až takmer do konca odboja. Táto časť krajiny mala pre vodcu povstania veľký význam. Iba niekoľko kilometrov na východ stála mohutná užhorodská pevnosť, na západe po krajinskej ceste mestečko Michalovce s hradom a takisto hrad Vinné. Tiež vo Veľkých Kapušanoch a na okolí

⁶⁷ Štátny archív Zakarpatskej oblasti Ukrajiny Berehovo. F 4 Župan užskej stolice, 02: Korešpondencia Užskej a Satmárskej stolice o obrane pred vpádom Tatárov z r. 1663.

⁶⁸ Štátny archív Zakarpatskej oblasti Ukrajiny Berehovo. F 4 Župan užskej stolice, 02: Nariadenie administrátora Spišskej komory o prácach stolice pre vojsko z r. 1675.

⁶⁹ Štátny archív Zakarpatskej oblasti Ukrajiny Berehovo. F 4 Župan užskej stolice, 02: Nariadenie generála Cobba o zásobovaní vojska a poskytnutí povozov z r. 1678.

⁷⁰ Štátny archív Zakarpatskej oblasti Ukrajiny Berehovo. F 4 Župan užskej stolice, 02: Nariadenie generála Walsega o prácach na opravě pevností z r. 1679.

sa od začiatku povstania po dlhší či kratší čas zdržiavali kuruckí vojaci a obyvatelia sa museli podieľať na ich zásobovaní.

Už v septembri 1681 žiadal Imrich Thököly od Užskej stolice 2 000 chlebov, 15 bokov slaniny, 125 pínt medu, 20 vriec múky, 20 svíň, 200 sliepok, 50 pínt masla a po dvoch košických gbelloch hrachu, šošovice a krúпов.⁷¹ Takisto v nasledujúcom roku požadovali kuruckí velitelia, ako napr. Sebastián Saárossy z Mukačeva, povozy, dobytko a pod.⁷² V lete žiadal vodca povstania poskytnutie sto povozov aj s dobytkom a podobné rozkazy a nariadenia sa opakovali až do konca odboja.⁷³ Vo februári 1683 sám Imrich Thököly žiadal poskytnutie povozov na dovoz obilia do Nagy Bánye v Satmárskej stolici a v nasledujúcom mesiaci urgoval vypravenie povozov na prevoz kamennej soli do Šarišskej stolice.⁷⁴ Vozy, múku, soľ a slaninu vymáhali kuruci od stolice aj v apríli toho istého roku a podobné rozkazy a nariadenia sa opakovali až do konca odboja.

Po porážke povstania bola krajina obsadená habsburskými armádami, ktoré ju počas druhej polovice 80. a po celé 90. roky využívali aj ako zimovisko a základňu v protitureckej vojne.⁷⁵ Veľké i menšie pevnosti obsadili cisárske posádky a vojaci opäť vymáhali od poddaných zo širokého okolia potraviny, krmivo, povozy alebo rozličné služby. Počas zimovania panovníkovho vojska v roku 1696 musela Užská stolica odovzdať 617 peších a 483 jazdeckých porcií⁷⁶ (jedna pešia porcia predstavovala zaopatrenie pre jedného pešiaka a jazdecká porcia pre jedného jazdca na určitý čas). Na zhromaždení takého množstva potravín, krmiva a peňazí sa muselo podieľať predovšetkým poddanské obyvateľstvo.

Podobne ako ostatné mestečká a obce, aj Veľké Kapušany mali nemalé problémy s odvádzaním porcií, poskytovaním naturálnych dávok a služieb vojsku. V roku 1687 sa obyvatelia sťažovali vrchnému slúžnemu na nemožnosť dodania dvadsiatich povozov armáde.⁷⁷ Situácia sa nezmenila ani v nasledujúcom desaťročí, aj keď aspoň za časť predpísaných dodávok pre vojsko mestečku stolica platila. V roku

⁷¹ Štátny archív Zakarpatskej oblasti Ukrajiny Berehovo. F 4 Župan užskej stolice, 02: Žiadosť Imricha Thökölyho o poskytnutie zásob potravín opre jeho vojsko z r. 1681.

⁷² Štátny archív Zakarpatskej oblasti Ukrajiny Berehovo, 4/2, 1107: List Sebastiána Saárossyho z júna 1682.

⁷³ Štátny archív Zakarpatskej oblasti Ukrajiny Berehovo, 4/2, 1107: List Imricha Thökölyho z júna 1683.

⁷⁴ Štátny archív Zakarpatskej oblasti Ukrajiny Berehovo, 4/2, 1107: Listy Imricha Thökölyho Užskej stolici z r. 1683.

⁷⁵ V rokoch 1683 – 1699.

⁷⁶ Štátny archív Zakarpatskej oblasti Ukrajiny Berehovo. F 4 Župan užskej stolice, 02: Stanovenie porcií pre Užské stolicu pre zimujúce vojsko z r. 1696.

⁷⁷ Štátny archív Zakarpatskej oblasti Ukrajiny Berehovo, 4/2/1184.

1687 napr. prevzal richtár s notárom od slúžneho sumu 40 zlatých za poskytnutie dobytky pre vojakov.⁷⁸

Na schudobnenie Veľkých Kapušian v tomto období a ich pokračujúci úpadok až do konca storočia poukazujú údaje z daňových a urbárskych súpisov. Pomerne vysoký počet opustených poddanských usadlostí v r. 1682⁷⁹ jednoznačne dokumentuje ich spustošenie, príp. odchod ich držiteľov do kuruckého vojska. Na ďalšie spustnutie mestečka a jeho značné vyľudnenie poukazuje hlboký pokles počtu zdanených poddanských usadlostí k roku 1696, z 84 na 29.⁸⁰

Na prelome 17. a 18. storočia sa opäť vystupňovali všetky nevyriešené problémy uhorskej spoločnosti pod habsburskou vládou. K starým konfliktom pribudli nové, spôsobené drancovaním vojska, pokračujúcou násilnou rekatolizáciou a vysokými finančnými požiadavkami štátu vo vojnu zničenej a hospodársky vyčerpanej krajine. Proti vláde Leopolda I. sa vytvorila šľachtická aj ľudová opozícia a po ich spojení v júni 1703 vypuklo posledné, najmohutnejšie a najrozsiahlejšie protihabsburské povstanie, pod vedením Františka II. Rákócziho. Druhou najvýznamnejšou osobnosťou konštituujucej sa opozície a neskôr aj povstania bol župan Užskej stolice gróf Mikuláš Bercsényi. Ciele odboja boli od začiatku príťažlivé aj pre vidiecky ľud. Vodca povstania sa pokúsil spravodlivo vyriešiť náboženskú otázku a ako prvý sľúbil slobodu veľkej mase poddaných.

Rovnako v poslednom protihabsburskom povstaní sa v krátkom čase po jeho vypuknutí celá Užská stolica dostala do rúk kurucov a tí ju ovládali takmer až do konca vojny. Hrady Vinné, Michalovce a Užhorod obsadili povstalci ešte v jeseň 1703. Počas celého povstania, od leta 1703 až do začiatku roku 1711, sa v Užskej stolici zdržiavali, zimovali alebo cez neho iba prechádzali mnohé kurucké jednotky. Obyvatelia im poskytovali, okrem porcií a vojrovej dane, remeselnícke výrobky, potraviny, krmivo pre kone a víno. Dôležitosť východných stolíc vzrástla najmä v druhej polovici povstania, keď sa kurucké územie stále viac zužovalo na teritórium Horného Uhorska.

V kuruckom vojsku, zloženom z veľkej časti z poddaných, bojovali mnohí obyvatelia západných okresov Užskej stolice, z blízkeho okolia mestečka, napr. z Veškoviec.⁸¹ Zo samotných Veľkých Kapušian ešte v januári 1711 pôsobil v pešom pluku Ladislava Bercsényiho Šimon Záhonyi.⁸²

⁷⁸ Štátny archív Zakarpatskej oblasti Ukrajiny Berehovo, 4/17/86.

⁷⁹ MNL MOL Budapešť, UC 18/20.

⁸⁰ MNL MOL Budapešť, E156, Dicális öszeírások, 48, Ung megye, 1696.

⁸¹ Štátny archív Zakarpatskej oblasti Ukrajiny Berehovo, 4/2, 1105: Súpis kuruckých vojakov z obcí Užskej stolice.

⁸² Székési gróf Bercsényi Miklós főhadvezér és fejedelmi helytartó leveleiskönyvei (Ed. Thaly, K.). Budapest 1882, s. 406.

Počas povstania sa vo Veľkých Kapušanoch viackrát zišla užská šľachta na stoličnej kongregácii, aj keď spravidla rokovala v meste alebo na hrade Užhorod. Iba v rokoch 1700 – 1706 zasadala stolica v mestečku dvanásťkrát. Na viacerých svojich zasadnutiach rokovala stoličná šľachta o materiálnom zabezpečení armády a rozdeľovala predpísané sumy medzi jednotlivé okresy a obce.

Povstanie Františka II. Rákócziho prinieslo viaceré významné zmeny vo vnúropolitickom usporiadaní krajiny a všetkých oblastiach jej života. Popri všeobecnom zdanení, detronizácii Habsburgovcov a zriadení nových centrálnych úradov správy to bola predovšetkým sloboda troch krajinských náboženstiev: katolíckeho, evanjelického a kalvínskeho. Uzákoniť ju hneď prvý povstalecký snem v jeseni 1707 v Sečanoch, ktorý rozhodol aj o navrátení veľkého počtu protestantských kostolov. Jedným z nich bol aj donedávna reformovaný chrám vo Veľkých Kapušanoch, odňatý ešte v závere 17. storočia.

Tak ako na väčšine územia Uhorska, aj v Užskej stolici zúrila v závere povstania rozsiahla (a v našich krajoch posledná) morová epidémia. V Michalovciach vypukol mor v októbri 1709⁸³ a zúrila ešte aj začiatkom mája nasledujúceho roku.⁸⁴ Nie je možné zistiť, koľko obetí si epidémia v tejto oblasti vyžiadala, podľa niektorých správ mala však práve pre južný Zemplín, a teda zrejme aj pre priľahlé okresy Užskej stolice osobitne ťažké dôsledky. Ostatne na to nepriamo poukazuje aj ďalší prudký pokles počtu poddaných na začiatku druhého desaťročia 18. storočia.

V posledných mesiacoch povstania, v dôsledku znižovania povstaleckého teritória, sa na tomto území sústavne zdržiavali rôzne povstalecké jednotky. Kvôli hlbokkej kríze a rozvratu hospodárstva povstaleckej krajiny vojaci často násilím vymáhali od obyvateľov potraviny a drancovali nechránené obce. Počas jarných mrazov zamrzli všetky oziminy, ovocie, hrozno aj dobytok v maštaliach a obyvatelia tak mali nedostatok potravín pre vlastnú potrebu. Chaos v závere odboja spôsobil potom ďalšie spustošenie vyčerpaného a po morovej epidémii vyludneného vidieka.⁸⁵

Veľkým problémom pre zásobovanie povstaleckého štátu boli v závere povstania tzv. exulanti. Boli to utečenci pred blížiacim sa panovníkovým vojskom, a to rovnako zo Sedmohradska, ako aj z dolnouhorských stolíc. Z novembra 1710 sa zachovalo niekoľko správ o veľkom počte utečencov, koncentrovaných vo Veľkých

⁸³ Székési Gróf Bercsényi Miklós főhadvezér és fejedelmi helytartó levelei Rákóczi fejedelemhez 1704-1712. (Ed. Thaly, K.) III. Budapest 1878, s. 442.

⁸⁴ II. Rákóczi Ferenc leveleskönyvei, levéltárának egykorú lajstromaival. 1703-1712. III. Ed. K. Thaly. Budapest 1873, s. 421.

⁸⁵ SZIRMAY, András. naplója, 72. In *Adalékok Zemplén vármegye történetéhez VII.* Ed. B. Gy. Dongó. Sátoraljajuhely 1902, s. 140.

Kapušanoch.⁸⁶ Potom ako na konci novembra 1710 obsadilo stolicu spolu s mestečkom cisárske vojsko, uchýlili sa títo utečenci do Mukačeva.⁸⁷

⁸⁶ *II. Rákóczi Ferencz leveleskönyvei, levéltárának egykorú lajstromaival. 1703-1712.* III. Ed. K. Thaly. Budapest 1873, s. 193.

⁸⁷ *II. Rákóczi Ferencz leveleskönyvei, levéltárának egykorú lajstromaival. 1703-1712.* III. Ed. K. Thaly. Budapest 1873, s. 210.

HUDOBNÝ REMESELNÍK NIEMOŽE SEBE KUS HLEBA ZAROBIC: MISERA PLEBS CONTRIBUENS V KURUCKÝCH ČASOCH

Ján ADAM

ADAM, Ján. Poor craftsman cannot earn enough for a piece of bread. Misera plebs contribuens in Kuruc era. In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528, 2019, vol. 19, no. 1, p. 48 – 73.

The aim of this article is to point out the situation of the serf population in the half-century 1670-1720. To more specific description of the situation of those, who did not fight directly, but they did not avoid the war, whether by paying military contributions, housing and feeding military troops, also with the damage and atrocities associated with it, etc., I used literary and ego- sources. The sources through which we can at least partially look into the mentality of the village people, their thoughts and feelings about working duties, different life situations, understanding of justice etc., there are letters complaining about bad conditions, injustices and demands for improvement, reduction of charges etc.

The confrontation of knowledge created on the basis of various sources has a complementary character. This way we can see (specific) people behind the numbers from the statistical reports. The contemporary sources – behind the letters, also the economic evidence and literary sources, unequivocally demonstrate the severe impact on the serf population, which had to provide accommodation and food for the military troops and often did not receive compensation.

Key words: Kuruc and anti-Ottoman fights, serf population, military contributions, violence

1.

Úvod. Cieľom tohto článku je poukázať na postavenie poddanského obyvateľstva v polstoročí 1670-1720, ktoré zahŕňa aj niekoľko rokov pred povstaním I. Tököliho a niekoľko rokov po skončení povstania Františka II. Rákociho. Tesne tomuto obdobiu predchádzala vojna s Osmanmi 1663-1664 a náleží doň aj ich postupné vytlačanie o dvadsať rokov neskôr. Teda bolo to polstoročie, v ktorom boli vojny takmer na dennom poriadku. Vojenské konflikty sa už dávnejšie nenahliadajú len optikou ťažení, bitiek, vojvodcov a p., ale historiografiu zaujíma okrem pohľadu zdola – vojaci a ich každodennosť – aj pohľad takpovediac z boku. Teda aký bol dopad vojen a bojových akcií na civilné obyvateľstvo.¹ Na tom, že Inter arma

¹ STORCHOVÁ, Lucie. Válka. In *Koncepty a dějiny. Proměny pojmů v současné historické vědě*. Praha 2014. *Venkov, rolník a válka v českých zemích a na Slovensku v moderní době*. Ed. Jitka Balca-

silent musae, predovšetkým však trpí aj hospodárstvo a klesá životná úroveň panu- je všeobecná zhoda. Naša odborná literatúra o 17. storočí to považuje za axiómu.² Vychádza predovšetkým z inštitucionálnych prameňov – evidencia daní, súpisy obyvateľstva a p., ktoré podávajú celkový prehľad a možno z nich urobiť zovše- obecňujúce závery o priemernom stave, ale aj tendenciách, tak krajinských ako aj miestnych.

1.1

O zlej kondícii (poľno)hospodárstva v desaťročiach na prelome 17. a 18. storo- čia, so všetkým čo s tým súvisí – počet obyvateľov a hospodárstiev a ich výmera, množstvo vysiataho obilia – sa možno presvedčiť na príklade Tekova. O celkovej poddimenzovanosti v 2. polovici 17. storočia svedčí neskorší kontinuálny nárast v 1. polovici 18. storočia, po r. 1711 až skokový. Medzi rokmi 1696 a 1715 narástol počet sedliackych hospodárstiev z 2349 na 3160, ďalej pokračoval a ešte pred polo- vicou 18. storočia prekročil 5000. Zároveň sa zvyšovala priemerná výmera jedného hospodárstva, z 2,1 ha na 3,4 a opäť pred polovicou 18. storočia prekročila priemer- ná výmera 5 ha³. V celkových číslach to bolo 5486,8 (len orná pôda bez úhorov) a 12679 a r. 1746 už 35 757,4 ha. Potom od r. 1763 s ďalším nárastom obyvateľstva už klesala. Takisto sa zvyšoval aj počet želiarskych hospodárstiev, z 1282 na 1364 až 2385 r. 1746.⁴ Ešte väčší sa nárast ukáže na množstve vysiataho obilia. Oproti roku 1710 kedy sa vysialo 12 000 meríc obilia sa výsev v roku 1714 viac než zdvojná- sobil a k r. 1726 dosiahol dokonca osemnásobok⁵. Podobné tendencie sa dajú sledo- vať aj v Šariši. Tam je dokumentované rozsiahle opúšťanie usadlosti, a ich opätovné neobsadzovanie v posledných desaťročiach 17. a začiatkom 18. storočia⁶. Na mako- vickom panstve r. 1690 bolo obrábaných len 63 % usadlosti, na víglašskom len 59%, zmenšovala sa aj výmera pôdy na jednu usadlosť. Kráľovská komisia, ktorá zisťo- vala v decembri 1690 stav v oblasti Spišskej komory, konštatovala, že aj keď je tam pôda poväčšine úrodná, našla stovky dedín spustošených a ostatné boli obývané

rová, Eduard Kubů a Jiří Šouša. NZM 2017. s. 310-312. Problematike rodiny a stratégiám prežitia vo vojnách 20. storočia je venované aj tematické číslo Forum historiae <http://forumhistoriae.sk/web/10180/119>. Tematika rezonuje aj v literárnej vede *Obraz válek a konfliktů*. Ed. V. Schmarc. Praha: Akropolis 2015.

² Za všetkých: KAZIMÍR, Šefan – VOZÁR, Jozef. Hospodársky dopad osmanskej expanzie a sta- vovských povstaní. In *Hospodárske dejiny Slovenska 1526 – 1848*. Edd. M. Kohútová, J. Vozár. Bratislava 2006, s. 48-51.

³ ŠPIESZ, Anton – WATZKA, Jozef. *Poddaní v Tekove v 18. storočí*. Bratislava 1966, s. 39-41.

⁴ Tamže, s. 62, 44, medzi rokmi 1715 - 1720 je pokles, jednak kvôli neúplnosti údajov – chýbajú kuriálne obce, ale treba rátať aj s vystahovalectvom, resp. útekmi.

⁵ Tamže, s. 105. Je otázne, či údaje z r. 1710 nie sú zámerne podhodnotené kvôli výpočtu kontribúcií.

⁶ ADAM, Ján. Šariš na začiatku postkuruckého obdobia. In P. Kónya (ed.) *Doba kuruckých bojov*. Prešov: VPU 2014, s. 527-544.

len spolovice.⁷ Na konci povstania Františka II. Rákociho situáciu ešte zhoršila morová epidémia, ktorá postihla predovšetkým východné stolice. V Above zomrelo na mor r. 1711 podľa neúplneho súpisu 12 735 obyvateľov nad 12 rokov.⁸

Neutešenú situáciu v krajine si všimli aj zahraniční pozorovatelia. Anglickí dôstojníci 30. júna 1686 správne predpokladali, že Budín bude čoskoro spojený s Uhorskom. Zároveň však sugestívne opísali aj stav v akom sa krajina nachádzala. Nelegitímny syn Jakuba II., neskorší vojvoda z Berwicku, výstižne skonštatoval o Uhorsku, že je najbiednejšou krajinou na svete, ktorá je plienená raz kresťanmi, potom Turkami a niekedy oboma naraz, spálená na prach.⁹ Na konci storočia benátsky vyslanec vo Viedni v rokoch 1683-1699 Carlo Ruzzini v jednom zo svojich hlásení tvrdil, že cesta po Uhorsku ho presvedčila o tom, že je len otázkou času, kedy v Uhorsku znova vypukne roľnícke povstanie, ktoré bude mať omnoho väčšie rozmery a význam ako povstanie r. 1697.¹⁰

1.2

Nové (doplňujúce) otázky, staré pramene (v novom svetle). Na konkrétnejšie opísanie situácie tých, ktorí priamo nebojovali, ale vojne sa nevyhli, či už platením vojnových daní, ubytovaním a stravovaním vojska aj škodami a atrocitami s tým spojenými atď., však len s inštitucionálnymi prameňmi hromadnej povahy (rozpisy dávok, súpisy ap.) nevystačíme. Musíme sa preto zamerať na pramene literárne a osobné. Čo sa týka literárnych, tak situáciu autori reflektovali v rôznych žánrových formách – historické a časové piesne, duchovná a sociálna lyrika, cestopisná a memoárová literatúra, kázne. Z prameňov osobnej povahy (egoprámene) nemáme od poddaných - pochopiteľne - svedectvá vo forme denníkových alebo spomienkových záznamov, ani korešpondenciu. Pramene, vďaka ktorým sa môžeme dozvedieť o živote poddaných, sú tak z pohľadu druhej strany v prípade konfliktov, resp. z druhej ruky v prípade pozorovateľov. Jedinými prameňmi, vďaka ktorým môžeme aspoň čiastočne nahliadnuť do sedliakovho vnútra, jeho zmýšľania a pocitov týkajúcich sa pracovného života, rôznych životných situácií, chápania povinnosti, spravodlivosti a p. sú supliky, teda listy poddaných vrchnosti (zemepánskej, stoličnej, komorskej, krajinskej) v ktorých sa sťažovali na zlé podmienky, neprá-

⁷ KAZIMÍR, Štefan. Poľnohospodárstvo. In *Dejiny Slovenska II.* Zost. V. Matula a J. Vozár. Bratislava: Veda, 1987, s. 194, 199.

⁸ HORVÁTH, Pavol. *Poddaný ľud na Slovensku v prvej polovici XVIII. storočia.* Bratislava 1963, s. 112.

⁹ TALLET, Frank: *War and Society in Early Modern Europe: 1495-1715.* London – New York: Routledge 2016 (1. vyd. 1992), s. 149. WORTHINGTON, David. *British and Irish Experiences and Impressions of Central Europe, c.1560–1688.* London – New York: Routledge 2016, (1. vyd. 2012), s. 121

¹⁰ GÁCSOVÁ, Alžbeta. *Boje slovenského ľudu proti feudálnemu útlaku a vykorisťovaniu.* Bratislava 1960, s. 114.

vosti a prosili o nápravu, odpustenie poplatkov ap. Bude teda vhodné od prameňov hromadnej povahy a kvantitatívnych ukazovateľov posunúť sa aj k prameňom, ktoré vyjadrujú osobnú alebo kolektívnu skúsenosť v istom mikropriestore a ku kvalitatívnym ukazovateľom,¹¹ z ktorých možno vyťažiť poznatky o životných osudoch ľudí a ich správaní v konkrétnych situáciách.

2. Supliky

*Žadna psota sama není, ale jedna druhú honí.*¹²

Ako východisko na podrobnejšie zmapovanie a plastickú ukážku postavenia poddanského obyvateľstva dobre poslúži Horváthova základná edícia listov poddaných od.¹³ Polstoročie 1670-1720 je zdokumentované 47 listami. Môžeme to považovať za reprezentatívnu vzorku, v ktorej sú zastúpené všetky oblasti Slovenska. Z nich viac ako polovica – 27, odkazuje na škody spôsobené vojskom, z toho v dvoch prípadoch tureckým. Zvyšné sú sťažnosti na svojvôľu zemepánov, resp. ich úradníkov pri ukladaní a vymáhaní čoraz väčších povinností. A zopár listov je adresovaných stolici alebo zemepánom v súvislosti s odpustením alebo odložením povinností vzhľadom na živelnú pohromu – neúroda, požiar a p. Niekoľko listov poddaných nájdeme aj v iných edíciách.¹⁴ Z prehľadu vidno, že najčastejšie išlo o plnenie v potravinách, peniazoch a ubytovaní, často aj vo všetkých troch naraz. Niekedy išlo o stravu a ubytovanie, resp. len o peniaze. Menej často sa vyskytovali záprahy a násilie spojené s rabovaním.

¹¹ Kvalitatívny výskum sa používa v spoločenských vedách na synchronnej rovine, to znamená, že je možný výber vzorky, metód atď., prípadne ich korekcia. Na diachronnej rovine pri skúmaní minulosti takúto možnosť nemáme, môžeme pracovať len s materiálom, ktorý sa zachoval. Teda nie je tu možnosť výberu podľa vopred pripravenej metodiky. Naopak tú treba prispôbiť dochovaným (znáмым) prameňom keďže materiál, ktorý máme k dispozícii bol vyhotovený z rôznych dôvodov, medzi ktorými sa však určite nenachádza budúci výskum. K problematike (na synchronnej rovine): SILVERMAN, David. *Ako robiť kvalitatívny výskum*. Bratislava 2005, s. 13-25. (na s. 16 je nesprávny preklad: metodistických *ministrov*, správne má byť *kazateľov*). PETRUSEK, Miloslav. Sociologie kvalitatívni. In *Velký sociologický slovník II*. Praha 1996, s. 1086. K sporu o komplementárnosti, resp. dichotómii kvantitatívnych a kvalitatívnych metód. HANZEL, Igor. Kvalitatívne alebo kvantitatívne metódy v sociálnych vedách? In *Filozofia* 64, 2009, 7, s. 646-657. Nakoniec aj pri kvalitatívnom výskume sa používajú (jednoduché) kvantitatívne metódy. Príklad na kvantifikáciu javov nemateriálnej povahy, v tomto prípade kázní: DELUMEAU, Jean. *Hřích* a strach. Pocity viny na západě ve 13. až 18. století. Praha 1998 (orig. 1983, preklad state K. Havlová), s. 468, 528.

¹² ref. 8, s. 66.

¹³ Ref. 8.

¹⁴ *Pramene k dejinám slovenčiny*. Ed. M. Majtán a J. Skladaná. Bratislava: Veda 1992.

Do svojich sťažností občas prepašovali aj upozornenia na nekalé praktiky správcov panstiev. Jedna zo suplík nepoukazovala len na zlé zaobchádzanie s poddanými, ale aj na okrádanie samotnej vrchnosti zo strany úradníkov. R. 1679 sa poddaní oravského hradu sťažovali uhorskej komore, že za grófa Juraja Illésházyho bolo zle, teraz (za grófa Jána Erdődyho) je ešte horšie. Kapitán František Dessewfy ako správca veľa pije, spí a zdiera poddaných v prospech seba zároveň však aj upozorňujú na ďalšie prechmaty, ktorými prichádzajú o zisky aj komposesori.¹⁵ Upozornenie na škody, ktoré idú na účet zemepánov majú len podtrhnúť a zvýrazniť celkové zlé konanie správcu. V skutočnosti však sedliaci sledujú aj vlastné ciele. Ak bude správca menej kradnúť, resp. vôbec aj ich zaťaženie môže byť menšie. Pravda nie vždy ostalo iba pri korešpondencii. Niekedy prišli na rad aj päste a frustrovaní poddaní zbili panských úradníkov.¹⁶ O ďalších reakciách na narušenie stability a predvídateľnosti bude reč nižšie. Na svoju situáciu v listoch upozorňovali podobnými frázami aká je v nadpise. Ako východisko v prípade, že nedôjde k zlepšeniu pomerov často spomínali jediné (okrem smrti hladom) – zanechanie usadlosti a odchod na iné miesto. Aj tu boli podobné frázy s chlebom ako v nadpise článku. Napr. poddaní v Staškove r. 1671 píšú: *že sme tak zuboženi , ani kuska chleba nema(me) ani sami chovati a vyži(v)ovati sa n esme(v) stave, z neznámej dediny v druhej polovici 17. storočia oznamujú: A mnozi i chleba nemaji. Z Východnej r. 1678: I my sami chleba a živnosti všelijakej jsme pozbaveni. Z Veľkej Lovče r. 1682: nebo kusa chleba juž mnozi nemaji, ani čo na siati.*¹⁷

¹⁵ GÁCSOVÁ Alžbeta. *Dokumenty k protifeudálnym bojom slovenského ľudu*. Bratislava s. 141-144.

¹⁶ Ref. 10, s. 101. Podľa: ECKHART, Ferenc. *A földesúri büntetőbiráskodás a XVI-XVII. Században*. Budapest 1954.

¹⁷ Ref. 8 s. 59., 66. V nadpise Zborov 1698, s. 90.

Tab. 1. Legenda: č.– číslo dokumentu v edíciách, A – adresát, BK – bratislavská komora, KK – košická komora, S – stolica, Z – zemepán, Ž – župan. Pri pôvodcovi zachovávam dikciu prameňa v označení vojsk, jednotiek, veliteľov a p.

Listy poddaných					
Rok	č.	Miesto	Škoda, újma	Pôvodca	A
>1671	25	Staškov	230 zl., seno, ovos, ubytovanie	cisárske vojsko	BK
>1671	25	Staškov	peniaze, obilie, bitka, zajatie	Slezania	BK
1672	26	Kysuce, 4 obce	neúroda, uhynutý dobytok	živelná pohroma	BK
1673	27	Bytčianske panstvo	Zvyšovanie povinností a zavádzanie nových, molestovanie, bitka, nútenie kupovať skazené potraviny.	zemepán, úradníci	Ž
1673	28	Dolné Strháre	Nútené poskytovanie záprahu.	husári	Z
1673	28	Dolné Strháre	25 zl.	hajdúsi	
1675	30	Vrbica	3 roky ubytovanie a strava	cisárske vojsko	Z
1678	32	Východná	strava, noclah, povozy, peniaze	cisárske vojsko	Z
1678	32	Východná	Od jesene 1677: 70 korcov ovsu, 70 zl, ďalšie náklady a strava, aj 20 a viac vojakov na jedného gazdu	Kop (gen. Cob)	
1682	33	Velká Lovča	Noclah a svojvoľné rekvirovanie. Na oheň: stavby, vozy, ovocné stromy, na jedlo: obilie, dobytok, kury, husi	cisárske vojsko	S
1683	34	Drienčany	zvyšovanie povinností, zaberanie dobytká, surovosť, opúšťanie usadlostí	dvorský	PKK
1663	35	Hámre, č. o. Tren	zničené a vypálené domy	pohania (Turci)	Z
1686	37	Tvrdošín	potraviny, ubytovanie, záprahy, peniaze	poľské, cisárske, kurucké vojská	Z
1686	38	Lazy pod Makytou	zvyšovanie povinnosti	zemepán	Z
>1650	39	Chyžné	zrekvirovaný dobytok	sedmohrad. voj.	Z
>1650	39	Chyžné	odvlečenie do zajatia	Turci	
1689	40	Sv. Martin, Tekov	potraviny,	vojaci	S
>1650	42	6 lipt. dedín	neúroda, poživeň	cisárske vojsko	S
<1700	43	Moravský sv. Ján	ubytovanie, peniaze	cisárske vojsko	BK
1690	45	Čajkov	194 zl. a 55 den., svojvoľné rekvirácie potravín, ubytovanie, bitky, vytrhanie briad	husári, Czobor, Pálffy	S
1690	46	Nová Ves nad Žitavou	50 zl.	Cisárske vojsko Nemci	S
1690	47	Horné Sľažany	26 zl., potraviny	cisárske vojsko Nemci	S
1690	47	Horné Sľažany	zvyšovanie zápražnej roboty	stolica	
1690	48	Zborov	489 zl., ubytovanie, strava pre vojakov a krmivo pre kone a voly	cisárske vojsko	S

<1700	49	Turany	útlak, odoberanie privilégií a slobôd	zemepán	PBK
1691	50	Bytčica	ubytovanie, strava	voj	Z
1691	50	Bytčica	zvyšovanie povinností	nový zemepán	
1699	51	Bánovce nad Bebravou	obmedzovanie slobôd	Panský úradník	Z
1701	53	Púchov	obmedzovanie slobôd	zemepán	Z
1708	55	Štefanovce	70 zl., ubytovanie, strava, krmivo	vojaci	S
<1700	56	Janovik	Opakované poskytovanie povozov so záprahmi, potraviny a ďalší materiál.	vojaci, Spléni, Fizi Gábor	S
<1700	58	Haluzice	zaujatie obecnej lúky	farár	Z
1716	59	Selec	nové dávky	stolica	Z
1717	60	Veľký Lom	vymáhanie vyšších poplatkov	panský úradník	Z
1718	61	Kubrica	zvyšovanie povinností	panský úradník	Z
>1720	63	Poruba	ubytovanie	vojaci	Z
1721	64	Dolná Súča	ubytovanie, dávky potravín, krmiva, dreva, sviečok nad rámec stanovený stolicou	kapitán	Z
Pramene k dejinám slovenčiny					
1690	90	Ruské Peklany	ubytovanie, 57 zl., 24 gb ovsu, 82 sliepok, slanina, 7 rýn. zl., chlieb, mlieko, maslo, múka, čierne korenie, seno, slama	Nemci (50 a tri Nemkine!)	S
17. stor.	95	Jarovnice	porcie platby za opustené usadlosti	Nemci Z	S
17. stor	96	Kurima	119 zl. a 12 grošov, 4 achtle piva, bravy, pšenica, teľatá, maslo a menšie veci, ubytovanie, stravovanie a pitie, seno, ovos,	poručík	S
1698	10	Zborov	hydina, chlieb, mäso, pivo, ovos a i., hotové peniaze	kapitán	Z

3 Literárne pramene

*a obrátim ho na príbytok ježov a mláky vôd a vymetiem ho ničiacou metlou (Iz 14, 23)
Opevnené mesto osirie, bude prázdny príbytkom, opusteným ako púšť. Telce sa tam budú pásť, odpočívať a nivočiť jeho vetvy (Iz 27, 10)
Nech jeho príbytok spustne, nech niet nikoho, kto by v ňom býval (Sk 1, 20)¹⁸*

Baroková literatúra neponúka presné a úplné kronikárske záznamy jednotlivých vojen, ťažení a bitiek a v tomto je jej prirodzený hendikep ako historického prameňa na presný opis udalostí. To ale od nej ani neočakávame. Nachádzame tam však niečo iné. Odráža sa v nej duch doby a reflektujú životné situácie, postavenie a správanie jednotlivých aktérov vojenských konfliktov a vrstiev spoločnosti v ty-

¹⁸ Citované podľa: *Biblia. Slovenský ekumenický preklad*. 6. (4. opravené) vydanie. Banská Bystrica: Slovenská biblická spoločnosť 2018. Tak aj ďalšie.

pologizujúcej komprimácii. A tak aj (polo)ľudové piesne s vojenskou tematikou sú pre nášho popredného vojenského historika „nenahraditeľným zdrojom poznania minulosti.“¹⁹ A podobne je na tom aj umelá poézia a próza.

Kedysi sa na Úvode do štúdia dejepisu spomínal Engelsov výrok, ktorý aj on iste chápal hyperbolicky, že od Balzaca sa o stave súdobej spoločnosti poučil viac ako z prác profesionálnych historikov, ekonómov, demografov a štatistikov dokopy.²⁰ Tak či onak aj beletria patrí medzi historické pramene. Realistické zobrazovanie bolo však literatúre vlastné aj pred slohovým obdobím, ktoré je takto pomenované, aj keď samozrejme s dobovo podmienenými špecifikami.²¹ Platí to aj o slovenskej staršej literatúre. Hoci bola na okraji dosahu prúdení vedúcich krajín Európy a tak sa realizovala v ústraní hlavných trás slohovo historického vývinu európskeho umenia.²² Na druhej strane nemožno však nahliadať na diel(k)a staršej slovenskej literatúry len čisto z estetického hľadiska vzhľadom na odlišné chápanie funkcie literatúry v tomto období. Literárne prejavy boli vtedy zaraďované viac do sféry „úžitkových“ než estetických hodnôt.²³ A pre účely tohto textu to platí takisto. Primárny tu bude obsah nie forma, žáner a p. Zo slovenskej literatúry druhej polovice 17. a začiatku 18. storočia možno využiť predovšetkým veršovanú časovú a historickú epiku, občiansko-politickú a sociálnu poéziu, memoárovú a kázňovú literatúru. Pri nahliadaní na barokovú literatúru ako potencionálny historicky prameň nachádzame dva prístupy v zobrazovaní reality v období kuruckých vojen: **1.** deskriptívno-konkrétny, napr. v Piesni o sedliakovi, kde sú enumeratívnym spôsobom vypísané povinnosti, strasti a násilnosti ap., do tejto skupiny možno zaradiť aj rôzne osobné svedectvá o väznení a vyslobodení, ktoré však z povahy vecí nepatria do tohto príspevku, pokiaľ teda neprekračujú osobný rámec a nevšímajú si aj širšie súvislosti, v našom prípade postavenie (poddanského) obyvateľstva. Tak je to napríklad u Pilárika. **2.** reflexívno-univerzálny, má širší spoločenský záber a hmlistejšie, menej konkrétne opisy, resp. sa pracuje s predpokladom, že každému je neutešená situácia jasná, prípadne aj kauzalita a tak je tu dominantná lamentácia nad stavom rozvrátenej krajiny, poukazovanie na príčiny (boje, aj nábožensky podmienené) aj možné východiská (kajanie sa) zo strastiplného stavu. To sú historické a časové piesne viac tendujúce k duchovnej poézii, tie ktoré majú bližšie k svetskej

¹⁹ DANGL, Vojtech. Slovensko vo vojnách. In BURLASOVÁ, Soňa. *Vojenské a regrútske piesne*. Bratislava 1991, s. 17.

²⁰ MARX, Károly - ENGELS, Frigyes. *Vybrané listy*, zv. 3. Bratislava: Pravda 1987, s. 15.

²¹ AUERBACH, Erich. *Mimesis. Zobrazení skutečnosti v západoeurópskych literatúrach*. Prel. M. Žilina, R. Preisner, V. Kafka. Praha 1998 orig. (1946). HUIZINGA, Johan. *Renesancia a realizmus*. In *Kultúrnohistorické eseje*. Prel. A. Bžoch. Bratislava: Európa 2016.

²² MIŠIANIK, Ján. *Pohľady do staršej slovenskej literatúry*. Bratislava 1974, s. 26. ŠMATLÁK, Stanislav. *Dejiny slovenskej literatúry*. Bratislava 1988, s. 193-194.

²³ GÁFRIKOVÁ, Gizela. Z textologickej problematiky slovenskej literatúry 17. a 18. storočia. In *Text a textológia*. Zost. I. Kusý. Bratislava 1989, s. 23.

poézii, resp. svetský charakter môžeme priradiť k prvému typu. Niekedy sa hovorí o historických piesňach ako podtype duchovnej poézie, inokedy sa hovorí o historickej a časovej epike, resp. o časovej poézii. Riešiť terminologické otázky nie je úlohou tohto príspevku. Za znaky časovej poézie sa považujú spravodajská funkcia, zmienky o konkrétnych udalostiach, časové a miestne údaje.²⁴

Vo všetkých sledovaných literárnych útvaroch bez rozdielu žánru a formy sa vyskytujú príznačné loci communes. Keďže ich autormi boli často teologicky vzdelaní autori, možno v nich pomerne často odhaliť aj inšpiráciu biblickými textami. Nielen v poézii, ale aj v kázňach a memoárovej literatúre je prítomný motív zničenej krajiny. Reprezentovanej (polo)opustenými dedinami, prázdnyimi, prípadne aj zničenými alebo spálenými domami, ktoré sú teraz príbytkom pre zver. Spustnutými poľami, mŕtvolami na ktorých sa hostia šelmy – medvede, vlky, líšky. Tak je to v dielach reagujúcich na turecko-tatárske pustošenie v r. 1663-1664, ale aj v neskorších.

Prázdne zanechané mesta,
dédiny, to veľmi zhusta,
neb kdo by bydlel v nich, neni,
čož mnohym jest k skormoucení

Líšky, nedvědi, zvěř polní
hojné měli své pohodlí,
užívajíc těla lidská,
Ó přehrozná pomsta božská!²⁵

Dymy v mnohých miestech žalost ukazují,
pole na vše strany prázdne též ležejí,
že tyrana hoste(m) mají,
pred nim pusty zústávají

Ohnem mnohé mesta již su pokazili
a z kostelu milých chlévy učinili,
oltáry pekne zboríce,
steny také obderúce.²⁶

²⁴ BRTÁŇOVÁ, Erika – VRÁBLOVÁ, Timotea. Poza horizonty paměti a ciest. Doslov. In *Cestopisná a memoárová literatúra 16.- 18. storočia*. Bratislava 2010, s. 631. TKÁČIKOVÁ, Eva. *Podoby slovenskej literatúry obdobia renesancie*. Bratislava: veda 1988, s. 48-49.

²⁵ PILÁRIK, Štefan. *Sorspilarikiana. Los Pilárika* Štěpána. Ed. M. Minárik a J. Minárik. Bratislava: Tatran 1989, s. 103.

²⁶ *Antológia staršej slovenskej literatúry*. Zost. J. Mišianik. Bratislava: Veda 1981, s. 339. Ach uherská zeme veľmi zavržena.

Mesta a dediny s peknými kaštelý,
mnoho jsou spálili, vniveč obrátili,
kdež jméno tvé svaté křesťané chválili,
tam lišky a zvery své bydlení mají.

Již mi lidé nuzní, kteří sme zůstali,
strachem, smadem, hladem
po horách túlali,
všeho jsouc zbavení, nemáme obrany,
jak plevy od vetra, všudy rozmetáni.²⁷

Tu ptáctvo nebeské, tu zviratá polní
s tely mrtvých našich k vůli své se krmí,²⁸

K tomu sa u pridávajú aj náznakovité alebo naturalistické opisy drastických scén vraždenia, znásilňovania a iného u trpenia, predovšetkým z vojny s Turkami r. 1663-1664.

S peknými pannami svou vůli činili,
vdovám a sirotkám sou nefolkovali
naše milé dítky na cestu metali,
mnohým bez lítosti hrdla jsou rezali.²⁹

Ale kdo pláče kvílení
zdrží, jaké násilní
Tataři pannám činili,
když i ctne ženy prznili

Ruce nohy roztáhnouce,
že ani hnút nemohli se
Neplatil křik, nařikání,
nic prosby odporování.

V próze už Pilárik podľa Minárika nekladie dôraz na dokumentárnu stránku rozprávania, ale sa viac sústreďuje na literárne podanie faktov. Po väčšom časovom odstupe udalosti viac zovšeobecňuje a neraz stiera ich vernosť a pravdivosť a mimovoľne im dodáva charakter umeleckého výmyslu. Z formálnej stránky poukazuje na kumuláciu naturalistických, drastických, hrôzostrašných hyperbolických obrazov – trýznenie, znásilňovanie žien, mučenie rodičiek, vraždenie detí a p.³⁰ Tieto obrazy sa však vyskytujú aj vo veršovanej podobe. Pilárik bezprostredne po udalostiach, ktoré chcel rýchlo zo seba dostať a stvárniť, svoje rozprávanie zhutnil a príliš nedetailizoval. V memoárovej próze, ktorú písal s odstupom niekoľkých rokov mal už priestor na detaily, pravda je tu otázka pamäte a ovplyvňovania dobovou literatúrou. M. Sobotková ide ešte ďalej a konštatuje, že v slovenskej memoárovej literatúre 17. storočia, oproti českej, ktorá je viac kronikárska, prevažuje umelecké

²⁷ Tamže, s. 331, 333.

²⁸ Tamže

²⁹ Tamže, s. 332

³⁰ MINÁRIK, Jozef. K charakteru slovenskej barokovej prózy (Pojem, komentáre, analýza) In *Litteraria XIII. Literárny barok*. Red. O. Čepan. Bratislava 1970. s. 160-1.

videnie až tak, že z hľadiska literárnovedných kategórii hodnotí tieto diela ako lyrizovanú prózu s prvkami sentimentality.³¹ Turecká prítomnosť bola vnímaná ako boží trest. Turek je predstavovaný ako neľútostný nepriateľ. Čo bolo tiež toposom v európskych literatúrach. Aj tých, ktoré s nimi neboli v bezprostrednom styku aj tých, ktoré boli súčasťou osmanskej ríše.³² Striedmejší denníkovo-kronikársky charakter má spis, ktorý síce vznikol až r. 1779, ale na základe denníkových záznamov Jána Žambokrétého (1680-1749) úradníka na dubnickom panstve Ilešháziocov: *Revolutionis Rakoczyanae, kurucká vojna dictae, diarium*. Pozornosť venuje vojenským presunom a bojom, ale aj výčinom cisárskych aj kuruckých vojsk. Objavujú sa aj reflexívno-hodnotiace prvky: *Lud velikým strachem prestrašen sa, i velike škody podstúpil, ani sa neví kam diet*.³³

Po vyhnaní Turkov sa obraz nepriateľa určuje podľa konfesie. Historická a časová veršovaná epika evanjelických autorov, ktorá bola spočiatku zameraná protiturecky a prokresťansky otočila pero proti Habsburgovcom a za kurucov. Katolícka naopak mala prohabsburské a protikurucké vyznenie a napriek lamentatívnosti a patetickosti vyznieva epickejšie a politicky útočnejšie.³⁴ Rozvrátený stav krajiny nerefletovala len poézia a próza, ale boli aj predmetom kázní.

Jeremiáš Lednický v básni s incipitom *Kdy, ach, kdy se jen ukáže* (1696) najprv predstavuje ideálnu krajinu, ktorú si vysníval, po všetkých nešťastiach a príkroch, ktorými prešla a stále prechádzala:³⁵

Hrady dvory, města i vsi
jakby v novém odění
stojí, pole, také lesy
v krásnem svém obnovení.

³¹ SOBOTKOVÁ, Marie. *Autor, text, adresát v českých, polských a slovenských memoárech 17. století*. Olomouc: VUP 1996, s. 184.

³² KÁKOŠOVÁ, Zuzana: Podoby zobrazenia Turka a tureckých reálií v slovenskej literatúre 16. a 17. storočia. *Bohemica litteraria* 13, 2010, 1–2, s. 43. RATAJ, Tomáš. *České země ve stínu pŕlměsíce: obraz Turka v raně novověké literatuře z českých zemí*. Praha 2002. TANESKI Martina. *Obraz Turka v tvorbe Slovákov a Macedóncov*. In *Literárnohistorické kolokvium III. Barok*. Ed. Erika Brtáňová. Bratislava: ÚSL SAV 2017, s. 145-158.

³³ MINÁRIK, Jozef. *Baroková literatúra. Svetová, česká, slovenská*. Bratislava: SPN: 1984, s. 201-202.

³⁴ MINÁRIK, Jozef. *Z klenotnice staršieho slovenské ho písomníctva 3. Barok. Poézia*. Bratislava: Tatran 1989, s. 313

³⁵ ref. 26, s. 386-387.

Neskôr príde na rad realita:

Role nesou kámen, trní
domy v popele leží.
Místo plesání kvílení
všudy po lidech běží.

Bezpečnost z země již ušla,
pokoje nikde není.
Chova dobrá též přeč pošla,
města se vsí pustnejí.

O desať rokov neskôr je to isté rozvedené v kázni Jána Simonidesa : Naríkaní nad vdovú zarmúčenú, totiž zemi uherskú ktorú predniesol 24. okt. 1706.³⁶

Jdi a obrať se na kterúkoli chceš stranu v naše milé vlasti, čo uslyšíš? Všudy truchlivú a žalostivú kázeň o meči, o ohni, o smrti násilné, hrozné a strašlivé, o lúpeži, plundrování, o jiných mnohých težkostech a nerestech! Ach, jak mnohé mestá, dediny, hrady, curiae zemanske ohnem spálené, že obyvatele jejich, rodičové s dítkami, páni velicí s služebníky, musejí pod cizím dachem, aneb pod nebem sve trúchlivé obydlení v strachu a velikém nedostatku míti! ... Co učinil jen po této tri léta mečem ostrým nepřítel naši vlasti a zástup vojenský? Co vlastní a menem mnozí synové této Uher(ské) matky? Mnoho tisíc lidu bídně od meče padlo, že tela zmordovaných zanechána sú na poli po mnohém potýkaní za pokrm ptákům nebeským a šelmám zemským, protože nebyl, kdo by je pochoval. ... žaloba obecná na drahý chléb i jiných veci k živnosti potřebných, že co predtým kúpils za turák neb groš, kolik nyní musíš zložit i ještě bys rád i víc dal, kdyby jen dostal. A to odkud pošlo? Co tento nedostatek působilo? Vojsko, časy nepokojné, že símě na mnohých místech se nerozsívalo, na mnohých co se zjevilo, to se nesklidilo, neshromáždilo, na poli zůstalo, skazu vzalo! Na mnohých pak místech obilí, víno etc v lúpež od nepřitelův vzato a co pozůstalo aneb odnésti se nemohlo, v popel od nich se promenilo.

Neoddeliteľnou súčasťou týchto textov sú popri opisoch zničenej krajiny aj výčitky do vlastných radov. Juraj Zábojník po vyličení krviprelievania a ďalších útrap v časoch vojny s Osmanmi 1663-1664 priznáva všeobecnú vinu celej krajiny, všetkých obyvateľov:³⁷

neni nám v tom křivda
neb mnoho vin máme.
I naše vrchnosti

i my, jich poddaní
páchali sme zlosti
nečinic pokání.

³⁶ Ref. 26, s. 780.

³⁷ *Ja miluji nesmím povidati.* Ed. G. Slavkovská. Bratislava: Tatran 198, s. 84-86.

Aj Pieseň o Nových Zámkoch budí dojem ako keby všetky utrpenia boli vypísané iba preto, aby autor mohol konštatovať:³⁸

Tuto plágu hroznou dopustil Bůh na nás,
že my poznávati nechtěli sme v ten čas,
v kterém k nám chodíval, k pokání nás volal
bychom jej poznali shovával dlouhý čas.

S ešte väčšou razanciou a sarkazmom si sype popol na hlavu Ján Simonides v kázni z novembra 1708 s príznačným názvom O království uherském, že jest co žena krvotok trpící za ľahostajnosť k stavu krajiny a necitlivosť k utrpeniu blízkých.³⁹

Vigilamus, bdíme, pri poháriach a tancích i do desáte, i do dvanácte, i dalej, ale kdy vidíme, že mesta naše vypálená jsou ohnem, zemi naši že cizozemci sežirají, spíme, nic na to nedbáme! Slyšíme, jaký plač, jaké naríkaní, na mnohých místech, a to slyšíce, meli by sme cythary sve na vrby zavesiti a bíd našich blízkých citedelni býti. Ale kde útrpnost? Harfa, lutna, buben etc. Pri stolích a na hodech našich. Velika slepota!

Poddaní v suplikách takéto veci však prirodzene neriešia. V ťaživej dobe sa dostali k slovu aj chiliasticke úvahy o konci sveta. Najvýraznejším predstaviteľom tohto prúdu duchovnej poézie bol Ondrej Lucae – V ty poslední časy (1669).⁴⁰

V poézii, ale aj v listoch poddaných sa vyskytuje motív úteku. V básnickej tvorbe je útek previazaný s motívom hôr ako útočiska. V suplikách ide jednoducho o neudržateľnosť pomerov a snahu nájsť si lepšie živobytie, ale útek do hôr nielen pred drancovaním, ale napr. aj pred sčítacími komisármi bol súčasťou vtedajšieho života.

Nenazveš nič svojim, čo už musíš predať.
Čo len vojak vidí, snaží sa to schvátat.
Na výšiny myslí! Mysel prenes do hôr!
Šťastný je, kto mohol z dediny ujsť čím skôr.⁴¹

³⁸ Ref. 26, s. 332.

³⁹ Tamže, s. 382.

⁴⁰ ASL ref. s. MIŠIANIK, Ján, ref. s. 185-193

⁴¹ Ref. Min. barok 184 - 185

Ó dedinčanov kati vy krutí,
Až srdce hrôzou zmiera nám v hrudi!
Kolkokrát do hôr som nútený bežať,
Za noci pod chladnou oblohou ležať!⁴²

Podobné stvárnenie nájdeme už aj v dielach stvárňujúcich boje s Turkami:⁴³

Již my lide nuzní, kteří sme zůstali,
strachem, smadem, hladem po horách túlali,
všeho jsouc zbaveni nemáme ochrany,
jak plevy od vetra všude rozmetáni

4 Otázka hodnovernosti prameňov

*Mimo tohoto všeckeho jeden každý naš sused ani na svojej hlave tolko vlasou niema,
co je dlužen.*⁴⁴

O literárnych prameňoch je reč vyššie. Tu sa zameriam na supliky a ich ne/hodnovernosť. Teda nakoľko boli prezentované údaje o dávkach, rekviráciách, škodách a všeobecne zlej situácii v zhode s realitou. Sú známe prípady, keď boli údaje, vzhľadom na obmedzené možnosti zisťovania reálneho stavu nadsadzované, napr. v oblasti Lippe na severozápade Nemecka. Preto sa aj viedli diskusie o skutočných hospodárskych a demografických dopadoch tridsaťročnej vojny.⁴⁵ O tom či veriť chudobným ich príbeh sa diskutovalo už v ranom novoveku. Tieto úvahy boli však zamerané predovšetkým na chudobu z povolania – deklasované živly ako žobráci a pod.⁴⁶ Lamentácie na svoje biedne postavenie zamerané na vzbudenie súcitu a tým aj na poskytnutie almužny boli vlastne súčasťou pracovnej náplne týchto ľudí. Pre väčší efekt iste aj prehánali a fabulovali. Je preto celkom prirodzené spochybňovať doslovnú pravdivosť ich príbehov.

Je to tak aj v prípade poddanských suplík? V nich máme okrem konkrétnych údajov o dávkach, škodách, rekviráciách a p. dočinenia aj so subjektívnymi kritériami hodnotenia biedy, nedostatku ap., pozadie ktorých je dôležité poznať kvôli

⁴² Asl 487

⁴³ Nz 333

⁴⁴ Ref. 8, s. 97

⁴⁵ MUNCK, Thomas. *Europa sedmnáctého století*. Praha 2002 (orig. 1990, prel. V. Kremlik, I. Vichnarová, M. Pomocná), s. 121.

⁴⁶ BURKE, Peter. *Žebráci, šarlatáni, pápežové*. Jinočany: H&H 2007 (orig. 1987, prel. J. Hanke), s. 111-117

objektívizovaniu situácie, teda treba ich podrobiť obsahovej kritike. Tu je potom priestor aj na reflektovanie kvantitatívnych ukazovateľov ako primárneho zdroja poznania, ale aj na analógie, komparácie, zapojenie psychológie (vnímanie, prežívanie, predstavy, sebahodnotenie) ap. Tak napr. v súvislosti bremenom robotnej povinnosti J. Čechura popisuje prípad sťažovania sa poddaných z východočeského Broumova, že ich veľmi zaťažuje o. i. aj povinnosť odovzdávať prútené metly. Vrchnosť odpovedala, že sťažovať sa na metly je hanba. Jedna metla totižto nestála ani pol grajciara a pripadla do roka na dve tri hospodárstva. Výška priemernej dennej mzdy vtedy zodpovedala približne dvom tuctom metiel.⁴⁷ Istá malichernosť až smiešnosť týchto požiadaviek pre nás však nemôže byť smerodajná, keďže na nich, prirodzene, nenahliadame dnešnými očami. Líšil sa aj súdobý pohľad. Zatiaľ čo vrchnostenský pohľad bol podobný dnešnému, pohľad zdola bol iný. Čím to bolo podmienené? Prístup vrchnosti vyplýval z jej širšieho rozhľadu a komplexnejšie chápanej reality a z tohto uhla pohľadu sa bagatelizovanie javí namieste. Z hľadiska poddaných, ktorých skúsenosť so (širším) svetom bola obmedzenejšia a celé správanie úzko utilitaristicky zamerané, to je však pochopiteľné.⁴⁸ Dávky či už z plodín alebo zvierat boli časťou z činnosti, ktorú vykonávali tak či tak a v prvom rade pre seba. Výroba metiel však bola činnosť navyše. A to bol hlavný dôvod odmietania, nie jej nevelký rozsah. K tomu možno ešte prirátať aj symbolický význam. Každá povinnosť navyše predstavovala väčšiu mieru obmedzovania slobodného nakladania so svojim životom a teda znevoľnenia. Metla tu vystupovala ako symbol poddanstva, ktorého sa chceli zbaviť. Ďalšia možnosť – nadsadenie požiadaviek, aby bolo z čoho zľavovať, keďže v ďalšej verzii požiadaviek sa už nevyskytujú. O tom že skôr išlo o zástupný problém svedčí aj to, že výroba jednej metly trvá približne jednu hodinu.⁴⁹ Tento iste netypický a až excentrický príklad poukazuje na to, že pri sťažnostiach sa vedelo aj preháňať, prípadne kalkulovať. Takže klamstvo by sa dalo klasifikovať ako (mierna) forma triedneho boja. Výskumy zo Švédska naznačujú, že sťažnosti roľníkov predkladané na snemoch v druhej polovici 17. storočia mohli byť do značnej miery premrštené. S výnimkou Fínska sa v záznamoch nachádza

⁴⁷ ČECHURA, Jaroslav. *Broumovská rebélie*. Praha: NLN 1997, s. 70.

⁴⁸ K mentalite sedliaka v ranom novoveku u nás nemáme výskumy. Snád je možné, cum grano salis, vzhľadom na istú rezistentnosť voči zmenám, odkázať na práce reflektujúce záver 19. a začiatok 20. storočia. LAJČIAK, Ján. *Slovensko a kultúra*. Myjava 1921, s. 60-61, 168. (ďalšie vydania 1957, 1994, 2007) ŠTEFÁNEK, Anton. *Základy sociografie Slovenska*. Slovenská vlastiveda III. Bratislava 1944, s. 59-91. Nakoniec od stredoveku sa situácia veľmi nemenila. CHERUBINI, Giovanni. Roľník a zemědělství. In J. Le Goff (ed.) *Středověký člověk a jeho svět*. Praha 1999, s. 117-120, (tal. orig. 1996, preklad Z. Frýbort). Do ďalších dielov tohto edičného radu editori už pojednanie o roľníkoch nepovažovali za potrebné zaradiť. Nakoniec zapadá to do koncepcie tzv. dlhého stredoveku, ktorý je totožný s feudalizmom LE GOFF, Jacques. *Středověká imaginace*. Praha 1998, s. 35-38, (fr. orig. 1991, prel. I. Murasová).

⁴⁹ <https://mynovohrad.sme.sk/c/5806490/brezove-metly-dobre-posluzia-na-smeti-aj-sneh.html>

iba málo dôkazov o nadmernom zaťažovaní, takže sa predpokladá, že iba veľmi málo z veľkého množstva sťažností bolo oprávnených.⁵⁰ V našich listoch možno (zatiaľ) určiť iba minimum „prehánania,“ ale to nevyklučuje, že by sa pri podrobnejšom skúmaní, v prípadoch kde sa dochovalo viac prameňov a dala sa tak zhodnotiť výnosnosť hospodárstva a pomer medzi produkciou, vlastnou spotrebou a dávkami, dali zistiť aj ďalšie.⁵¹ V suplikách možno naraziť na niektoré sporné momenty. Tak napr. poddaní bytčianskeho panstva sa v r. 1673 sťažovali na dvorského okrem iného, že už mnozi od jeho bitia zemreti museli.⁵² Prípad, že poddaný po bitke zomrel sa iste mohol udiať, resp. sa aj udial, ale či sa týkal mnohých a v pomerne krátkom čase na nevelkom území, je už otázne. Bolo v záujme samotného zemepána, aby takýmto jednaním neprichádzal o pracovnú silu a hlavne nadprodukt, ktorý vyprodukuje. Hoci logiku tu nemožno vždy očakávať, ako o tom svedčia aj časté tresty väzením, kedy poddaný tiež nič neprodukoval. Snáď to malo nejaký odstrašujúci efekt. Ďalej sa sťažovali aj na povinnosť, ktorú pri starom zemepánovi nemali. Chovať v mlynoch panských psov a v prípade, že nejaký skape zaplatiť 3 zl., čo považovali za veľkú škodu a krivdu. To zas pre celú dedinu nebola veľká položka, takže ako veľká škoda a krivda sa to nemusí zdať. Na druhej strane, s ďalšími novými povinnosťami sa to naakumulovalo. Konfrontácia s literárnymi aj evidenčnými prameňmi ukazuje, že postavenie poddanského obyvateľstva bolo naozaj miestami až neúnosné a tak ho ani nebolo treba veľmi zveličovať. O miere zaťaženia poddaných Bratislavskej stolice v tretej štvrtine 17. storočia v súvislosti s prepravou a zabezpečením vojsk, s ochranou pred tureckými vpádmi, záplavami, rabujúcimi vojakmi, nehovoriac o dávkach a daniach eráru, zemepánom a duchovným, hovorí M. Kohútová, že je na počudovanie, že to poddaní vôbec prežili.⁵³ Tým, že sťažnosti boli adresované zemepánovi alebo stolici, bola miera kontroly a možného overenia skutkovej podstaty väčšia ako v prípade, keď boli adresované komore alebo dvoru, ktorých operatívne možnosti reálneho zhodnotenia situácie boli o čosi obmedzenejšie. Kontrolnú činnosť však vykonávali aj tieto orgány a pomerne dôsledne. Okrem toho, že správne diagnostikovali situáciu, naordinovali aj správnu liečbu, horšie to však bolo s jej realizovaním. O tom že postavenie poddaných na prelome 17. a 18. storočia bolo veľmi ťažké a zodpovední si to aj uvedomovali, svedčí návrh kráľovskej komisie, ktorá zlú situáciu v oblasti Spišskej komory r. 1690 nepovažovala len za dôsledok vojen, ale aj znevoľňovania obyvateľstva: *Keď budú pracovné sily, nebude možné tých ľudí držať tak ako doteraz, ale im bude treba*

⁵⁰ Ref. 46, s. 284.

⁵¹ ČECHURA, uvádza ďalšie podobné príklady, s. 69-109, pričom jedna kapitola má príznačný názov *Sedláci nelžou aneb všichni přeháněli*.

⁵² Ref. 8, s. 65.

⁵³ KOHÚTOVÁ, Mária. Človek ako objekt historického výskumu. In *Historický časopis* 50, 2002, 1, s. 42.

dať voľnosť.⁵⁴ V podobnom duchu sú koncipované aj snemové uznesenia r. 1715. V zák. čl. 101 o navrátení ujednených poddaných sú riešené predovšetkým procedurálne otázky vracania utečencov. V čl. 6 sa však nabádajú zemepáni, *aby uľahčili poddaným a nepožadovali a nevymáhali také dlžoby, ktoré sa za týchto nepokojných časov nahromadili z titulu rozličných príjmov a ktoré už predtým nezákonní páni vybrali. § 9 Úlohu stoličných vrchnosti bude chrániť chudobný ľud pred utláčaním a dodržiavať tu uvedené ustanovenia v jeho prospech.*⁵⁵

5 Reakcia obyvateľstva na daný stav.

Okrem adresovania prosieb a sťažností zemepánom, stolici i panovníkovi, poddaní svoju neľahkú situáciu riešili rôzne, od vyhýbania sa robotnej povinnosti až po (lokálne) vzbury. P. Burke upozorňuje na päť zo širokého spektra postojov v takýchto prípadoch: fatalistický, moralistický, tradicionalistický, radikálny a milenaristický, so vzostupnou tendenciou od pasivity k činom a návratu k fatalizmu (v optimistickom variante) v poslednom.⁵⁶ Ďalšie pridáva T. Munck, na základe formálneho vzoprenia sa vrchnosti za pomoci ústavného či ideologického rámca: 1. súdne spory, 2 petície, demonštrácie karikujúce alebo napadajúce vrchnosť, 4. protest – ako posledné východisko – s viac či menej explicitnými náznakmi vypovedania poslušnosti, sprevádzaný násilím a vzburou. Tieto štyri reakcie nepovažuje za také rozdielne ako sa zdajú dnes vzhľadom na nezreteľnú hranicu medzi verejným a súkromným. Predtým ešte vymenúva rôzne spôsoby, ktoré sa nedajú dosť dobre zmapovať, pokiaľ sa teda problém nevymkol z rúk a nebol niekde zaznamenaný. Ide tu od prosieb o pomoc cez kúzla čary a strpčovanie života pôvodcovi krivdy po odmietanie robôt a h neochotné a vlašné plnenie plnenie rozkazov.⁵⁷

Na situáciu u nás možno aplikovať nasledovné rozdelenie. Nespokojnosť s novými zvyšujúcimi sa povinnosťami a celkovo so zhoršujúcou sa situáciou sa mohla realizovať dvoma cestami a v rámci nich viacerými spôsobmi. **1. verbálne:** a) požiadavky na zrušenie nových povinností, b) prosby o odklad platieb a dávok, c) vyhrážanie sa útekem, d) upozornenie na nekalé počínanie panských úradníkov, e) klamstvo – lož ako presvedčovacia metóda, nadsadené, resp. skreslené údaje o škodách, „preháňanie“ pri opise ťažkej situácie a p.; 2. akčné: a) odmietanie plníť (nové) robotné povinnosti a dávky, b) fyzické násilie, c) úteky, d) zboj, e) vzburá. Z našich listov sa nedá vyčítať uvažovanie o odpore, iba ak náznakovo – vyhrážanie sa odchodom, skôr je tam prítomná dôvera v spravodlivé vyriešenie vyššej inštancie.

⁵⁴ KAZIMÍR, Štefan. Poľnohospodárstvo. In *Dejiny Slovenska II*. Zost. V. Matula a J. Vozár. Bratislava: Veda, 1987, s. 194.

⁵⁵ Ref. 15, s. 166-168.

⁵⁶ BURKE, Peter. *Lidová kultúra v raně novověké Evropě*. Praha: Argo 2005 (orig. 2001, prel. M Křížová), s. 189-191.

⁵⁷ Ref. 46, s. 279.

V takom duchu sa nesú aj prosby, napr. poddaných z Kopanice podžupanovi Tekovskej stolice začiatkom 18. storočia: *unižene a pokorne prosice, aby račili okrem sveho milosrdenstvi na nas ubohych, psotných a mizernych ľudí pohlednuti a nam v našej uskosti pomoci račili, aby sme mohli ešte i buducne obstati a jak velebnu a slavnu stolicu, ano našich milostivych panov služiti mohli.*⁵⁸ Vyhrážkam, resp. upozorneniam na možný odchod predchádzalo opísanie ťažkej situácie a nasledovali eufemizmy ako rozprchnúť sa, zanechať a p.: *abychom se nemuseli rozptylovati po svete* (Kysuce 1672), *jako predtym bola pusta osada, zase tak zanechati musime* (Sv. Martin 1689), *že dokonani tohože trapeni jinših neočekavame krom žebrotu, žalost, naříkani a s praznymi rukami všeckeho zanechani* (Moravský Sv. Ján koniec 17. stor.), *dalej nesnesitelných bid a težkosti znašeti nemohuce všeci jednomyselne na jinše strany rozprchnuti se musime* (Turany, koniec 17. stor.). *...nebo walál baržeg pustý zustal, nyet wyac gazdou tolyko ssest a syedmy rychtár, aby/sme se nemusjly rozjtirat naposled y my* (Drienica, 2. polovica 17. storočia)⁵⁹

Vo vyjadrení nespokojnosti od suplík až po vzburu možno resp. presnejšie treba vidieť porušenie „spoločenskej zmluvy.“ Tak ako je poddaný (právne) zaviazaný zemepánovi plnením určitých povinností, tak aj zemepán má istú povinnosť voči svojim poddaným. Nie však podľa práva, ale podľa zvyku. Ide o poskytnutie ochrany a pomoci ako aj o ľudské zaobchádzanie a primeranú mieru vykorisťovania.⁶⁰ Pravda pomery v 17. storočí sú už od tohto stredovekého modelu, ktorý bol tiež viac ideálom ako skutočnosťou, značne vzdialené. Šľachta stupňovala svoje nároky, často aj pri zmenšenom počte poddaných, čo zákonite (akcia – reakcia) vyvolávalo nespokojnosť. Ak prijmeme Weberovu tézu, že „Platnosť poriadkov na základe úcty k tradícii je najuniverzálnejšia a najpôvodnejšia,“⁶¹ tak konanie sedliakov je celkom pochopiteľné. Vertikálnu solidaritu dodržiavali viac ako šľachta, ale tiež len do istej miery. Pri stupňujúcom sa útlaku, teda porušení „starých zvykov“ sa nimi prestávali riadiť aj oni a vyjadrovali neposlušnosť. Poddaní vršatského panstva sa r. 1708 vyhýbali prácam na pánskom a odmietali dodávať potraviny pre vojsko, čo veliteľ E. Daryner listom urgoval a vyhrážal sa potrestaním za neuposlušnosť. Aj richtári 12 šarišských dedín boli napomínaní r. 1710, že nedodali predpísané dávky – chlieb alebo obilie, ovos, seno, slamu.⁶² Okrem známeho povstania na Orave pod vedením Gašpara Piku r. 1672, boli lokálne nepokoje aj na lednickom panstve

⁵⁸ ref. 8, 97, č. 54.

⁵⁹ Tamže s. 65, 81, 84, 91. ref. 14, s. 185.

⁶⁰ WEBER, Max. *Autorita, etika a spoločnosť. Pohľad sociologa do dejín.* Preložil a zostavil J. Škoda. Praha: MF 1997, s. 97.

⁶¹ WEBER, Max. *Základné sociologické pojmy.* Prel. M. Matiaška. Bratislava: SOFA 1999, s. 88.

⁶² Ref. 15, s. 159-160

r. 1695⁶³. Počas povstania v r. 1697, ktoré malo centrum v tokajskom podhorí sa vyskytli aj rabovania zo strany sedliackych účastníkov povstania. Nebrali pritom ohľad na politickú orientáciu zemepánov. V Pozdišovciach prepadli kaštieľ. Kurucký veliteľ Andrej Sirmaj, o ktorého kaštieľ išlo, si vo svojom denníku poznačil, že agresívni sedliaci vtrhli do kaštieľa, rozbili ladu, odniesli hodvábne paplóny, cínový riad, plátно, pekný konský postroj, skazu vzalo aj päť sudov tokajského a pätnásť sudov tarnavského vína a kľučiarovi zobrali dva kone.⁶⁴ Na území Šariša sa šírili výzvy na odmietanie robôt, sedliaci sa búrili v okolí Solivaru a na makovickom panstve. Po rozrastaní hnutia, ktorého jedným z vodcov bol učiteľ Csatári, ho v júli Šarišská stolica pomocou vojska potlačila.⁶⁵

Na roľnícke revolty sú rozdielne názory. Pokiaľ historik prelomu 15. a 16. storočia hovorí, že nízky stupeň triedneho boja svedčí o relatívne priaznivých podmienkach života vidieckeho ľudu, tak historici popisujúci pomery o poldruha storočia neskôr konštatujú, že roľníctvo obvykle nerevoltuje v situácii krajného vyčerpania v dôsledku vojnových alebo iných mimoriadnych okolností.⁶⁶ Na situáciu v akej boli poddaní v kuruckom období, sa iste hodí skôr druhé konštatovanie.

Vzbury sa brachiálna moc usilovala potlačiť už v zárodku. Gróf Pavol Esterházy 1672 upozorňuje zemanov a poddaných Oravskej stolice, že mnoho silného ľudu vojenského tu jest, který ku vyhladzeni a zetreni tych a takovych zradcu hotovy jest... zatiaľ sedliactvu konečnu skazu ešte nežadajúce, od vykonani predsevzeti tenže lid vojensky dosti teško sme zadrželi. Keď sa však nevystríhajú rebelovania, resp. napomáhania mu tak: velika moc a sila vojenska proti takovym obracena bude a skrze to i všecek vidiek skazu vziti by musel. Takisto sa rozmáhalo aj zbojníctvo a na jeho potieranie v 70.-90. rokoch 17. storočia sa vydalo viacero nariadení.⁶⁷ Na poddaných však nemožno nazerať ako na homogénnu skupinu s nenarušiteľnou horizontálnou solidaritou a s totožnými cieľmi v prípade (lokálnych) vzbúr. Záujmy majetnejších sedliakov, prípadne slobodníkov a menej majetných a bezzemkov na druhej strane boli často disparátne a aj keď sa našla istá miera kompatibility, zvyčajne dlho nevydržala. Niektorí sa pridávali aj na opačnú stranu v očakávaní výhod pre seba. Poddaní z niekoľkých hornooravských dedín sa zúčastnili na potlačení povstania Gašpara Piku a r. 1673 sa obrátili listom na panovníka, aby ich

⁶³ Ref. 10, s. 112.

⁶⁴ *Szirmay András feljegyezései 1680-1713. Első kötet: 1680-1704.* Ed. KINCSES Katalin Mária. Vaja 2004, s. 128. Tarnavské víno – z Trnavy nad Laborcom, okr. Michalovce.

⁶⁵ Ref. 10, s. 111, podľa: Benczédi László: *A hegyaljai kuruc felkelés 1697-ben*, Budapest, 1953, s. 50-51, 57-60.

⁶⁶ MACEK, Jaroslav. *Jagellonský věk v českých zemích (4)*. Praha 1999, s. 6, 166-168. HROCH, Miroslav – PETRÁŇ, Josef. *17. století – krize feudální společnosti?* Praha 1976, s. 102-103.

⁶⁷ Ref. 15, s. 138-139.

za to povýšil do šľachtického stavu.⁶⁸ Pri drvivej väčšine vidieckych vzbúreneckých pohybov nielen u nás ale aj celkovo v Európe sa ukazovala neschopnosť vzbúrencov dosiahnuť jednoznačný úspech. Jednak pre vyššie spomínané vnútorné rozpory, problémy s koordináciou, logistikou a p., ale hlavne pre efektívnejšie represívne nástroje šľachty aj štátu.⁶⁹

Tu treba znova zdôrazniť, že zlá situácia nejde len na vrub požiadaviek a drancovania vojsk, ale aj počínania zemepánov: bez vŕskej našeho domovstvi sme zostali pro exekucii ... a pro mnohe nasilnosti, ktore nam Jej Velkomožnost čini.⁷⁰ V takýchto prípadoch drastického postupu išlo rozhodne o krátkozraký postoj voči poddaným.. Existovala nerovnomerná zaťaženosť jednotlivých dedín a hospodárstiev, resp. skupín obyvateľstva na jednom panstve. Pre zemepána a jeho úradníkov bola podstatná iba výsledná suma bez zohľadnenia rozličných okolností. Opustené usadlosti pričleňovali zemepáni k svojim majerom, čím bola tiež automaticky zvýšená robotná povinnosť. V lepšom prípade ich dávali do prenájmu slobodníkom, ktorí sa však nepodieľali na plnení poddanského bremena, na čo boli tiež sťažnosti. Tu by stačili jednoducho nastavené pravidlá, ktoré by zohľadňovali aspoň elementárnu spravodlivosť pri zaťažení jednotlivých poddaných, ktorí si to prirodzene všímali a aj urgovali. Chýbala tiež kontrola úradníkov panstiev, ktorí nezriedka aj okrádali svojho pána a poddaným ukladali nové povinnosti.⁷¹ Zemepánov jednoznačne zaujímal profit bez ohľadu na spôsob nadobudnutia. Nečudo, že v takejto situácii sa v kráľovskom nariadení proti tulákom r. 1702 konštatuje, že časť poddaných odmieta vziať ponúkané pozemky, vykonávať roboty a nechce ani vstúpiť do vojenskej služby a dávajú sa na krádeže a zbojstvá. Keďže sa vyhýbajú robotám hospodárski správcovia majú problémy s najímaním nádenníkov a ak sa im podarí niekoho najať, musia na mzdy vynaložiť oveľa viac ako sa platieva v priaznivejších časoch. Teda aj na najvyšších miestach si uvedomovali, že pomery sú nedobré. Na druhej strane sa snažili kráľovským nariadením z apríla 1703 začleniť tak ľudí slobodného zamestnania ako aj tulákov do Nigrelliho pluku, resp. „do plukov nášho nemeckého vojska“.⁷²

⁶⁸ Tamže, s. 139-40.

⁶⁹ Ref. 46, s. 285.

⁷⁰ Ref. 8, č. 49, s. 91, podobne aj v ďalších listoch.

⁷¹ Tamže, s. 61-64, 90, 95 ai., viď tabuľku.

⁷² Ref. 15, s. 151-153.

6 Postavenie vojakov a ich interakcie s civilným obyvateľstvom

Vojaci sa ho pýtali: „A čo máme robiť my?“ Tým povedal: „Nikoho netrýznite ani nevydierajte, uspokojte sa so svojim žoldom!“ (Lk 3, 14)

...každý vojak nas najde, každemu musíme hrdlo zatkať...⁷³

V súvislosti s vojenstvom 17. storočia je často citovaný výrok básnika a ferrarského diplomata Fulvia Testiho, ktorý r. 1641 napísal: Toto je storočie vojakov.⁷⁴ Aj jeho súčasník sa vo svojom dobrodružnom románe nevyhol opísaniu násilností vojakov a nepriateľskom postoji sedliakov voči nim, každodenného vojenského života v zime i v lete, v daždi i vetre, na horách i v dolinách atď.⁷⁵

Bol rozdiel medzi bojom a pobytom vojakov v mestečkách a dedinách počas príméria. V prvom prípade bolo obyvateľstvo vystavené drancovaniu vo väčšej miere. Takisto bol rozdiel medzi zimou a letom. Zvyčajne sa v zimných mesiacoch nebojovalo. No niektorí vojvodcovia boli inovatívni a snažili sa prelomiť dovtedajšie zaužívané spôsoby. Aj takí, ktorí bojovali, resp. riadili bojové operácie na našom území. Generál Montecucoli aj spísal požiadavky na vedenie vojny v zime: 1. čerství ľudia, dobre oblečení, živí a platení, s bezpečným zázemím 2. sklady zásobené múkou, sucharmi, ovsom, drevom, mlyny, pekárne, 3. lopaty, motyky, krompáče, vidly, 4. podkovy a ocelové stúpačky pre kone, 5. stany pre vojakov, keď nemôžu využívať pohodlie kasární, 6. víno, pálenka, ocot, ryža a solené mäso. 7. sane pre delostrelectvo v prípade veľkého snehu, 8. polovica vojska je pripravená na boj a polovica odpočíva v kasárňach ako náhrada, 9. dopĺňanie plukov o nových regrútov, 10. drevo z lesov, ktoré sú pri riekach, aby sa dalo po nich prepravovať.⁷⁶ K tomuto ideálnemu stavu sa reálna situácia zvyčajne ani zďaleka nepribližovala. Vojaci boli často v nezávideniahodnej situácii. Dobová literárna tvorba sa o tom zmieňuje tiež jednoznačne.

Keď nás verbovali, tak nám slobovali,

Že nám budú platiť po tristo tolary.

A voni nam plaťá po kurvej materi!⁷⁷

⁷³ Ref. 8, s. 89.

⁷⁴ [TESTI, Fulvio]. *Opere scelte del conte d. Fulvio Testi. Tomo II. Lettere*. Modena 1817, s. 315.

⁷⁵ von GRIMMELSHAUSEN, Hans Jakob Christoffel. *Dobrodružný Simplicius Simplicissimus čiže Životopis podivného vaganta*. Preložil J. Belnay. Bratislava 1964. s. 38–46.

⁷⁶ FOSCOLO, Ugo - GRASSI Giuseppe (edd.). *Opere di Raimondo Montecucoli*. Torino 1852, s. 476.

⁷⁷ *Po chodníčkoch kamenných po cestách krvavých. Výber zo slovenskej rukopisnej sociálnej poézie (1517 – 1870)*. Ed. Jozef Minárik. Bratislava 1980, s. 93.

Častokráte po kabáte vši mu rajdujú,
Častokráte i v žaludku cigáni kujú.
Spíva sobe jako drozd,
mre každý den hlady dost.
Není místa, kde by mohel byt vzácny host.⁷⁸

Od r. 1671 museli stolice vydržiavať cisárske vojská tzv. porciovým systémom, t. j. museli odovzdať predpísaný počet potravinových a kŕmnych dávok pre vojakov a kone za predpísané ceny. Sedliaci tak prichádzali o časť príjmu, keďže na trhu by za svoju produkciu dostali viac. Napriek tomu nedostatočné zaopatrenie základnými potrebami bolo pomerne častým javom. Následkom toho dochádzalo často k „samozásobovaniu,“ keď bezprízorní vojaci brali čo im prišlo pod ruky, nehľadiac na následky, ktoré to bude mať na obyvateľstvo. Tu naozaj často dochádzalo k situácii kto z koho. Svedectvo o tom, že aj sedliaci vedeli naložiť vojakom, ak mali k tomu vhodné podmienky nám zanechal *Simplicissimus*.⁷⁹ Pri senickej vzbure r. 1673 nebol primárny dôvod napadnutia aj usmrtenia cisárskych vojakov ich samozásobiteľské počínanie, ale náboženské rozpory. Vojaci asistovali katolíckemu kňazovi pri zaberaní kostola evanjelikom.⁸⁰ Pritom vojsko sa dopĺňalo z tých sociálnych skupín, ktoré výčinní najviac trpeli. O empatii, keď často išlo o prežitie, tu však ťažko hovoriť. Nakoniec, nielen žoldnieri, ale aj zverbovanci, ktorí už dlho pôsobili vo svojich jednotkách, boli socializovaní práve nimi a väzby na pôvodné prostredie vyšumeli: *mnozy žoldnery gsu bohaprazdny, který se domniwagy, že gim wssecko swobodne gest činity*.⁸¹ Vojaci však „nekresťanský“ nenakladali len s poddanými, ale aj so svojimi bojovými druhmi. Výnimočná situácia si vyžadovala výnimočné riešenia a tak sa dostalo aj na kanibalizmus. Juraj Ottlyk vo svojich spomienkach uvádza, že v okolí Levíc koncom roka 1683 bolo úplne pusto, „lebo poľské vojsko, ktoré tadiaľ tiahlo od Ostrihomu ku Košiciam všetko vyčistilo tak, že na za ním postupujúcu nemeckú armáda sa už nič nezvýšilo,“ pojedli dokonca ešte aj psov a mačky. Ba v jednej puste dedine našli pri ohni dvoch Nemcov, ktorí sa hostili na treťom urezávajúc si z neho. Jeden z nich „prosil, aby ho vzali do zajatia, lebo sa bál, že jeho druh, keďže je silnejší, zje aj jeho.“⁸²

Podľa podrobných výskumov v 17. storočí na západe Francúzska muselo obyvateľstvo od vojakov znášať rozličné príkoria. Znásilňovanie žien, mučenie mužov, plie-

⁷⁸ Tamže, s. 94.

⁷⁹ Ref. 75, s. 38-40.

⁸⁰ Štefan Pilárik, *Výber z diela*. Ed. J. Minárik. Bratislava 1956, s. 254, 368.

⁸¹ *Historický slovník slovenského jazyka VII*, Bratislava: Veda 2008, s. 481. Cantus et orationes, 17. stor.

⁸² *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov VII. Turci v Uhorsku II*. Ved. red.: Kónya, Peter. Bratislava: 2006, s. 79, č. 18 prel. P. Kónya.

nenie domácností a hospodárstiev – vybijanie domácich zvierat, odnášanie šatstva, nábytku a ostatného zariadenia.⁸³ Tento tematický register násilenstiev sa prirodzene neobmedzoval iba na Francúzsko. Bol všeobecným javom vojenských konfliktov v Európe raného novoveku.⁸⁴ A tak na tom bolo obyvateľstvo v podstate všade, kde prepukli vojenské konflikty. Dokladá to aj prehľad zo suplík (viď tabuľku). Korisť bola aj výrazným motivačným činiteľom vojakov, vzhľadom na malý žold aj to nepravidelne vyplácaný. Zle platení a živení žoldnieri tak spolu s táborovou zberbou boli pohromou pre civilné obyvateľstvo.⁸⁵ Nie vždy však mala korisť nutne negatívne konotácie, to v prípade ak bol korisníkom „náš“ človek : *bogowal zmužile a koristi nadobiti račil*.⁸⁶ Prítomnosť vojakov automaticky vzbudzovala v ľuďoch traumu, ktorú niekedy dokázali lapidárne a s humorom vyjadriť aj vo veršoch.

Zle, mamičko, zle
Brandeburci zde!

Majú veľké kabáty,
Poberú nám dukáty.⁸⁷

Okrem rekvirácií sa vyskytovali aj hrdelné násilnosti. V júni 1695 zabil zimujúci brandeburský vojak na Záhorí jednu miestnu obyvateľku.⁸⁸ Pravdepodobnou príčinou mohlo byť opačné konanie alebo aj ako dvoch Katarín v Pezinku v r. 1659: *Katussa a druha take Katussa, odkriwagice telo a hambu swau, z nowewerbowaniami soldatmi skutek smilstwy czynili*.⁸⁹ Pravda, tu však nešlo o cudzích žoldnierov, ale možno aj o známych zverbovancov.

Pravdepodobne úplný inventár príkorí, ktoré spôsobovali vojaci sedliakom podáva celá dlhá báseň *Cantus de rustici* (29 štvorveršových strof, Spev o sedliakoch). Popri výpočte konkrétnych záležitostí sa tam nachádzajú aj zovšeobecnenia o počínaní vojakov (strofy 1, 10, 13-19), strádaniach sedliakov (21-22), úfanie

⁸³ DELUMEAU, Jean. *Strach na západe ve 14.-18. století*. Praha 1997, s. 198. S odkazom na BERCE, Yves-Marie. *Histoire des croquants. Étude des soulèvements populaires au XVIIe siècle dans le sud-ouest de la France*, I. Paris – Geneve 1974.

⁸⁴ K násiliu na civilistoch napr. RUFF, Julius R. *Violence in Early Modern Europe 1500-1800*. Cambridge 2001. s. 52-66, 184 -215 ľudové protesty.

⁸⁵ BĚLINA, Pavel. Raně novověké vojenství. In Šedivá Koldinská, Márie – Cerman, Ivo a kol. *Základní problémy studia raného novověku*. Praha 2013, s. 489. O postavení vojakov v 17. storočí v západnej Európe PARKER, Geoffrey. *Il Soldato*. In R. Villari: *L'uomo barocco*. Roma – Bari, 1998, s. 31-60, neumierali len na bojiskách, ale často aj pre choroby iné príčiny, s. 57 a n.

⁸⁶ *Historický slovník slovenského jazyka II*. Bratislava: Veda 1992, s. 157. Ide o úryvok z rukopisu evanjelického kňaza Jakuba Mocoschiniho o kuruckom generálovi Štefanovi Petrócim, ktorý bojoval aj proti Turkom, z úryvku však nie je jasné kedy nadobudol korisť.

⁸⁷ *Po chodníčkoch kamenných, po cestách krvavých. Výber zo slovenskej rukopisnej sociálnej poézie (1517 – 1870)*. Ed. Jozef Minárik. Bratislava 1980, s. 93.

⁸⁸ DRŠKA, Richard. Vojensko-politická situácia na severnom Záhorí v druhej polovici 17. storočia. In *Záhorie* 16, 2007, 6, s. 6.

⁸⁹ *Historický slovník slovenského jazyka V*. Bratislava: Veda 2000, s. 330.

v lepšie časy (27-29). Autorom mohol byť úradník na panstve (ale empatický, nie taký, na akých sú ponosy od poddaných) alebo stoličný pisár, prípadne učiteľ alebo farár, teda ľudia, ktorí situáciu poznali jednak z autopsie, alebo aj zo suplík, ktoré ex offio čítali, prípadne na požiadanie dedinčanov aj písali, a ovládali aj latinčinu. Rukopisný zošitok s touto latinskou básňou sa dochoval v SNA vo fonde Dubnický – Marczibányi z Kočoviec. Pravda nevedno či ide o pôvodnú tvorbu, v tom prípade by sa snáď autorstvo dalo prisúdiť miestnemu panskému úradníkovi, alebo odpis. Vzhľadom na to, že, na rozdiel od väčšiny takýchto básni, v tejto chýbajú akékoľvek náboženské odkazy a úfanie v Božiu pomoc, je len málo pravdepodobné, že by bol autorom príslušník duchovenstva.

Len čo Vás poslal, vojaci satan,
roľníka stíha za stratou strata.
Lúpate, hubíte na každej strane,
Či je to v chalupe, či je to v chráme.

Besnieva najviac vždy z celej tlupy
čo najviac zbíja kradne a lúpi.
Najlepším vojakom, ten práve zdá sa
čo sa vie opíjať, slopať jak prasa.

Za dary tvoje nevzdá host' taký
neokrôchaný nijaké vďaky:
drancuje, spaľuje, rúca dom ešte,
odvlečie rad radom, čo mu je v ceste

Navyše strašne železným drúkom
chudáka priamo do krvi stíkol,
kopance, oflinky, údery päste
Naňho sa hanebne sypali ešte.

Ó démon vojny, sedliakov katan
ó, ty lúpežná vojenská čata!
Chamcete všetko jak zbesnení vlci,
neviete pýtať, vy suroví tlci

Navyše, beda, gazdovi šaty
postřha z tela, kyjom ho mláti
zraňuje, bičuje, plameňom dáva,
nikdy tak nezúri ani zver dravá.⁹⁰

Požiadavky boli také veľké, že niektoré mestečká, podobne ako mestá, sa museli aj zadlžiť, ba siahnuť aj na sirotské peniaze. V Jelšave si r. 1685 požičali na *nemeczký kvartiel* od miestnych cechov a kaplána, ale rok predtým 300 zl. od Melichara Smrtníka z Banskej Bystrice. O rok nato už siahli aj na sirotské peniaze. O päťnásť rokov neskôr v máji 1710 už museli dať do zálohu na nemecké porcie polovicu mestského mlyna za 1200 uh. zl., keďže obyvateľstvo bolo veľmi schudobnené a nemalo z čoho zaplatiť. Ani to však nestačilo a v júli zas museli siahnuť na sirotskú pozostalosť. Za tri voly im však započítali menej ako by dostali pri predaji.⁹¹

⁹⁰ Ref. 26, s.483-489, prel. I. Šafár. V mnohých rukopisoch slovenského pôvodu sa vyskytuje aj anonymná báseň so stálym incipitom *Cur mundus militat nunc pro pecunia* s obmeňujúcimi sa názvami, napr. *Prosa rusticorum portionantium*, s. 515-517.

⁹¹ *Jelšavská mestská kniha*. s. 344-346, 349-350, 435-436.

Ďalšie výdavky v naturáliách aj peniazoch boli v súvislosti s verbovaním do vojska. V súvislosti s takmer neustálym pobytom vojsk v dedinách a povinnosťou ich vydržiavať vzniklo aj nové slovo označujúce túto povinnosť – táborné.⁹²

Ojedinelý je prípad z Gaboltova z júla 1698. Richtár a prísazní vyjadrili spokojnosť s platbou kapitána Gerstorfa, za všetko, čo mu dodali.⁹³ V predchádzajúcich desaťročiach však dediny okolo Bardejova také šťastie nemali. V lete 1679 sa úradníci makovického panstva sťažovali na vojakov z posádky na zborovskom hrade, že násilím vymáhali v okolitých dedinách potraviny, za ktoré platili iba polovicu a na dôvažok ešte niekoľko usadlosti aj vyrabovali. V auguste 1686 musel kapitán zborovského hradu potrestať takmer 40 vojakov za neprístojne správanie.⁹⁴

Ak sa máme vrátiť k biblickému citátu, ktorý uvádza tento oddiel, tak vojakom v 17. storočí rozhodne napomenutie Jána Krstiteľa veľa nehovorilo. O to viac to platí pri Turkoch. Plienenie a korisť boli súčasťou ich vojenskej taktiky. Oddiely krymských Tatárov, posilnené aj o ukrajinských kozákov a valašské a moldavské jednotky, ktoré boli vyzbrojené sečnými zbraňami a lukmi boli pri obliehaní Nových Zámkov r. 1663 v podstate nepoužiteľní. Ich pozvanie sledovalo iný cieľ – spustošiť čo najväčšie územie a získať korisť, zajatcov, potraviny a krmivo. Takisto sa správali turecká vojská aj o tridsať rokov neskôr pri ich vytlačení z Uhorska. Okrem potravinových článkov brali obyvateľstvu aj povozy na odvoz výzbroje a rôzneho materiálu.⁹⁵

7. Záver.

Konfrontácia poznatkov vytvorených na základe prameňov hromadnej povahy s prameňmi, ktoré odrážajú vnímanie situácie vtedajšími aktérmi má komplementárny charakter. Za číslami zo štatistických prehľadov tak vidíme (konkrétnych) ľudí. Dobové pramene, okrem suplík aj hospodársko- evidenčné a literárne, jed-

⁹² *Historický slovník slovenského jazyka* VI. Bratislava: Veda s. 2005, s.338, 339. V Krupine r. 1684, 1702, v Štítníku r. 1689 okrem naturálií dávali aj peniaze, s. 9. ...*na weselie, na pohreb, taborne* ...Kysucké Nové Mesto 1690.

⁹³ Ref. 14, s. 184, č. 92

⁹⁴ KÓNYA, Peter. *Prešov, Bardejov a Sabinov počas protireformácie a protihabsburských povstanií (1670-1711)*. Prešov: BÚ VD ECAV 2000, s. 71-72, 106-107. Nemožno tu uvádzať všetky prípady násilného správania sa tak cisárskych vojakov ako aj kurucov. Ďalšie: KÓNYA, Peter. *Pod zástavou kurucov. Protihabsburské povstania v Uhorsku v r. 1670-1711*. MRVA, Ivan. Kurucká vojna na Slovensku a jej dôsledky v rokoch 1704 -1711. In *Historický časopis* 44, 1996, 4, s. 583–611. Povstanie Františka II. Rákocziho na území západného Slovenska. In *Povstanie Františka I. Rákociho*. Ed. P. Kónya. Prešov: PU 2005, s. 61-85. Thökölyho povstanie na západnom Slovensku. V niekdajších stolicích severozápadného Slovenska. In *Gróf Imrich Thököly a jeho povstanie*. Ed. P. Kónya. Prešov: 107-119. PU, 2009. Ďalšie údaje sú v monografiách dedín a mestečiek.

⁹⁵ KOPČAN, Vojtech. *Turecké nebezpečenstvo a Slovensko*. Bratislava: Veda 1986, s. 132-134. FRÁK, Gustáv. Vojnové škody východogemerských obcí v poslednom desaťročí 17. storočia (pri vyhnaní Turkov z krajiny). in *Obzor Gemera*, 11, 1980, č. 3, s. 154-156

noznačne dokladajú ťažké dopady na poddanské obyvateľstvo, ktoré muselo poskytnúť ubytovanie a stravu pre vojsko a často sa nedočkalo náhrady. Najťaživejšia situáciu zažívalo obyvateľstvo pri hlavných cestných ťahoch a na tureckom pohraničí. Okrem samotných dávok, ktoré spôsobovali (čiastočný) nedostatok potravín a z toho vyplývajúce oslabenie a zvýšenú chorobnosť, tu bolo aj nebezpečenstvo zavlečenia rôznych chorôb vojakmi. Zo samotných suplík sa však dajú niekedy vyčítať náznaky istej miery exagerácie. Tá mala slúžiť na ovplyvnenie zodpovedných s cieľom aspoň minimálneho uľahčenia. Pri umeleckých dielach možno tiež sledovať podobné stvárnenie motívov zničenej krajiny, utrpenia obyvateľstva ap., pričom vyvstáva otázka ich migrácie (často aj s takmer totožnými výrazovými prostriedkami) alebo osobného vkladu autora na základe vlastnej skúsenosti.

Napriek všetkým vyššie zdokumentovaným skutočnostiam, ktoré dokladajú jednoznačný regres v druhej polovici 17. a začiatkom 18. storočia, však následný rast v prvej polovici 18. storočia po satmárskom mieri, by mohol poukazovať na to, že to nebolo až také dramatické. Skôr to však svedčí o veľkej životaschopnosti a možnostiach regenerácie v príhodnejších, aj keď iste nie ideálnych podmienkach.⁹⁶ Pričom sa možno s rozširovaním bádania budú dať postupne presnejšie a detailnejšie zodpovedať aj otázky o možnom „prifarbovaní“ pri opisovaní situácie v suplíkách a podobných prameňoch. Zároveň sa však po skončení stavovských povstaní a vytlačení Osmanov vytvorili lepšie podmienky na disciplinizáciu obyvateľstva. Brachiálne sily bolo možno použiť týmto smerom. A na vyvinutie tlaku na usadenie sa predtým nestáleho živlu. Iste došlo aj na ich vlastné uvedomenie – v pokojnejších časoch sa im viac oplatilo robiť. O zlepšenie situácie sa snažili aj z najvyšších miest. Kombináciou vyššie uvedených faktorov možno vysvetliť pomerne rýchle obnovenie a nárast obyvateľstva, čo vyústilo v nasledujúcich desaťročiach až do populačných prebytkov a relatívne masového odchodu na Dolnú zem bez toho, aby sa výraznejšie pociťoval nedostatok pracovných síl. V materiáloch urbárskej regulácie už len výnimočne nájdeme obec s opustenou usadlosťou a na druhej strane len minimum celých usadlostí. Čo znamená, že za polstoročie po skončení povstaní sa vidiek na vtedajšie pomery kapacitne naplnil. Ale až po takmer sto rokoch od návrhu kráľovskej komisie sa dočkal aj zrušenia nevoľníctva.

⁹⁶ Zohľadniť treba aj neúplnosť súpisov z roku 1715 a 1720, ktoré zachytávajú iba daňovníkov, a nezahŕňajú nemajetné obyvateľstvo. KOHÚTOVÁ, Mária. K hodnote daňových súpisov z rokov 1715, 1720 a ich údajom o počte obyvateľstva. In: *Historický časopis* 32, 1984, 1, s. 83-100.

PÔSOBENIE KATOLÍCKEHO KŇAZA MICHALA CHLEBÁKA NA SPIŠI V 19. STOROČÍ¹

Nadežda JURČIŠINOVÁ

JURČIŠINOVÁ, Nadežda. Activity of a Catholic priest Michal Chlebák in Spiš in the 19th century. In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528, 2019, vol. 19, no. 1, p. 74 – 84.

The article is devoted to the work of priest, journalist and novelist Michal Chlebák in the 19th century. His birthplace and place of work was the Spiš region. He sought to help the broader folk population, promote fruit production, apiculture and the establishment of credit cooperatives. In addition to his literary activities, he also focused on the fight against alcoholism. He wrote in Bernolák's form of Slovak. In the paper, these activities are gradually characterized. Although he is one of the less well-known regional workers, his contributions to the development of Slovak national life were great.

Key words: Michal Chlebák, 19th century, Spiš region, history.

Už od začiatku formovania moderného slovenského národa sa súčasťou tohto procesu stal aj Spiš, o čo sa pričínili tu pôsobiaci známi aj menej známi vzdelanci. S rôznou intenzitou a zameraním svojich aktivít rozvíjali v jednotlivých obdobiach formovania národného života Slovákov v 19. storočí národné snahy a tak ovplyvňovali spoločenský a kultúrny vývin na Spiši i v celoslovenskom kontexte. Nosiťelmi národných snáh na Spiši boli predovšetkým príslušníci národne uvedomelej inteligencie – kňazi a učitelia.

Jedným z prívržencov štúrovskej a bernolákovskej generácie na Spiši v 19. storočí bol katolícky kňaz, prozaik, publicista a prekladateľ, tunajší rodák Michal Chlebák. Narodil sa 18. septembra 1814² v severospišskej obci Kolačkov v rodine Tomáša Hlebáka a Zuzany, rodenej Madanskej. Študoval na nižšom piaristickom gymnáziu v Podolínci, filozofické štúdiá ukončil v Jágri. Rozhodol sa pre dráhu kňaza a v rokoch 1834 – 1838 absolvoval štúdium teológie v Spišskej Kapitule, kde bol vysvätený. Jeho prvým pôsobiskom ako kaplána bol Tvrdošín, neskôr v rokoch 1839 až 1845 kaplánoval v Nižných Ružbachoch u Eduarda Korponaya,³ nasledu-

¹ Príspevok vznikol v rámci projektu APVV-15-0036 *Východné Slovensko v 19. a 20. storočí vo vzťahu centra a periférie*.

² Tento deň bol M. Chlebák pokrstený, presný deň jeho narodenia nepoznáme.

³ Eduard Korponay (1814 – 1891), rodák z Levoče, rímskokatolícky kňaz, spisovateľ a kultúrno-osvetový pracovník. V rámci ľudovo-výchovných snáh venoval pozornosť propagácii ovocinárstva, včelárstva a zakladaniu úverových spolkov. Usiloval sa

júcich deväť rokov býval a pracoval v Spišskej Novej Vsi (1845 – 1854). Mal tu pomerne samostatné postavenie, lebo ako slovenský kaplán mal svoj vlastný kostol s osobitným bývaním a mal na starosti slovenské obyvateľstvo, venoval sa najmä mládeži. Jeho doživotným miestom sa od roku 1855 stala Stará Ľubovňa, kde bol už slovenským farárom, dosiahol postavenie dekana a inšpektora cirkevných škôl.⁴ Zomrel tu 3. decembra 1875.

Kultúrno-spoločenské aktivity

Po ukončení teológie sa Michal Chlebák aktívne zapojil do spoločenského, kultúrneho, literárneho a cirkevného diania. Zaujímalo ho všetko, čo hýbalo dobou – cirkevné, sociálne, národné a politické otázky. Zvýšený záujem o ne prejavil už počas pôsobenia u farára Eduarda Korponaya v Nižných Ružbachoch. Avšak jeho literárny a publicistický talent, ako aj ľudovýchné a cirkevno-politické záujmy sa viac rozvinuli počas pôsobenia v Spišskej Novej Vsi, pričom v kultúrno-vzdelávacích, osvetových a literárnych úsiliach vychádzal z myšlienok bernolákovského hnutia, ktorého prívrženci mali v tomto období sídlo v Budíne.⁵ Zaradil sa k popredným predstaviteľom mladej bernolákovskej inteligencie,⁶ neskôr sa stal stúpencom štúrovskej spisovnej slovenčiny a spolupracovníkom štúrovcov. V činnosti M. Chlebáka treba kladne hodnotiť jeho úsilie o zblíženie či zjednotenie bernolákovcov a štúrovcov v slovenskom národnom hnutí v záujme prehlbenia obrodeneckej ideológie a rozvoja národného života Slovákov. Dokazuje to aj jeho publicistická činnosť v Slovenských národných novinách, ktoré Ľudovít Štúr pokladal za významný prostriedok nadviazania a upevnenia spojenia medzi štúrovcami a mladými bernolákovcami. M. Chlebák mal blízke vzťahy i s levočskými štúrovcami.⁷ V písomnom kontakte bol s predsedom – hlavným správcom ústrednej Jednoty

o hospodárske a sociálne povznesenie slovenského roľníctva nielen prostredníctvom osvetovej práce, ale aj literárnou činnosťou. V roku 1844 založil v Ružbachoch spolok miernosti. Známý bol ako autor veršovaného textu pre činohru v bernolákovčine s protialkoholickým zameraním Pálenka! Alebo: Rozličné, najvíc smutné obrazy... z roku 1850. Snaženia bernolákovského hnutia rozšíril na Spiši a zavŕšil snahy katolíckych vzdelancov používať bernolákovčinu ako spisovný jazyk v tomto regióne. Spolupracoval s ľudovýchným pracovníkom na západnom Slovensku Šimonom Klempom. Bližšie: FRANKOVÁ, Libuša. Národný vývin na Spiši v 19. storočí. (K niektorým osobnostiam.) In *Spiš v kontinuite času. Zips in der kontinuierät der zeit*. Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie. Zost. Peter Švorc. Prešov – Bratislava – Wien : FF v Prešove UPJŠ v Košiciach, Österreichisches Ost- und Südosteuropa Institut Wien, 1995, s. 118.

⁴ *Slovenský biografický slovník*. 2. zväzok. Martin : Matica slovenská, 1987, 462. Heslo Chlebák, Michal.

⁵ SEDLÁK, Imrich. *V čierťažiah búrok*. Martin : Matica slovenská, 2001, s. 206.

⁶ SEDLÁK, Imrich. *Strieborný vek*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1970, s. 280.

⁷ SEDLÁK, Imrich. *V čierťažiah búrok*. Martin : Matica slovenská, 2001, s. 209.

mládeže slovenskej pri evanjelických a. v. školách v Levoči Jánom Franciscim, ktorý značnou mierou prispel k aktivizácii národného života na východnom Slovensku.⁸

Chlebák publicista

Veľký význam v rámci Chlebákovej angažovanosti mala publicistika. Bol vzdelaným publicistom, pohotovo reagujúcim na aktuálne spoločenské, hospodárske, sociálne, cirkevné, literárne a národné otázky. Pozornosť venoval hospodárskym, sociálnym a spoločenským pomerom na Spiši, nevzdelanosti tunajšieho ľudu, upozorňoval na neduhy v živote spišského obyvateľstva, písal o potrebe osvetovej práce medzi ním, poukazoval na nerovnosť v katolíckom duchovenstve a pod. Jeho publicistické príspevky boli písané so zanietením a záujmom o riešenie páľčivých problémov. Vyznačovali sa konkrétnosťou, boli dokladané materiálom a príkladmi zo života, a originalitou v názoroch na riešenie aktuálnych otázok.

Trvalé miesto v slovenských kultúrnych a literárnych dejinách mu však zabezpečila prevažná časť publicistiky, ľudovýchovná a ostatná kultúrno-národná činnosť.⁹ Prispieval do časopisu *Cyryll a Method* (1850 – 1852),¹⁰ *Katolíckych novín* (1850 – 1856),¹¹ ale predovšetkým publikoval v štúrovských *Slovenských národných novinách* (1846 – 1847), ktoré od svojho začiatku¹² prekonal bariéry regionálnej uzavretosti na Slovensku. Mali dobre organizovanú spravodajskú sieť dopisovateľov, čo ich spájalo so všetkými regiónmi Slovenska. Prostredníctvom širokého okruhu dopisovateľov spomedzi príslušníkov inteligencie z malých mestečiek a dedín sa čitatelia mohli oboznámiť so životom Slovákov v rôznych regiónoch. Najlepšie zastúpenie z východného Slovenska z hľadiska dopisovateľov mala Spišská

⁸ FRANKOVÁ, Libuša. *Ján Francisci-Rimavský (1822 – 1905)*. Prešov : Centrum antropologických výskumov, 2010, s. 52.

⁹ SEDLÁK, Imrich. *V čiertaziach búrok*. Martin : Matica slovenská, 2001, s. 209.

¹⁰ *Cyryll a Method*. Čili katolícký časopis pro cirkev a školu. Vychádzal od roku 1850 raz týždenne v Banskej Štiavnici. Redaktorom bol Ján Palárik a vydavateľom Andrej Radlinský. Po preložení J. Palárika za kaplána do Pešti časopis zanikol, obnovený bol v roku 1852 v Banskej Bystrici. Prvým zodpovedným redaktorom sa stal Michal Chrástek. Koncom roku 1856 časopis zanikol a pomenovanie *Cyryll a Method* prijali A. Radlinského *Katolícke noviny*, ktoré sa v roku 1857 vydávali pod názvom *Cyryll a Method, Katolícke Noviny pre cirkev, dom a školu*. Bližšie: POTE MRA, M. *Bibliografia slovenských novín a časopisov*. Martin : Matica slovenská, 1958, s. 65.

¹¹ *Katolícke noviny*. Pre obecní ľud, od roku 1852 *Katolícke noviny pre Dom a cirkev*. Vychádzali od novembra 1849 v Budapešti. Ich zodpovedným redaktorom do roku 1852 bol Šimon Klempa, potom ho vystriedal Ján Palárik a následne Andrej Radlinský. Bližšie: POTE MRA, M. *Bibliografia slovenských novín a časopisov*. Martin : Matica slovenská, 1958, s. 73.

¹² *Slovenskje národňje novini*. Začali vychádzať 1. 8. 1845 v Prešporke (Bratislave). Ich vydavateľom a hlavným redaktorom bol Ľudovít Štúr, redaktormi boli Peter Kellner-Hostinský, Bohuslav Nosák a Móric Jurecký, v roku 1848 aj Ľudovít Dohnány a Janko Štúr. Za necelé tri roky vydávania vyšlo 292 čísel na 1 168 stranách. Vychádzali dva razy do týždňa v náklade 400 kusov. Dvojtyždňovou prílohou novín bol Orol tatránski, ktorý sa venoval najmä umeleckej literatúre, estetike, národopisu, histórii, vlastivede, hospodárstvu. Posledné číslo novín vyšlo 9. 6. 1848.

stolica, o čo sa pričínil Michal Chlebák podpisujúci sa skratkou M. CH. Príspevky posielal pod titulom Zo Spišskej Novej Vsi.

Jednou z dôležitých otázok, ktorá ovplyvňovala ideológiu a koncepciu slovenských národných emancipačných snáh bola jazyková otázka. Spočiatku súvisela s používaním bernolákovského spisovného jazyka katolíckymi vzdelancami, bibličtiny (slovakizovanej češtiny) a neskôr štúrovskej spisovnej slovenčiny evanjelickými vzdelancami, ako aj s používaním „spisovnej šarištiny“ niektorými vzdelancami v Šariši. Jednotliví národovci na východe Slovenska zaujali k tejto otázke rozdielny postoj.¹³ Práve v záležitosti riešenia jazykovej otázky v 40. rokoch 19. storočia bol zaujímavý postoj M. Chlebáka prezentovaný v článku publikovanom v Slovenských národných novinách v čase uzákonenia Štúrovej spisovnej slovenčiny a v reakcii na útoky proti nej. Oduševnene sa v ňom vyslovil za zavedenie štúrovskej slovenčiny. Zdôrazňoval, že katolíci nikdy nehorlili za češtinu, ale používali vždy slovenčinu, hoci aj nejednotnú, nárečovo pozmenenú, alebo priamo nárečia. Napísal: „Lud náš sa vyučoval a doposiaľ vyučuje v jazyku slovenskom, pravda, že v nárečí ešte neustálenom, od jedného po spišsky, od druhého po šarišsky, od tretieho po liptovsky atď., ale ktorý je Spišiak alebo Šarišan ... tu úplná sloboda panuje v reči, každý má svoju gramatiku, t. j. tak hovorí a káže, ako chce, nikto mu v tom neprekáža ... z toho vidno, že Spiš nie je za češtinu, ale doposiaľ ani za opravdovú čistú slovenčinu..., ale dúfam, že sa aj my na Spiši budeme vzdelávať v slovenskej reči.“¹⁴ Štúrovskú slovenčinu považoval za dôležitý prostriedok vzdelávania širších ľudových vrstiev: „... ľud náš iba v jeho vlastnej reči na ten stupeň vzdelanosti, na ktorom ho chce mať Boh a vlasť, vjera a krajina, prísť muože. Nedajme sa teda odstrašiť od drahej našej materčini žjadnimi Hlasmi, a čím vetšú potupu odporníci slovenského života na nás hádzu, tím večmi a horlivejšie sa pridržajme svojho.“¹⁵ V jednom z článkov uvítal vydanie maďarsko-slovenského a slovensko-maďarského slovníka, dovoľával sa vydania aj ďalších zväzkov.

Michal Chlebák bol akýmsi informátorom Slovenských národných novín o pomeroch na Spiši. Veľmi otvorene písal o dôsledkoch neúrody a hladu na Spiši v roku 1847. Konštatoval, že v tomto regióne zúrila chudoba vo svojej najhroznejšej podobe a podrobne popisoval jej prejavy. Ako príklad uviedol jej prejavy a dôsledky v rodnej obci Kolačkov (blízko Starej Lubovne), kde v roku 1846 žilo 891 obyvateľov. Avšak v dôsledku hladu a biedy tu v priebehu pol roka zomrelo 60 ľudí a tí, čo

¹³ Blížšie: FRANKOVÁ, Libuša. *Z histórie „Toryského kraja“. Osobnosti slovenského národnokultúrneho života v historickom regióne Šariša, Spiša a Zemplína. (19. storočie)*. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, 2017, s. 215.

¹⁴ Deník domáci. M. Ch. Zo Spišskej Novej Vsi. In *Slovenskje národňje novini*. 1846, roč. 3, č. 125, s. 500.

¹⁵ Deník domáci. M. Ch. Zo Spišskej Novej Vsi. In *Slovenskje národňje novini*. 1846, roč. 3, č. 125, s. 500.

žili, sa podobali – podľa jeho opisu = viac na chodiace mŕtvolvy než na živých ľudí. Tváre mali zožltnuté, líca ovisnuté, oči zapadnuté a mútne, nohy opuchnuté ako kláty, v každom prípade – dlhý život ich nečakal. V celej obci nebolo veselého človeka, čulého mladého muža alebo dievčiny, nebol tu žiaden spoločenský život, každý hovoril o poslednom roku svojho života. Každý týždeň päť až šesť ľudí zaľahlo a umrelo. „*Dnes vidíš suseda pri tvojich dverách a zajtra už leží na márach.*“¹⁶ Ráno išiel pastier s dobytkom na pole, večer sa už dobytok vrátil sám, lebo pastiera našli mŕtveho. V obci ani hrobára nemali, keďže dvaja, ktorí tu boli, zomreli a nového ani nikto nevolil, lebo by ho nemali za čo platiť. A tak si rodina sama pochovávala mŕtveho, bez rakvy, pretože ani na tú nebolo drevo a keby aj bolo, tak nemal kto zaplatiť majstrovi. Mŕtveho do hrobu sprevádzalo okrem kňaza len málo ľudí, ani tí neplakali, len si pre seba povedali, že tam mu bude lepšie, aspoň nebude hladovať. Ľudia boli otupení, bez chuti a vôle žiť, zbavení všetkých vznešených citov.¹⁷ Živil sa hubami, burinou, nešťítli sa jesť psov a mačky, vyskytlo sa aj jedno podozrenie z ľudožrúctva.¹⁸

Sprievodným javom hladu a biedy bolo žobráctvo, veľmi sa rozšírilo a stalo sa nebezpečným nielen pre jednotlivcov, ale aj obce a mestečká. V Spišskej stolici, o ktorej Slovenské národné noviny napísali, že „*žobrákov akoby z vreca vysypal, sú tu stovky biednych a ich život závisí od milosrdenstva iných*“, začali od januára 1847 prispievať do fondu pomoci chudobným, ktorý zriadili v stolici, bohatí kupci a remeselníci, po štyri zlatky a menej majetní po dve. Podľa výšky príjmov prispievali zemaniam, kráľovskí úradníci a duchovenstvo, to poskytovalo potraviny vdomám s deťmi a pomáhali pri ošetrovaní chorých, lebo začali vznikať aj epidémie. Šestnásť spišských miest zase začalo pre chudobných variť polievky a zrušilo všetky bály a zábavy, v čom ich nasledovala aj Šarišská stolica úradným zákazom takýchto podujatí. M. Chlebák poukázal aj na charitatívnu činnosť Podhradského kláštora Milosrdných bratov samaritánov, ktorí sa v roku 1846 starali o 437 chorých ľudí, z nich podstatná časť boli katolíci – 411, ďalší 22 liečení boli evanjelici a. v., štyria židovského vierovyznania. V tejto súvislosti sa zmienil o finančnej stránke, keď uviedol, že kláštor podstatnú časť financií mal z dobrovoľných zbierok katolíckeho duchovenstva, čo však bolo vo vtedajších biednych pomeroch nepostačujúce, a tak apeloval na majetnejších ľudí, aby aj oni prispeli.¹⁹

¹⁶ Denník domáci. M. Ch. Zo Spišskej Novej Vsi (opis bjedi). In *Slovenskje národňje novini*. 1847, roč. 4, č. 203, s. 809 – 810.

¹⁷ Denník domáci. M. Ch. Zo Spišskej Novej Vsi. In *Slovenskje národňje novini*. 1847, roč. 4, č. 203, s. 810.

¹⁸ Denník domáci. M. Ch. Zo Spišskej Novej Vsi. (Hlad sa šibenice nebojí.) In *Slovenskje národňje novini*. 1847, roč. 4, č. 204, s. 814.

¹⁹ Denník domáci. M. Ch. Zo Spišskej Novej Vsi. In *Slovenskje národňje novini*. 1847, roč. 4, č. 157, s. 627 – 628.

Stávalo sa, že žobráci napádali ľudí, niekedy došlo i k zabitiu okradnutého. Na žobrákoch bolo vidieť ich biedu, vychudnuté tváre, žalostné boli ich ponosy a prosby, ktoré trhali srdcia. Najhoršie na tom boli staré vdovy a opustené siroty, ktoré si či už pre vysoký vek alebo siroty pre nedospelosť nemohli zarobiť. Takýchto bolo na Spiši podľa poznatkov Michala Chlebáka stovky a stovky. V článkoch v krátkosti popísal konkrétne prejavy a dôsledky žobráctva. Spomenul prípad jedného chlapca žobráka, ktorý pred niekoľkými rokmi podpálil Starú Lubovňu a tá vyhorela. Ďalší prípad sa udial krátko pred uverejnením článku v novinách. Išlo o prípad Žida, ktorý sa vracal z Košíc do Spišskej Novej Vsi, a jeden žobrák ho prepadol a zabil. Keďže mal Žid pri sebe len 25 grošov, vzal mu ich, ale aj oblečenie. To však spoznali dvaja Židia, ktorí žobráka stretli, a nahlásili ho. Iróniou bolo, že pôvodne bol žobrák slušný občan, rodák z Levoče, ktorý sa priženil do Spišskej Novej Vsi, avšak v dôsledku nadmerného pitia alkoholu sa stal žobrákom. Aj keď ho neodsúdili až na smrť, sám sa napokon obesil.²⁰ Zúfalstvo ľudí privedlo niektorých k úmyselnému zabitiu novorodencov, čo Chlebák ako kňaz veľmi ostro odsudzoval.²¹

Stúpala kriminalita a jej prejavom boli krádeže a zlodejstvo, ktoré sa zvlášť na Spiši stalo podľa Chlebáka každodennou záležitosťou. Kto si svoj majetok nechránil, ľahko oň prišiel. Zlodeji rabovali komory, sypárne, zemľanky, kradli kone, kravy, ovce, všetko, čo im prišlo pod ruku. Prepadávané boli salaše.²² Pri krádežiach prichádzali o život ľudia, jedným z nich bol murár z Levoče.²³ Prepadu sa nevyhol ani jeden sedliak zo Spiša, ktorý sa vydal s plátnom na trh do Kežmarku, aby z utržených peňazí zabezpečil rodinu. Na ceste ho však prepadli dvaja muži, okradli a zabili.²⁴

Pri všetkej tej núdzi mnohí holdovali alkoholu, čím situáciu v rodinách sťažovali. M. Chlebák ju výstižne charakterizoval slovami, že „*hlboko ľud náš do močjaru ňemjernosti a ožranstva upadnul*“.²⁵ Najmä kňazi apelovali na ľudí, aby sa pri panujúcej biede zbavili závislosti na alkohole alebo sa v jeho pití miernili. V niektorých obciach boli úspešní a prospešným sa ukázalo zakladanie spolkov miernosti. Aj M.

²⁰ Deník domáci. M. Ch. Zo Spišskej Novej Vsi. In *Slovenskje národňje novini*. 1847, roč. 4, č. 203, s. 810.

²¹ Deník domáci. M. Ch. Zo Spišskej Novej Vsi. In *Slovenskje národňje novini*. 1847, roč. 4, č. 158, s. 631 – 632.

²² Deník domáci. M. Ch. Zo Spišskej Novej Vsi. In *Slovenskje národňje novini*. 1847, roč. 4, č. 223, s. 890.

²³ Deník domáci. M. Ch. Zo Spišskej Novej Vsi. In *Slovenskje národňje novini*. 1847, roč. 4, č. 158, s. 631 – 632.

²⁴ Deník domáci. M. Ch. Zo Spišskej Novej Vsi. In *Slovenskje národňje novini*. 1847, roč. 4, č. 176, s. 703.

²⁵ Deník domáci. M. Ch. Zo Spišskej Novej Vsi. In *Slovenskje národňje novini*. 1847, roč. 4, č. 158, s. 632.

Chlebák sa v tomto smere angažoval, v čom úzko spolupracoval s Eduardom Korponayom a s levočskou Jednotou mládeže slovenskej, najmä so spolkom miernosti. Zrieknutie sa pitia alkoholu sa prejavilo okrem iného aj poklesom počtu rozbrojov v manželstvách, do mnohých domov sa vrátil pokoj a poklesol počet priestupkov páchaných v dôsledku alkoholu.²⁶ Vyzýval kňazov, aby zakladali spolky miernosti ako dôležitý prostriedok ľudovo-výchovnej činnosti, pretože práve v alkoholizme videl jednu z hlavných príčin biedy na východnom Slovensku. Aj v niektorých beletristických prácach sa venoval problematike boja proti „strašnej chorobe“ ľudu – alkoholizmu.²⁷

O potrebe rozvíjať kultúrno-osvetovú prácu svedčila skutočnosť, že medzi ľuďmi panovali rôzne poverý a ľudia boli naklonení uveriť kadejakým fámam. M. Chlebák na to upozornil v jednom zo svojich článkov. S uspokojením konštatoval, že na Spiši nielen Spišská stolica, ale aj 16 spišských miest sa zapojilo do pomoci biednym v tomto regióne. Avšak niekto medzi ľuďom začal šíriť fámy, že dobročinnosť vrchnosti a panstva sa neposkytovala z prostriedkov stolice a miest, ale že peniaze na pomoc ľuďom v núdzi prichádzali z najvyšších miest. Dokonca sa rozšírila aj „babská“ klebeta, že do Spiša boli vyslané dva vozy plné dvadsiatnikov (20 grajciaroviek). Duchovenstvo, ako Chlebák poznamenal, sa snažilo voči takým tvrdeniam vystupovať, ale to nestačilo. K tomu, aby sa podobná „hlúposť“ odstránila, ako Chlebák naznačil, bola potrebná škola, avšak problém kotvil v tom, že Slováci v dvoch slobodných kráľovských mestách na Spiši a s málo výnimkami i v 16 spišských mestečkách nemali svoje školy a nemohli si „vydobiť“ ani jednu školu slovenskú. Pričom ako Chlebák uviedol, v samotnej Spišskej Novej Vsi sa k Slovákom hlásilo 2 000 ľudí a tí nemali jediná slovenskú školu. Keď sa niektorí katolícki kňazi počas viacerých rokov usilovali zmeniť tento stav, boli obvinení z panslavizmu. A tak Chlebák smutne konštatoval, že slovenské deti rastú ako stromy v lese neokresané, ledva sa vedia v nedeľu modliť, pritom slovenský ľud je veľmi nábožný. Práve v nízkej vzdelanosti videl príčinu, prečo ľud „naletel“ a uveril rôznym chýrom a škodlivým predsudkom.²⁸ Informoval aj o kuriozitách na Spiši. Takým bol incident v Ľubici pri Kežmarku, kde si tunajší mešťania usporiadali bál, na ktorý vtrhla rozvášnená mládež z Kežmarku a narušila pokojný priebeh podujatia tým, že vyvolala bitku.²⁹

²⁶ Deník domáci. M. Ch. Zo Spišskej Novej Vsi. In *Slovenskje národňje novini*. 1847, roč. 4, č. 158, s. 632.

²⁷ HUDÁK, Ján. Michal Chlebák prozaik. In *Nové obzory*. 1976, č. 18, s. 260 – 261.

²⁸ Deník domáci. M. Ch. Zo Spišskej Novej Vsi. In *Slovenskje národňje novini*. 1847, roč. 4, č. 176, s. 703.

²⁹ Deník domáci, In *Slovenskje národňje novini*. 1847, č. 147, s. 596.

Osobitnú pozornosť si zasluhujú Chlebákove články v Cyrillovi a Methodovi, v ktorých sa zaoberal príčinami nevzdelanosti ľudu,³⁰ hospodárskou nerovnosťou katolíckeho duchovenstva³¹ a pod. Za hlavné príčiny nevzdelanosti považoval „odvislosť poddanskú“ (poddanstvo) a odcudzenosť vzdelancov (kňazov a učiteľov) od ľudu. Rozoberal to, ako éra poddanstva vyhnala z ľudu akúkoľvek túžbu po vzdelaní a zničila ho z každej stránky. Príčiny nevzdelanosti ľudu videl aj v tom, že „školy naše, najmä vyššie, nikdy neboli prostonárodné, a preto nemohli dostatočne pripraviť kňazstvo a učiteľstvo, ba ani nižšie a vyššie úradníctvo pre prácu medzi pospolitým slovenským ľudom“.³² Podľa Chlebáka spôsobili i to, že Slováci nemali žiadnu literatúru, z ktorej by mohol ľud čerpať vedomosti. V mene tohto ľudu vyzýval slovenských vzdelancov k činorodej výchovnej i literárnej práci: „*Probudte se raz ze spání vašeho, vytríte sobě kapravé oči, aby jste viděli zapuštěnu pustotu moji, snád ona vám pohne, snád prerazí srdce vaše, až se upamatáte, jak zle vec se mnou stojí.*“³³ Chlebák pripisoval školám prvoradé miesto vo vzdelávacej činnosti. Vyzdvihol význam osvetovej práce cirkvi a veľké zásluhy v tomto smere pripisoval spišskému biskupovi Jozefovi Bélikovi, ktorý sa zaslúžil najmä o rozvoj slovenských škôl, niekoľko škôl v biskupstve nechal opraviť. Počas 22-ročného pôsobenia v tomto úrade dal postaviť i šesť kostolov, finančne podporoval rôzne inštitúcie zaoberajúce sa charitatívnou činnosťou, pomáhal biednym poddaným.³⁴

Najväčší rozruch vyvolal Chlebák myšlienkami v článku *Jako by se dala otázka o zaopatření kněžstva a klerikálních semenísk nejlépe rozluštiti?* Položil v ňom jednu zo základných otázok, bytostne sa dotýkajúcu drobného katolíckeho duchovenstva – „nerovnosť rozdeleného statku cirkevného“. Kriticky upozornil na veľkú majetkovú a z toho plynúcu i sociálnu rozdielnosť medzi vysokou cirkevnou hierarchiou a drobným duchovenstvom: „*Statky cirkevné v některých málo rukách nazhromaždené zostali, když jini, kteří to samo právo do nich mají, musejí se s hladem a nahotou potirati.*“ Dovoľával sa preto slobodnej cirkvi, ktorá by nemusela byť „v rukách otrockých“ a nariaeť „nad svú bidnosti a opuštenosti“. V tom Chlebák videl jednu z príčin, prečo sa duchovní nemôžu plne venovať svojmu prvotnému poslaniu. Tieto Chlebákove idey sa považovali za buričské, dokonca Ján Nepomuk Danielik ich označil za komunistické a takto sa Chlebák ocitol v skupine, ktorá

³⁰ Príčiny nevzdelanosti ľudu nášho slovenského. In *Cyrill a Method*. 1850, roč. 1, č. 16, s. 130 – 132; Príčiny nevzdelanosti ľudu nášho slovenského. In *Cyrill a Method*. 1850, roč.1, č. 17, s. 138 – 139.

³¹ Jako by se dala otázka o zaopatření kněžstva a klerikálních semenísk nejlépe rozluštiti? In *Cyrill a Method*, 1850, roč. 1, č. 32, s. 257 – 261.

³² CHLEBÁK, M. Príčiny nevzdelanosti ľudu nášho slovenského. In *Cyrill a Method*. 1850, roč. 1, č. 16, s. 131.

³³ Príčiny nevzdelanosti ľudu nášho slovenského. In *Cyrill a Method*. 1850, roč. 1, č. 16, s. 130 – 132; Príčiny nevzdelanosti ľudu nášho slovenského. In *Cyrill a Method*. 1850, roč.1, č. 17, s. 138 – 139.

³⁴ Deník domáci. M. Ch. Zo Spišskej Novej Vsi. In *Slovenskje národňje novini*. 1847, roč. 4, č. 171, s. 683.

sa dostala do nepriazne cirkevnej vrchnosti.³⁵ Zásluhou svojho spišsko-kapitulského biskupa Ladislava Záborského ho nesúdili, bol síce vyšetrovaný, ale nedostal sa do väzenia ako Ján Palárik³⁶ a Juraj Holček,³⁷ no dostal consilium tancendi: „*Slúbil som mlčať, a to ja zachovám.*“³⁸ M. Chlebák reagoval na mnohé neduhy vo svetskom i cirkevnom živote tak vo svojej publicistickej, ako i literárnej činnosti, ktorá neraz vyvolala vo vtedajších katolíckych kruhoch polemiku. Aj keď uverejňoval svoje príspevky na vlastné nebezpečie, predsa len na zodpovednosť za ich publikovanie brali redaktorov časopisov.

Chlebákova beletria a preklady

Po roku 1851 sa M. Chlebák venoval len beletrii.³⁹ Cirkevná vrchnosť mu nedovolila uplatňovať sa publicisticky, vyslovovať svoje názory na aktuálne otázky

³⁵ *Slovenský biografický slovník*. 2. zväzok. Martin : Matica slovenská, 1987, s. 462.

³⁶ Ján Palárik (27. 4. 1822 – 7. 12. 1870) – slovenský národný dejateľ, dramatik, politik a novinár. Ludovú školu navštevoval v rodnej Rakovej, študoval na gymnáziu v Žiline a Kecskeméte, teológiu na seminári v Ostrihome a v Trnave, vysvätený bol za rímskokatolíckeho kňaza v roku 1847. Ako kňaz pôsobil na rôznych miestach. Pre racionalisticko-liberálne prejavy, najmä kvôli horľeniu za občianske práva, národnú a sociálnu slobodu bol už počas štúdií perzekvovaný. Začiatkom 50. rokov sa zúčastnil zápasu za Štúrovu spisovnú slovenčinu. Vytvoril koncepciu federalistického spojenia slovanských národov v Uhorsku, pričom považoval za nevyhnutnú reálnu dohodu s Maďarmi. Aktívne sa zúčastňoval na podujatiach v rámci rozvíjania slovenského národného života v 60. rokoch 19. storočia. Bližšie: *Slovenský biografický slovník*. 4. Zväzok. Martin : Matica slovenská, 1990, s. 372 – 373. Heslo Palárik, Ján.

³⁷ **Juraj Holček (5. 4. 1811 – 4. 5. 1869) sa narodil v Pudmericiach** vo vtedajšej Bratislavskej župe (v súčasnosti Budmerice, okres Pezinok) ako syn mlynára. Základnú školu navštevoval v rodisku v rokoch 1817 – 1823, ktorú neskôr štedro podporoval. Vyštudoval Normálku v Modre, gramatiku v Bratislave a Trnave, rétoriku v Komárne, poéziu a logiku v Trnave, fyziku v Segedíne a teológiu v Trnave. Spočiatku ho nechceli prijať na kňazské štúdiá do seminára v Trnave, aj preto začal študovať v Segedíne. Holček ju však z neznámych príčin opustil a vrátil sa na Slovensko. Predpokladá sa, že to bolo pre začínajúcu cholera. Zapisal sa ako externista na teológiu v Trnave, kde ho prijali bez problémov a zaradili hneď do štvrtého ročníka. **Po vysviacke za kňaza 30. 9. 1835** sa stal administrátorom vo farnosti **Kostolec pri Ostrihome**, ktorá sa stala prvým Holčekovým pôsobiskom, kde zastupoval po smrti farára. V decembri 1835 sa stal kaplánom na fare v **Majcichove** pri Trnave. Správcom farnosti bol Ignác Alkus. Neskôr v Majcichove pôsobil ako farár Ján Palárik, s ktorým Holček spolupracoval pri vydávaní časopisu *Cyrill a Method* a *Katolíckych novín*. Koncom januára 1836 nastúpil ako administrátor do **Jablonice**, kde zostal do januára 1837. Neskôr ho preložili do **Nádaša (v súčasnosti Trstín)** k známemu národovcovi Imrichovi Štvrteckému. Pôsobil tu šesť a pol roka ako kaplán. V októbri 1843 vymenovali Holčeka ako 32-ročného za farára do farnosti **Veselé pri Piešťanoch** (1843 – 1848), rodiska Štefana Moyzesa. Z Veselého prešiel Juraj Holček do farnosti **Dolný Ohaj**, kde pôsobil ako farár v rokoch 1848 – 1865. **Svoju pastiersku činnosť zakončil v Jasovej.** *Juraj Holček – stručná biografía* [online]. Dostupné na internete: <http://www.jurajholcek.estranky.sk/clanky/zivotopis/strucna-biografia.html>.

³⁸ HUDÁK, Ján. Michal Chlebák prozaik. In *Nové obzory*. 1976, č. 18, s. 249.

³⁹ Analýzu Chlebákovej prozaickej tvorby bližšie pozri: HUDÁK, Ján. Michal Chlebák prozaik. In *Nové obzory*. 1976, č. 18, s. 245 – 265.

verejného života, prípadne do neho zasahovať. Bolo to tým, že tak kriticky sa voči cirkevnej vrchnosti nepostavil ani J. Palárik a J. Holček. Zrejme (podľa Imricha Sedláka) to súviselo aj s postojom spišského biskupa L. Zábojského, ktorý bol zásadne proti prílišnému nacionálnemu, spoločenskému a politickému angažovaniu sa duchovenstva všeobecne, Spišskej diecézy zvlášť.⁴⁰

V literárnej tvorbe sa Chlebák upriamil na písanie ľudovýchovných, mravo-
učných a zábavno-poučných rozprávok pre deti a dospelých, prevažne nábožen-
ského charakteru. Prózu zároveň s publicistickými príspevkami zasielal na pub-
likovanie v Palárikovom Cyrillovi a Methodovi. V roku 1850 uverejnil osem
beletristických prác v Katolíckych novinách a v roku 1851 vyšiel jeho preklad Ver-
nej Rózy od Vincenta Janalíka, pričom už predtým prekladal tvorbu nemeckého
spisovateľa pre mládež Christophu von Schmida, čím sa zaslúžil o spropagovanie
jeho diel a považovali ho za hlavného iniciátora uvádzania, prekladania a propa-
govania literárnych diel tohto spisovateľa. Celkove je známych sedem Chlebáko-
vých prekladov Schmidových próz, ktoré vyšli v rokoch 1855 – 1866. Hoci jeho
záujem o beletristické dielo tohto autora bol mimoriadny, nemožno povedať, že
by bol určený umeleckým hľadiskom. *„Vylučoval ho už sám charakter Schmidovho
diela, i keď malo v svojej dobe a prostredí neobyčajnú popularitu, ktorá prechádzala
i do začiatku druhej polovice 19. storočia, bolo napísané tak, aby vyhovovalo percepč-
ným schopnostiam a myšlienkovému svetu dorastajúcej mládeže a širokých ľudových
vrstiev, bolo už primárne poznačené pedagogizmom a moralizmom, vychádzajúcim
z náboženskej základne, a nebolo vybudované na umeleckých náročných prvkoch.“*⁴¹
Nie všetci autori diel, ktoré Chlebák preložil, sú známi, ale možno konštatovať, že
si ich sám vyberal. A to podľa toho, či boli blízki jeho mysleniu, povolaniu a men-
talite a ktorých považoval za vhodných, osožných a percepčne stráviteľných po-
spolitým človekom. Neupriamoval sa na tzv. vysokú literatúru, pri výbere dával
prednosť svojim osvetovým a pedagogickým zámerom. Do povedomia súčasníkov
vnášal len diela pomerne aktuálne, ktoré pochádzali od jeho rovesníkov alebo as-
poň od autorov, ktorí neboli od neho starší viac ako o jednu či dve generácie, a ich
problematika bola živá v Chlebákovej dobe a prostredí.⁴²

Podľa Jána Hudáka,⁴³ ktorý venoval Chlebákovej próze osobitnú pozornosť,
autor dostatočne preukázal, že mal dosť tvorivej potencie, aby sa stal tvorcom
skutočnej umeleckej prózy. To, čo sa zachovalo v tlači, bolo len torzo realizova-
ných možností. Prekážky, ktoré mu bránili naplno sa rozvinúť a realizovať, boli
predovšetkým vonkajšie, ku ktorým sa pridávali aj vnútorné dispozície. V rokoch

⁴⁰ SEDLÁK, Imrich. *V čertazích búrok*. Martin : Matica slovenská, 2001, s. 208.

⁴¹ HUDÁK, Ján. Michal Chlebák prozaik. In *Nové obzory*. 1976, č. 18, s. 246.

⁴² HUDÁK, Ján. Michal Chlebák prozaik. In *Nové obzory*. 1976, č. 18, s. 256 – 257.

⁴³ HUDÁK, Ján. Michal Chlebák prozaik. In *Nové obzory*. 1976, č. 18, s. 253 – 254.

1850 – 1851 dokázal, že mysléním bol realitom. Sklonil sa pred tlakom cirkevnej vrchnosti, ale pritom sa nedal znechutiť, hľadal inú oblasť svojej tvorivej činnosti. Namiesto kritiky spoločenských pomerov a reformných myšlienok sa začal vo zvýšenej miere venovať ľudovýchove prostredníctvom moralizátorských próz. Bol autorom mravoučných a ľudovýchovných rozprávok pre mládež a dospelých, spracovaných zväčša podľa cudzích predlôh, ktoré nedosahovali vyššiu umeleckú úroveň. Jednu z rozprávok, ktorá sa nám zachovala v rukopise, nazval *Poučlivá udalosť Jindricha z Dubovej skaly jako k poznaniu Boha prišol. Rozprávka pre mládež a jej milovníkov soslovenštená Michalom Chlebákom, knäzom vo Spišskej Novej Vsi*.⁴⁴ Začiatkom 50. rokov sa do centra jeho písaného prejavu dostala beletria, pre ktorú bola príznačná moralistická funkčnosť. Michal Chlebák bol v rokoch 1850 – 1856 najproduktívnejším autorom takýchto poviedok. Ján Palárik ho hodnotil ako najpoprednejšieho slovenského ľudovýchovného prozaika.⁴⁵

Michal Chlebák patrí v slovenskej historiografii k menej známym dejateľom pôsobiacim v regióne východného Slovenska. Svojimi aktivitami medzi spišským ľudom a celkovou najmä kultúrno-osvetovou a publicistickou prácou sa však zaradil medzi tie osobnosti slovenského národného života, ktoré sa v rámci svojich možností usilovali rozvíjať národné snahy v regióne značne vzdialenom od centra slovenského národného života. Ak slovenský národný život začal byť výraznejší v polovici 19. storočia, napr. v Spišskej Novej Vsi, tak bolo to zvlášť Chlebákovou zásluhou.

⁴⁴ Literárny archív Slovenskej národnej knižnice Martin, sign. C 1204. *Poučlivá udalosť Jindricha z Dubovej skaly jako k poznaniu Boha prišol. Rozprávka pre mládež a jej milovníkov soslovenštená Michalom Chlebákom, knäzom vo Spišskej Novej Vsi*.

⁴⁵ HUDÁK, Ján. Michal Chlebák prozaik. In *Nové obzory*. 1976, č. 18, s. 253 – 254.

MATERIÁLY
MATERIALS

INFORMÁCIE O ŽIDOVCH V PREŠOVSKÉJ MESTSKEJ KRONIKE V 18. A 19. STOROČÍ

Veronika DRÁBOVÁ

DRÁBOVÁ, Veronika. Informations about the Jews in “Pamätná kniha mesta Prešov“ in the 18th and 19th century. In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528, 2019, vol. 19, no. 1, p. 87 – 95.

This article is about the Jewish community in the city of Prešov, Slovakia, in the 18th and 19th century. It is based on the facts described in the memorial book of the city of Prešov called “Pamätná kniha mesta Prešov“. It is the oldest chronicle of the city and we can find there a retrospective description of the history of the town from the oldest times to the first half of the 20th century. It was established in 1933 because of the law No. 80 of 1920 and because of the government regulation of 1932 focused on chronicles of the cities. The person responsible for the chronicle at that time was a librarian Belo Klein-Tesnorskalský. The Chronicle of Prešov has four parts. We focused on the second part that deals with the history of the city from 1701 to 1919. It begins with the description of the 18th century and this is the period when the earliest mention of the Jews in Prešov can be found.

Key words: Jews, 18th and 19th century, Pamätná kniha mesta Prešov.

So skúmaním dejín miest úzko súvisia mestské kroniky. Najstaršou kronikou mesta Prešov je Pamätná kniha mesta Prešova, ktorej vznik datujeme do 20. storočia, konkrétne od roku 1933 a v podstate predstavuje realizáciu zákona č. 80 z roku 1920 a potom aj vládneho nariadenia z roku 1932 o pamätných knihách obecných. Jej vedením poverili vtedajšieho mestského knihovníka Bela Kleina-Tesnorskalského.¹

Belo Klein (17. 3. 1853 – 23. 12. 1941) pochádzal z Liptova, narodil sa v obci Hybe. Bol úradníkom, básnikom, redaktorom, spisovateľom, historikom, publicistom, prekladateľom, kronikárom, knihovníkom Prešova. Používal viacero pseudonymov, konkrétne Abellino et Comp., Béla Mikrosz, Dianthus, Tatranský, no najmä Tesnorskalský.² Už jeho otec mal vzťah k Prešovu, študoval tu právo na evanjelickom kolégiu. Čo sa týka výberu povolania, tak sa rozhodoval medzi právom a literatúrou, keďže jeho po maďarsky písané verše mali úspech ako u učiteľov, tak aj

¹ DOMENOVÁ, M. Najstaršia kronika mesta Prešov – k počiatkom vedenia pamätných kníh mesta Prešova a ich terajšieho vydania. In *Pamätná kniha mesta Prešova. Diel 1. (do roku 1700)*. Marcela Domenová (ed.). Prešov : ŠVK, 2012, s. 15.

² OTČENÁŠ, M. Belo Klein Tesnorskalský a Slovenské pohľady. In *Evanjelici a evanjelická teológia na Slovensku*. David P. Daniel (ed.). Bratislava 1999, s. 189.

medzi rovesníkmi. Nakoniec sa rozhodol pre právo na peštianskej univerzite. Absolvoval však iba 3 semestre, po nečakanej smrti otca a s ňou spojenými finančnými problémami bol nútený sa vrátiť domov. Dobrovoľne vstúpil do armády, čím na čas vyriešil finančnú situáciu. Po návrate sa mu podarilo získať miesto v štátnej službe, štátneho súdneho úradníka vykonával 46 rokov.³ Od roku 1876 pôsobil v Liptovskom Mikuláši, Dolnom Kubíne, a Trenčíne, v rokoch 1889 – 1897 bol vedúcim pozemkovej knihy v Banskej Bystrici. Do Prešova prišiel v roku 1897. Naplno sa venoval svojej práci vedúceho pozemkovej knihy. Od roku 1922 bol na dôchodku. No už o 3 roky prijal miesto kronikára a knihovníka obecnej knižnice, a to konkrétne v rokoch 1925 – 1933.⁴ Bol činný aj literárne, redaktorsky a prekladateľsky. V období, keď prijal ponuku na spracovanie kroniky, mal už množstvo zozbieraného materiálu o Prešove a skúsenosti s pokusmi o kronikársku prácu, ale aj napriek tomu mal pred sebou neľahkú úlohu. Prešov v tom období nemal samostatnú monografiu o dejinách mesta a napriek snahe miestnych historikov, chýbalo množstvo čiastkových textov k viacerým obdobiam či udalostiam.⁵

Pamätná kniha mesta Prešova sa zachovala v origináli, v rukopisnej podobe. Zviazaná v štyroch zväzkoch je uložená v Štátnom archíve Prešov – pobočka Prešov. Tri zväzky opisujú dejiny mesta do roku 1919. Prvý zväzok referuje o dejinách mesta od najstarších čias po rok 1700, druhý od začiatku 18. storočia po rok 1867 a tretí od roku 1867 do októbra 1919. Posledný, štvrtý zväzok je venovaný opisu udalostí od roku 1938 – 1940.⁶ Originálny prameň bol v rokoch 2011 a 2012 vydaný tlačou. Rozdelený bol však iba na tri diely, a to *Pamätná kniha mesta Prešova. Diel I. (do roku 1700)*. S úvodnými štúdiami a poznámkami Marcely Domenovej; *Pamätná kniha mesta Prešova. Diel II. (1701 – 1919)*. S úvodnými štúdiami Patrika Derfiňáka a Marcely Domenovej a poznámkami Patrika Derfiňáka; *Pamätná kniha mesta Prešova. Diel III. (1938 – 1941)*. S úvodnou štúdiou Martina Pekára a poznámkami Martina Pekára a Marcely Domenovej.⁷ Prvá časť je doplnená o rozsiah-

³ DOMENOVÁ, M. – DERFIŇÁK, P. K životu a dielu Bela Kleina-Tesnoskalského (1853 – 1941). In *Pamätná kniha mesta Prešova. Diel II. (1701 – 1919)*. Patrik Derfiňák – Marcela Domenová (eds). Prešov : ŠVK, 2012, s. 15 – 27.

⁴ OTČENÁŠ, M. Belo Klein Tesnoskalský a Slovenské pohľady. In *Evanjelici a evanjelická teológia na Slovensku*. David P. Daniel (ed.). Bratislava 1999, s. 189.

⁵ DOMENOVÁ, M. – DERFIŇÁK, P. K životu a dielu Bela Kleina-Tesnoskalského (1853 – 1941). In *Pamätná kniha mesta Prešova. Diel II. (1701 – 1919)*. Patrik Derfiňák – Marcela Domenová (eds). Prešov : ŠVK, 2012, s. 15 – 23.

⁶ DOMENOVÁ, M. Najstaršia kronika mesta Prešov – k počiatkom vedenia pamätných kníh mesta Prešova a ich terajšieho vydania. In *Pamätná kniha mesta Prešova. Diel I. (do roku 1700)*. Marcela Domenová (ed.). Prešov : ŠVK, 2012, s. 15.

⁷ Bližšie pozri *Pamätná kniha mesta Prešova. Diel I. (do roku 1700)*. Marcela Domenová (ed.). Prešov : ŠVK, 2012; *Pamätná kniha mesta Prešova. Diel II. (1701 – 1919)*. Patrik Derfiňák – Marcela Domenová (eds). Prešov : ŠVK, 2012; *Pamätná kniha mesta Prešova. Diel III. (1938 – 1941)*. Marcela Domenová – Martin Pekár (eds). Prešov : ŠVK, 2011.

lu vedeckú štúdiu o dejinách Prešova do roku 1700 a o štúdiu o najstaršej kronike Prešova. Redigovaný text rukopisu je v pôvodnej podobe, no dopĺňa ho odborný výklad, poznámkový aparát.⁸ Druhá časť je venovaná dejinám mesta od roku 1701 po rok 1919. Redigovaný text rukopisu bol ponechaný v pôvodnej podobe. V úvode je doplnená o štúdiu o Prešove v rokoch 1701 – 1919 a štúdiu o živote a diele Bela Kleina-Tesnoskalského. Práve v druhej časti sa nachádzajú prvé zmienky o židoch. Podrobnejšie sa venuje udalostiam spojeným s Orkucanským procesom a Marekovi Holländerovi, prvému židovi, ktorý dostal najprv povolenie obchodovať v Prešove a neskôr sa tu natrvalo usadil.⁹ Udalosti z rokov 1938 – 1941 v tretej časti nie sú oproti predchádzajúcim dvom písané retrospektívne. Okrem politickej, vojenskej situácie, zmien v správe, hospodárstva a významných osobností, sa zameriava na školstvo, kultúru, spolky a spoločenský život. Doplnená je o rozsiahlejšiu vedeckú štúdiu k dejinám Prešova v rokoch 1938 – 1941 a ďalšie poznámky. Redigovaný text rukopisu je v pôvodnej podobe.¹⁰

V Prešove síce ako v slobodnom kráľovskom meste nemohli židia bývať a až do konca 15. storočia o nich nie sú zachované žiadne správy, ale to neznamená, že sa v okolí Prešova nevyskytovali aj skôr. O ich prítomnosti v Šarišskej stolici svedčí napr. listina z roku 1247, obsahujúca zmienku o osade Židovský Potok, ale aj iné správy či miestne názvy. Obývali prevažne severnú časť stolice, kde žili na vidieku v blízkosti slovenských a rusínskych dedín. Prvá zmienka o židoch v súvislosti s Prešovom pochádza z 2. decembra 1531. Prešovský obchodník Lukáš Meirer si v tomto roku spolu so židom Markusom odložil u krakovského mešťana Petra Daniela striebornú čašu, ale pod podmienkou, že vydať ju môže iba naraz obom alebo s ich vzájomným súhlasom. Keď Markus žiadal o vrátenie čaše, tak sa krakovská mestská rada obrátila na prešovský magistrát, aby získala Meierov súhlas. Táto udalosť svedčí o tom, že Prešovčania s nimi prichádzali do kontsktu v 16. storočí, hoci v Prešove žiť nemohli. Správa z roku 1633 o židoch v Prešove je tiež spätá s Krakovom. V tomto roku sa v meste začal súdny proces s dvoma krakovskými židovskými obchodníkmi Jelenom Horšmorovicom a Dávidom Doktorovičom kvôli 20 sudom vína zemana Štefana Usza, ktoré bez jeho vedomia previezli na predaj do Krakova, no po ceste sa pokazilo a nedalo sa predať. Židia ho teda odmietli vyplatiť.¹¹

⁸ *Pamätná kniha mesta Prešova. Diel I. (do roku 1700)*. Marcela Domenová (ed.). Prešov : ŠVK, 2012, s. 11 – 13.

⁹ *Pamätná kniha mesta Prešova. Diel II. (1701 – 1919)*. Patrik Derfiňák – Marcela Domenová (eds). Prešov : ŠVK, 2012, s. 9 – 12.

¹⁰ *Pamätná kniha mesta Prešova. Diel III. (1938 – 1941)*. Marcela Domenová – Martin Pekár (eds). Prešov : ŠVK, 2011, s. 15 – 16.

¹¹ KÓNYA, P. – LANDA, D. *Stručné dejiny prešovských židov*. Prešov : PVT a. s. Bratislava divízia Prešov, 1995, s. 7 – 8.

Hoci bol prílev židovského obyvateľstva v 18. storočí v Uhorsku vysoký, i naďalej museli čeliť mnohým obmedzeniam. Nemohli sa venovať viacerým povolaniam, usádzať sa v slobodných kráľovských a kráľovských banských mestách. Preto sa sťahovali do dedín a kde ich vzali zemepáni na milosť, tam im ako poddaní platili daň, kde zasa mohli, tam si od zemepánov prenajímali menšie regálne práva. Napr. mukačevský biskup Olšavský pri vizitovaní svojich farností na území Zemplína a Šariša zaznamenal v správe z vykonanej vizitácie pre Miestodržiteľskú radu, že židia tu žijúci predávajú pálenku a i inými obchodmi poškvŕňujú všetky sviatky bez rozdielu, dokonca i nedele. Ostávajú však nepotrestaní, lebo ich chránia zemepáni.¹²

Práve v 18. storočí sa židia, ktorí prichádzali z Haliče, usádzali v mnohých šarišských obciach a dokonca aj v slobodnom kráľovskom meste Bardejove, no brány Prešova pre nich boli aj naďalej zatvorené. Naznačujú to i súpisy židov z prvej polovice 18. storočia (napr. z roku 1720, 1735 či 1747). V tomto období sa však rýchlo rozvíjala a rástla židovská komunita v obci Šebeš-Kelemeš (Šarišské Lúky), ktorá bola čisto židovskou obcou, ležiacou v bezprostrednej blízkosti Prešova. Predstavovala pre nich tzv. jišuv¹³, odtiaľ podobne ako z iných dedín dochádzali na trhy do Prešova. Zúčastňovali sa štyroch výročných trhov a tiež trhu na Hornom predmestí (Hušťáku), no niekedy aj týždenných trhov.¹⁴ Postavili si tu synagógu, založili spolok Chevra kadiša, prostredníctvom ktorého sa jej členovia starali o pochovávanie a ľudí odkázaných na pomoc iných. Mali ľudovú školu, dva cintoríny a založili ješivu.¹⁵

Známych je viacero pokusov židov získať v meste dom či inú nehnuteľnosť. V roku 1702 napr. prisúdil prešovský mestský súd židovi Izákovi Hirschlovi dom senátora Pavla Szikszayho ako náhradu za dlh, ktorý vážený mešťan nebol schopný splatiť v peniazoch. No na priamy zásah Leopolda I. sa Hirschl nakoniec do Prešova prisťahovať nesmel a musel byť odškodnený ináč.¹⁶ V roku 1734 sa v meste zdržiaval dlhšie obdobie jeden solivarský žid, ktorý opatroval chorého mešťana.

¹² ŠOLTÉS, M. *Tri jazyky, štyri konfesie*. Bratislava : PRO HISTORIA, 2009. s. 57.

¹³ Najväčšie židovské obce Šariša sa rozvíjali práve v bezprostrednej blízkosti slobodných kráľovských miest, ktoré ich obyvateľom počas dňa poskytovali možnosti najmä pre obchodovanie či iné podnikanie. Židia ich nazývali jišuvmi a okrem Šebeš-Kelemeša pri Prešove, to bol Zborov pri Bardejove a Pečovská Nová Ves pri Sabinove. In BÁRKÁNY, E. – DOJČ, L. *Židovské náboženské obce*. Bratislava : Vesna, 1990, s. 358 – 367.

¹⁴ KÓNYA, P. a kol. *Dejiny Prešova I*. Prešov 2017, s. 517.

¹⁵ LANDA, D. *Storočnica. Život a práca Židov v Šariši v posledných troch storočiach*. Prešov : ŽNO v Prešove, 1997, s. 15 – 16.

¹⁶ KÓNYA, P. a kol. *Dejiny Prešova I*. Prešov 2017, s. 420.

Keďže to mestská rada neriešila, tak až na základe sťažnosti jezuitského superiora Miestodržiteľská rada prikázala magistrátu tohto žida vyhnúť.¹⁷

Zástupcovia šarišských židov Moyses Šalomon a Berl Hašiovic sa zasa v roku 1749 obrátili na Miestodržiteľskú radu s prosbou, či by im nemohol byť dovolený slobodný vchod do mesta a či by tu nemohli bez prekážok obchodovať s vínom a iným tovarom. Taktiež prosili o dovoľenie založiť si synagógu a cintorín. Keďže sa tieto prosby kvôli nevypočutiu opakovali, Miestodržiteľská rada nakoniec na to reagovala zistením skutočného postoja mesta voči židovským obchodníkom a vyzvala mestskú radu, aby zrušila zákaz pobytu a iné protizhiovské obmedzenia. Magistrát to odmietol, no výsledkom bolo pravdepodobne aspoň zmiernenie obmedzení pri vstupe židov do mesta, lebo v nasledujúcom období mohli za poplatok 4 groše (neskôr sa tento poplatok zvýšil) prichádzať do Prešova aj mimo obdobia jarmokov, obchodovali tiež na týždenných trhoch a nocovali na predmestiach.¹⁸

Čo sa týka vzťahu Márie Terézie k židom, prechovávala voči nim značné nesympatie. V roku 1770 vydala nariadenie, podľa ktorého v Prešove mohli obchodovať iba kresťanskí obchodníci. Výnimkou boli výročné jarmoky, čo pre židovských obchodníkov znamenalo, že mohli v meste podnikáť iba tri dni počas starých a jeden deň počas nových výročných trhov. Ak by toto nariadenie neuposlúchli, boli by potrestaní finančnou pokutou vo výške 12 zlatých po prvý raz, nepočúvnutím druhýkrát pokutou 24 zlatých a po tretí raz skonfiškovaním tovaru. Koncom storočia už tento zákaz nebol pravdepodobne tak striktné dodržiavaný.¹⁹

Druhá polovica 18. storočia charakteristická náboženskou intoleranciou, duchovným panstvom jednej cirkvi a nízkou vzdelanostnou úrovňou prinieslo oživenie viacerých stredovekých antisemitských nezmyslov a s nimi i povier o rituálnych vraždách.²⁰ Prešov sa práve v 2. polovici 18. storočia stal dejiskom tragédie, ktorej príčinou bola takáto povera. Štrnásť mesiacov trvajúci súdny proces orkucianskej „rituálnej vraždy“ začal tým, že 3. júna 1764 neprišiel domov na obed päťročný

¹⁷ KÓNYA, Peter. – LANDA, Dezider. *Stručné dejiny prešovských židov*. Prešov : PVT a. s. Bratislava divízia Prešov, 1995, s. 10 – 11.

¹⁸ KÓNYA, P. a kol. *Dejiny Prešova I*. Prešov 2017, s. 517 – 518.

¹⁹ KÓNYA, P. – LANDA, D. *Stručné dejiny prešovských židov*. Prešov : PVT a. s. Bratislava divízia Prešov, 1995, s. 11 – 12.

²⁰ Nábožensky motivovaná povera o rituálnych vraždách, teda o tom, že niektoré náboženské spoločenstvá používajú ľudskú krv na rituálne účely, vznikla v prvých storočiach nášho letopočtu v Rímskej ríši. Pôvodne bola namierená proti kresťanom, ktorých tak pohania obviňovali z toho, že pod rúškom eucharistie pijú ľudskú krv. Samozrejme, po povýšení kresťanstva na štátne náboženstvo sa povera dočasne vytratila. Objavila sa až neskôr, v prvých storočiach stredoveku, a to proti židom, obviňujúc ich z toho, že krv nevinných kresťanských detí pridávali do pesachového pečiva, macesu, príp. iných rituálnych pokrmov. Prvý známy prípad obvinenia z rituálnej vraždy, ktoré malo za následok vraždenie nevinných židovských obetí, sa odohral vo Fuldách v roku 1235 a odvtedy, najmä v západnej Európe sa ešte veľakrát v rôznych podobách zopakoval. In DUBNOV, S. *Zsidóság története*. Budapest 1991, s. 151.

Štefan Balla, syn orkucianskeho Jána Ballu. Až na tretí deň našli jeho zohavenú mŕtvolu. Neznámy vrah chlapca zaškrtil a po celom tele mu spôsobil množstvo drobných rán, v dôsledku čoho vykrvácal. Osemročný chlapec, ktorý bol ako posledný s obeťou, vypovedal, že v čase zmiznutia dieťaťa videl po krajinskej ceste kráčať dvoch židov, to stačilo stoličnému tabulárnemu sudcovi na zatknutie a uväznenie okolo 30 židov. Súd sa konal v Prešove.²¹ Práve táto udalosť je prvou zmienkou týkajúcou sa židov v druhom diele Pamätnej knihy mesta Prešova.²² Najprv ide o odsek v rámci kapitoly *Prešovské školy v dobe Márie Terezie. Katolícka škola*. Kde sa spomína v závere, že v roku 1764 doviezli do žalára 26 židov: „... ktorých tým obvinili, že v Orkucanoch zabili kresťanského chlapca z náboženského rojčenia a prepiatosti. Dvaja z väzňov hotoví boli prijať kresťanskú vieru, ale krst odročili do vynesenia rozsudku. Zabitý chlapec menoval sa Štefan Balla, mnohými ranami zohyzenú mŕtvolu schovali v krovine Červena Hrasc. Po skončení úradného pokračovania pochovali ho v krypte sabinovského kostola“.²³

Takéto obvinenie z rituálnej vraždy nebolo prvým na našom území. Napr. už v roku 1529 došlo k zmiznutiu deväťročného chlapca a na základe výpovede vynútenej mučením dal gróf František Wolf, pán a majiteľ Pezinka a Svätého Jura, upáliť na hranici 30 židov. Židia po tomto incidente z Pezinka utiekli.²⁴

Orkucanský proces je potom detailne opísaný v samostatnej kapitole pod názvom *Rituálna vražda v Orkucanoch*²⁵. Ide o prepis udalosti, ako ju opísal Theodor Austerlitz po preštudovaní súdobých udalostí. Na zhruba 10 stranách sú podrobne rozpísane udalosti, ako sa stali.²⁶ Proces bol prakticky ukončený až Máriou Teréziou, a to prostredníctvom listu stoličnému súdu. Odmietla vynútené priznanie jedného zo židov, ďalších piatich uväznených, ktorým nebola preukázaná vina, označila za nevinných. Nakoniec nariadila prepustenie obvinených a navrátenie všetkých ich skonfiškovaných vecí.²⁷

²¹ KÓNYA, P. Orkucianska „rituálna vražda“ v roku 1764. In *Historia Ecclesiastica*. 2016, roč. VII., č. 1, s. 40.

²² Bližšie pozri *Pamätná kniha mesta Prešova. Diel II. (1701 – 1919)*. Patrik Derfiňák – Marcela Domenová (eds). Prešov : ŠVK, 2012, s. 54, 58 – 69.

²³ *Pamätná kniha mesta Prešova. Diel II. (1701 – 1919)*. Patrik Derfiňák – Marcela Domenová (eds). Prešov : ŠVK, 2012, s. 45.

²⁴ BÁRKÁNY, Eugen. *Židovské pamiatky na Slovensku*. Bratislava 2017, s. 48 – 49.

²⁵ Bližšie pozri *Pamätná kniha mesta Prešova. Diel II. (1701 – 1919)*. Patrik Derfiňák – Marcela Domenová (eds). Prešov : ŠVK, 2012, s. 58 – 69.

²⁶ AUSTERLITZ, T. *Die letzte Folterprozedur in der öst.-ung. Monarchie : der „Kodesch von Orkuta“*. Prešov: Jüdischer Museumverein, 1993. 40 s.; porov. AUSTERLITZ, T. – KÓNYA, P. *Kodeš z Orkucan : súdny proces na základe falošného obvinenia z rituálnej vraždy v r. 1764*. Prešov : PVT : ŽNO, 1993. 24 s.

²⁷ KÓNYA, P. Orkucianska „rituálna vražda“ v roku 1764. In *Historia Ecclesiastica*. 2016, roč. VII., č. 1, s. 45.

Významné zmeny v živote židovského obyvateľstva priniesol panovník Jozef II., vydaním patentu *Systematica gentis Judaicae regulatio* (1782). Vďaka nemu mali židia podobne ako protestanti získať občiansku rovnoprávnosť a možnosť uplatniť sa vo všetkých povolaniach a iných oblastiach verejného života. Mohli sa slobodne sťahovať do dovtedy zakázaných oblastí, aj do slobodných kráľovských miest, s výnimkou kráľovských banských miest. Mohli tiež nosiť kresťanský odev, študovať na kresťanských školách a mohli vlastniť nehnuteľnosť.²⁸

Iba vďaka jeho reformám sa podarilo zlomiť odpor a nevoľu voči židom zo strany obyvateľov jednotlivých miest. Tak tomu bolo aj v Prešove. Keďže v súpise obyvateľstva z roku 1784 nie je uvedené ešte žiadne židovské obyvateľstvo, pravdepodobne k tomu došlo až v druhej polovici desaťročia. Bol ním Marek Holländer.²⁹ Samozrejme, nezaobišlo sa to bez odporu obchodného cechu i magistrátu. Najprv si prenajal veľký dom v severozápadnej časti námestia, o niekoľko rokov neskôr si kúpil reprezentačný dvojposchodový moderný dom na druhej strane námestia od mešťana Kirchmeyera. V roku 1789 založil veľkoobchod so súknom, ale predával aj iný tovar.³⁰

Práve s Marekom Holländerom je spätá druhá zmienka o židoch v Pamätnej knihe mesta Prešova. Diel II. Ide o niekoľko strán pod názvom *Prví Židia v Prešove*.³¹ Kapitola sa venuje najprv obranným postojom slobodných kráľovských miest, a teda aj Prešova a potom následne samotnému Markovi Holländerovi. Začína opisom toho, ako slobodné kráľovské a banské mestá nechceli púšťať židov za mestské brány, lebo ich „... *zamestnanie pozostávalo z drobného obchodu, z úžery a varenia pálenky*“³². V rámci cechov si však Prešovčania údajne iba chránili výsady pred židmi. Podľa záznamu z roku 1615: „*Mešťanstvo Prešova ani to nechce dovoliť, aby židovskí jarmočníci tri razy do roka v dňoch výkladných jarmokov prišli do mesta a tu obchody prevádzkali*.“³³ Ďalej hovorí o tom, ako sa židia z Huncoviec pokúšali dostať do Prešova, ale nedarilo sa im to. Čo sa týka Marka Holländera, tak mešťania ho samozrejme nechceli pustiť do mesta, no ako vyplýva z dobovej výpovede, Hollän-

²⁸ KÓNYA, P. a kol. *Dejiny Uhorska*. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2013, s. 469.

²⁹ Marek Holländer sa narodil okolo roku 1760 v Tarnopoli v Haliči. O jeho detstve a mladosti sa veľa nevie, ale pomerne skoro sa začal venovať obchodu a zbohatol. Svoje bohatstvo ponúkol potom panovníckemu dvoru a získal veľmi dobré kontakty vo Viedni, dokonca v blízkosti panovníka. In KÓNYA, P. – LANDA, D. *Stručné dejiny prešovských židov*. Prešov : PVT a. s. Bratislava divízia Prešov, 1995, s. 17.

³⁰ KÓNYA, P. a kol. *Dejiny Prešova I*. Prešov 2017, s. 519.

³¹ Bližšie pozri *Pamätná kniha mesta Prešova. Diel II. (1701 – 1919)*. Patrik Derfiňák – Marcela Domenová (eds). Prešov : ŠVK, 2012, s. 77 – 83.

³² *Pamätná kniha mesta Prešova. Diel II. (1701 – 1919)*. Patrik Derfiňák – Marcela Domenová (eds). Prešov : ŠVK, 2012, s. 77.

³³ *Pamätná kniha mesta Prešova. Diel II. (1701 – 1919)*. Patrik Derfiňák – Marcela Domenová (eds). Prešov : ŠVK, 2012, s. 78.

der sa im neprosil o to, aby sa mohol usadiť v meste, ale svoj zámer riešil priamo cez cisársky dvor, a teda Prešovčania museli akceptovať jeho prítomnosť v Prešove. Okrem neho získal v roku 1789 ďalší žid dovolenie usadiť sa s rodinou v meste a dostal „do prenájmu právo výmeru vína a liehu...“³⁴ V kronike sa ďalej uvádzajú informácie o živote Marka Holländera. Taktiež sa tu spomína vybudovanie Neptúnovej fontány z jeho iniciatívy a na jeho náklady. Hoci mešťania Holländera v meste trpeli, aj tak v nich naďalej pretrvával odpor voči židom. Napr. v roku 1818 sa stalo, že richtár šebešského žida Rosenberga, ktorý prenocoval v dome svojho známeho, dal ráno za hlasného sprievodu bubnov vyvieť z mesta. No vďaka Holländerovi sa prílivu židov v prvej polovici 19. storočia Prešov už aj tak nevyhol. „*To sa ver Holländerovi sotva snívalo, že bude Prešov dakedy k vôli Židom zôkol vôkol odrotovaný. Dnes je tomu tak.*“³⁵ V rámci 18. storočia je potom o židoch ešte zmienka v odseku pod názvom *Národnosti v XVIII. storočí*³⁶. Ide skutočne len o poznámku, že v meste sa vyskytujú aj židia.

Po smrti Jozefa II. sa najmä mestá snažili, aby bol patent o postavení židov zrušený, ako aj jeho mnohé iné reformy. No židia boli z hospodárskeho hľadiska veľmi prínosní pre cisára aj šľachtu a prijatím zákona č. XXXVIII De Judaeis na sneme v roku 1790 mali byť ponechaní vo všetkých slobodných kráľovských mestách a obciach Uhorska a jeho súčasťou, s výnimkou kráľovských banských miest.³⁷ Čo sa týka 19. storočia, tak aj napriek tomu, že židia už mali byť akceptovaní v slobodných kráľovských mestách, nie všade to tak aj bolo. Židia sa v 19. stor. spomínajú v Pamätnej knihe mesta Prešova len v krátkych odsekoch, ale o to častejšie. Napríklad v súvislosti s upozornením prednostu stolice, aby si obyvatelia dávali pozor na poľských a tunajších židov, ktorí sa túľajú v okolí Prešova a chcú prostý vidiecky ľud obrať za nízku cenu o ich majetok. Spomínajú sa zväčša v súvislosti s ich povolaním ako krčmárov, alebo v súvislosti „s prosbou o *prijatie za mešťana*“, ktoré bolo v mnohých prípadoch zamietnuté. Bolo to tak aj v prípade Lea Holländera, ktorý bol neskôr vo vedení židovskej obce v Prešove. Najprv sa mestská rada vyhovárala na chybu zo strany Lea Holländera, že on nepodal žiadosť o prijatie za mešťana, a teda mu nemá byť na základe čoho vyhovené, potom dvakrát bolo jeho prosbe nevyhovené, s odôvodnením, že „*nevykázal žiadne zásluhy*“. Podobne v roku 1855 žiadal ďalší žid o prijatie za mešťana, no jeho žiadosti sa nevyhovelo, jednak preto,

³⁴ *Pamätná kniha mesta Prešova. Diel II. (1701 – 1919)*. Patrik Derfiňák – Marcela Domenová (eds). Prešov : ŠVK, 2012, s. 82.

³⁵ *Pamätná kniha mesta Prešova. Diel II. (1701 – 1919)*. Patrik Derfiňák – Marcela Domenová (eds). Prešov : ŠVK, 2012, s. 83.

³⁶ *Pamätná kniha mesta Prešova. Diel II. (1701 – 1919)*. Patrik Derfiňák – Marcela Domenová (eds). Prešov : ŠVK, 2012, s. 111.

³⁷ KÓNYOVÁ, Annamária – KÓNYA, Peter. *Konfesionálny vývin Uhorska v ranom novoveku*. Prešov 2018, s. 306 – 307.

že žiaden zákon im neprikazoval, že tejto žiadosti musia vyhovieť kladne a jednak preto, že nemal nijaké zásluhy, za ktoré by si zasluhoval túto poctu.³⁸

Avšak najmä v druhej polovici 19. storočia sa vyskytujú záznamy o židoch, obsahujúce už aj pozitívne informácie. Napr. vyhovenie žiadosti Lea Holländera stať sa mešťanom.³⁹ Tiež jeho žiadosť ohľadom bubnovania správ, kde je už uvedený ako člen zastupiteľstva.⁴⁰ Leo Holländer chcel, aby bol schválený iný spôsob oznamovania správ ako bubnovanie, no dostal odpoveď, že pre ľudí, ktorí nevedia čítať a písať je to najvhodnejší spôsob oznamovania. Posledná zmienka s ním súvisiaca bola z 22. 6. 1887, kedy otváral mešťanosta zasadnutie smutnou správou, že vo veku 82 rokov zomrel Leo Holländer. V krátkom nekrológu bolo uvedené, že „*bol vynikajúcou postavou prešovského židovstva. Valné zhromaždenie dáva výraz svojej ľútosti v protokole*“⁴¹.

Záverom môžeme konštatovať, že Pamätná kniha mesta Prešova židovskú komunitu síce spomína, no môžeme konštatovať, že ide skôr o krátke zmienky, teda židom sa nevenuje nejaká zvýšená pozornosť, samozrejme, okrem podrobného opisu rituálnej vraždy v Orkucanoch (až 10 strán) a časti *Prví židia v Prešove*, kde im je venovaných až 6 strán. Ďalej môžeme konštatovať, že zmienky o židoch v Prešove sú prevažne späté s negatívnym postojom, nepriateľstvom zo strany mešťanov, ktoré však v závere 2. dielu kroniky striedajú pochvalné slová napr. na osobu Lea Holländera.

³⁸ *Pamätná kniha mesta Prešova. Diel II. (1701 – 1919)*. Patrik Derfiňák – Marcela Domenová (eds). Prešov : ŠVK, 2012, s. 120 – 228.

³⁹ *Pamätná kniha mesta Prešova. Diel II. (1701 – 1919)*. Patrik Derfiňák – Marcela Domenová (eds). Prešov : ŠVK, 2012, s. 229.

⁴⁰ *Pamätná kniha mesta Prešova. Diel II. (1701 – 1919)*. Patrik Derfiňák – Marcela Domenová (eds). Prešov : ŠVK, 2012, s. 339.

⁴¹ *Pamätná kniha mesta Prešova. Diel II. (1701 – 1919)*. Patrik Derfiňák – Marcela Domenová (eds). Prešov : ŠVK, 2012, s. 340.

Z HISTÓRIE FUNKCIE VIERTELMEISTERA¹

Gábor VERES

VERES, Gábor. Data for the history of the viertelmeister function. In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528, 2019, vol. 19, no. 1, p. 96 – 102.

The name viertelmeister (quartermaster) indicates that this function is connected to the German population with many threads. However, we can not only find the phrase in German-speaking areas like Germany and Austria, but also in the Carpathian Basin (today, Slovakia, Hungary and Romania) where cities with significant German populace were located. The explanation behind the phrase is that cities were separated into quarters administratively. For the representation of these city quarters and for the execution of certain tasks, the population elected a viertelmeister. In connection with the history of this function we can find many sources from the 16th century, but it is probable that much more preceding data will be found in the archives. The paper provides an overview for the history of the quartermaster's function based on new sources.

Key words: viertelmeister, administration, Germany, Austria, Carpathian Basin.

Už samotné pomenovanie „viertelmeister“ poukazuje na to, že táto funkcia je spojená s Nemcami. Avšak s týmto pojmom sa môžeme stretnúť nielen na území nemecky hovoriacich krajín, v Nemecku či Rakúsku, ale napríklad aj v Karpatskej kotline, kde na území dnešného Slovenska, Maďarska a Rumunska boli oddávna mestá so značným počtom nemeckých občanov. Nemecké slovo „viertelmeister“ sa skladá z dvoch slov – štvrť a majster. Preložená forma slova do slovenského alebo maďarského jazyka však buď nebola používaná vôbec, alebo sa používala len v určitom období. Úradníkov napríklad v maďarskom jazyku nazývali „fertálmester“ („fertájmajstri“). V tomto prípade slovo „viertel“ nepreložili ako „štvrť“ do maďarského jazyka, ale jazyk prebral nemecké slovo s maďarskou výslovnosťou a k nemu prispôsobený písaný tvar. Tvar „štvrťmajster“ častejšie používali len v 20. storočí spolu s názvom „fertálmester“. Nestretol som sa s používaním tvaru slova doslovne preloženého do slovenského jazyka. V štúdiu² Blanky Szeghyovej, ktorá súvisí s touto problematikou, je k slovu viertelmeister uvedený ako vhodný ekvivalent slovo/preklad „mestský kapitán“.

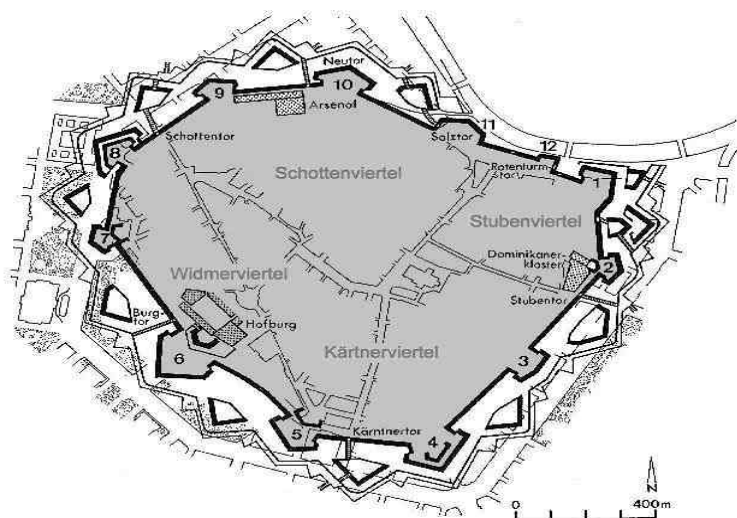
¹ Pripravenie štúdie podporovala verejná súťaž EFOP-3.6.1-16-2016-00001 pod názvom „Komplexný vývoj výskumných kapacít a služieb na Univerzite Károlya Eszterházyho“.

² SZEGHYOVÁ, B. Úradníci a zamestnanci súdnej samosprávy v mestách Pentapolitáni v 16. storočí. In *Historické štúdie : ročenka Historického ústavu Slovenskej akadémie vied*. 2013, roč. 47, s. 86.

Vysvetlením používania tohto výrazu je, že mestá boli z hľadiska správy rozdeľované na štvrte. K zastúpeniu a vykonaniu určitých úloh pre tieto časti mesta – štvrte, si ľudia v nich bývajúci zvolili štvrťmajstra. V súvislosti s históriou funkcie možno uviesť, že od 16. storočia sa môžeme stretnúť s veľmi vysokým počtom zdrojov, kde je spomínaná, ale je pravdepodobné, že z archívov sa budú dať získať taktiež v hojnom počte údaje aj zo skoršieho obdobia.

Údaje o mestských štvrtiach Viedne sú dostupné už od 14. storočia. Obyvatelia v roku 1526 žiadali, aby starosta a rada – podľa mestského poriadku, zaviedli viertelmeistra v mestských štvrtiach Widmerviertel, Kärntnerviertel, Stubenviertel a Schottenviertel. Medzi jeho povinnosti malo patriť to, aby udržiaval poriadok a pokoj, aby dal vo štvrti povolenia na zvolávanie schôdzí. Mal udržiavať oficiálny kontakt medzi obyvateľmi konkrétnej mestskej štvrte a vedúcimi predstaviteľmi Viedne, richtárom a jeho radou, ktorej bol podriadeným. Štvrte Viedne v tom čase teda o konkrétnych veciach nerozhodovali volením, ale prostredníctvom vymenovaného viertelmeistra. Pôvodne viertelmeister pomáhal tiež pri ozbrojení obyvateľov mesta, v novoveku mu boli pridelené ďalšie úlohy spojené s verejnou a požiarou bezpečnosťou.

Mestská stráž však neskôr v dobe vážnejšieho obliehania už veľmi ťažko mohla obrániť mesto.³

Obr. 1. Stredoveké mestské štvrte Viedne. Pripravil: Gerhard Frey.
<http://www.stadt-wien.at/wien/wiener-bezirke/1-bezirk-innere-stadt/die-stadtviertel-im-alten-wien.html>

³ PAUSER, J. Verfassung und Verwaltung der Stadt Wien. In *Wien geschichte einer Stadt. Band 2*. Peter Csendes – Ferdinand Opll (Herausgeber). Böhlau Verlag Wien – Köln – Weimar 2003, s. 76.

Rozdelenie na štvrte fungovalo aj v meste Gratz. O vytvorení štvrtí predmestia, mimo centra mesta, môžeme získať obraz zo zväzku uverejnenom v roku 1843.⁴ V predmestí Svätý Leonard možno nájsť tri, v predmestí Mur šesť štvrtí. Z hľadiska obrany bol stred mesta rozdelený na tri štvrte, predmestia na dvanásť štvrtí. Takto malo mesto Gratz dokopy 15 štvrtí. Každá štvrť mala jedného viertelmeistera, ktorého magistrát (mestská rada) volil doživotne. Mohla ním byť len taká úctyhodná osoba, ktorá prispievala na náklady uniformovaných strážcov jednotlivých štvrtí (nočný strážca, strážca) platených z mestskej pokladne. Za plnenie tejto funkcie nebola vyplácaná odmena.

Môžeme nájsť viacero príkladov miest v Rakúsku, ale aj v Nemecku, kde vykonával svoju funkciu viertelmeister. V Bavorsku to bolo napr. mesto Ochsenfurt v okrese Würzburg, ležiace pri Maini, s počtom skoro 11-tisíc obyvateľov. V meste je dnes už málo pamiatok, ktoré dosvedčujú pôsobenie viertelmeisterov. Jednou z nich je napr. pamätná tabuľa na stene Múzea kostýmov.

Obr. 2. Pamätná tabuľa na dome postavenom v roku 1717, M. Stürmera garbiara a viertelmeistera. Ochsenfurt, Ulica Spital č. 13.

V dejinách mesta však nájdeme viaceré zdroje dokladujúce funkciu viertelmeistera. Z opisu mesta Ochsenfurt, uverejneného v roku 1845, vieme, že mesto podľa polohy rozdelili na štyri časti, no nie je presne známe, kedy k tomu došlo.⁵ Časti sa volali Brüden-, Klingen-, Ober- a Bodsviertel. Posledná časť mala do začiatku 16. storočia meno Ochsenviertel. Predpokladá sa preto, že táto neskoršia štvrť bola prvou obcou. Dôkazom je aj fakt, že číslovanie domov hlavnej ulice sa začína práve odtiaľ. Prvé číslo domu na Hlavnej ulici patrilo radnici a štvrť Bodsviertel končila číslom domu 108 oproti nej na protiláhlej strane Hlavnej ulice. To sa však počas rokov zmenilo, hranica štvrte v roku 1691 končila číslom 99. Štvrť Brüdenvier-

⁴ SCHREINER, G. F. *Grätz. Ein naturhistorisch-statistisch-topographisches Gemälde dieser Stadt und ihrer Umgebung*. Grätz 1843, s. 256 – 301.

⁵ KESTLER, J. B. *Beschreibung von Ochsenfurt*. Würzburg 1845, s. 52.

tel siahala od čísla domu 109 do 218, sem patrila aj dnešná ulica Spital, na ktorej zastával funkciu viertelmeistra garbiar Stürmer (obrázok 2). Štvrť Klingenviertel začínala číslom domu 219 a končila č. 346. Časť Oberviertel tvorili čísla domov 347 – 442. Počas rokov sa menil aj počet viertelmeistrov. Štvrte si najprv zvolili každá troch fertájmajstrov. Štyri štvrte tak mali až 12 viertelmeistrov.⁶ V roku 1587 však mala každá štvrť zasa len jedného viertelmeistra, potom v roku 1590 zastávali túto funkciu v rámci 4 štvrtí ôsmi viertelmeistri. Štyria boli zvolení spomedzi obyvateľov, ôsmi menovaní oboma radami. V roku 1679 mali štvrte opäť až 12 viertelmeistrov. V 18. storočí však starších viertelmeistrov oslobodili od vykonávania služby a funkcia úplne zanikla.

S údajmi z raného obdobia sa tiež môžeme stretnúť v maďarskom Soprone, kde v roku 1424 malo predmestie štyri „viertely“ – štvrte. Konkrétne mená obyvateľmi vymenovaných „viertelmeistrov štvrtí sú známe z roku 1508.

V Bratislave sa môžeme v druhej polovici 15. storočia stretnúť so štvrťmajstrami podliehajúcimi kapitánovi (mestskému kapitánovi).⁷ Činnosť štvrťmajstra okrem podobnosti ukazuje aj rozdielnosť v jednotlivých mestách a aj storočiach. Ako už spomínaný zdroj ukazuje, v Bratislave boli štvrťmajstri podriadenými mestského kapitána, avšak štvrťmajstri boli volení pravidelne, zatiaľ čo voľba mestského kapitána sa uskutočnila len v období vojen, keď bola ohrozená bezpečnosť mesta. Až v druhej polovici 15. storočia sa stala funkcia kapitána pevnou súčasťou mesta. Neskôr, kvôli blížiacim sa tureckým nájazdom, sa stalo ešte dôležitejším nepretržité organizovanie ozbrojenej obrany mesta spolu so zmenami v jej organizácii.

V 15. storočí sa o vojenskú ochranu Prešporuku starali občania mesta. Aj s tým súvisiace úlohy patrili medzi najdôležitejšie povinnosti štvrťmajstrov. Preto sa ukázalo ako efektívne rozdelenie mesta na štvrte, čo prispelo k účinnejšiemu fungovaniu a mobilizácii mestskej stráže a ozbrojených mešťanov. Štvrťmajster bol vedúcim ozbrojených síl mestských štvrtí a bol podriadeným mestského kapitána, ktorý stál na čele mestskej ozbrojenej sily.⁸ Popritom ochranu hradieb (brán, veží) organizovali spolu s členmi mestskej rady.

Viertelmeistri podporovali aj výcvik občanov, neskúsených v používaní zbraní. V Bratislave napríklad vytvorili strelnice, kde si mohli precvičovať strelbu na terč. Na začiatku 17. storočia občania Levoče chodili každoročne strieľať. Súpis ich majetku dokladuje vlastníctvo pušky, nádoby na skladovanie pušného prachu, šable, halapartne, kyjaku, meča. Podobne ako aj v iných stredovekých mestách podstatnú úlohu pri obrane mali aj cechy (pekár, mäsiar, obuvník).

⁶ KESTLER, J. B. *Beschreibung von Ochsenfurt*. Würzburg 1845, s. 55.

⁷ PETERCSÁK, T. *A fertálymesterség. Egy hagyományörző tisztség Egerben*. Budapest – Eger 2014, s. 27.

⁸ BALLUS, v. P. *Presburg und seine Umgebungen*. Presburg 1823, s. 111 – 116.

V práci o Prešporku z roku 1823 sa Ballus zmienil až o 28 štvrťmajstroch mesta, vykonávajúcich činnosť požiarnej ochrany. Medzi ich povinnosti patrila pravidelná kontrola požiarnej ochrany. Popri kontrolovaní stavu komínov si overovali aj existenciu rebríka a sudu na vodu, potrebných pri hasení. O kontrolách boli povinní podať oznámenia mestskej rade.

Kremnica bola podobne ako východné nemecké osadnícke mestá rozdelená na štvrte a na ich čele tiež stáli štvrťmajstri, ktorí dohliadali na občanov žijúcich vo štvrtiach. Ich dôležitou úlohou bolo, aby v určenom čase kontrolovali výzbroj občanov a pokutovali tých, ktorí zbrane neudržiavali v poriadku, pripravené na boj.

Pre spomenuté mestá v 15. – 17. storočí bolo vďaka nemeckým mestským právam charakteristickým ich rozdelenie na štvrte a s tým spojená inštitúcia fertájmajstra. Tieto mestá boli pravidelne rozdelené na štvrte a takisto podľa nemeckého zvyku sa štvrte ďalej delili na dvanástky. Pokiaľ na čele štvrtín stál štvrťmajster, tak na čele dvanástky stál rotmajster. V roku 1573 mali v Banskej Bystrici štyroch štvrťmajstrov a 22 podriadených rotmajstrov, jeden rotmajster dohliadal na občanov žijúcich v 11 – 36 domoch.⁹ Rozdelenie na dvanástky môžeme nájsť aj v Levoči. Zaujímavé je však to, že v Kremnici podľa nariadenia o štvrťmajstroch, vydaného v roku 1531, každý občan podliehal kontrole a riadeniu štvrťmajstra a jeho desiatnikov. Tu teda nepoužívali rozdelenie štvrtín podľa nemeckého zvyku na dvanástky, ale používali rozdelenie na menšie jednotky – desiatky, ktoré bolo charakteristické pre Maďarov. S týmto delením sa môžeme stretnúť napríklad v priestore Dunajskej nížiny alebo u Sikulov.

V Košiciach ich môžeme nájsť vo volebnej zápisnici štvrťmajstrov z roku 1566 pod názvom viertelherrn.

Po vyhostení Turkov sa môžeme stretnúť v maďarskom meste Jäger s desiatkovým systémom. Napríklad v roku 1695 malo mesto 46 desiatok. Imre Breznay našiel najprv v roku 1717 v jednom protokole z voľby úradníkov¹⁰ zaznamenané štvrte mesta a na veľkom znaku fertájmajstrov bol dokonca letopočet 1716. Avšak z knihy Tivadara Petercsáka sa môžeme dozvedieť, že výraz stredomestské štvrte, v zmysle časť mesta (series), sa prvýkrát objavil v daňovom súpise z roku 1712.¹¹

Nemeckí osadníci v Jágri časť mesta, kde bývali, považovali za štvrť (viertel). Na ich čele stál úradník, ktorého od roku 1730 začali volať nemecky viertelmeistrom, maďarsky fertálmesterom. Nárastom počtu obyvateľov mesta sa rozširoval tiež počet štvrtí, a preto pribudli úlohy aj viertelmeistrom. Viacerých občanov mesta v prvom desaťročí 19. storočia tak zamestnávalo ich remeslo alebo obchod, že by sa povinnostiam viertelmeistra nemohli plne venovať. Reakciou na množstvo žia-

⁹ DEMKÓ, K. *A Felső-Magyarországi városok életéről XV-XVI. század.* Budapest 1890, s. 89.

¹⁰ BREZNAY, I. *Az egri fertálmesterségről.* Eger 1939, s. 13.

¹¹ PETERCSÁK, T. *A fertálmesterség. Egy hagyományörző tisztség Egerben.* Budapest – Eger 2014, s. 43.

dostí o zbavenie funkcie bola spoločná schôdza vonkajšej a vnútornej rady v roku 1805, ktorej výsledkom bolo zrušenie funkcie zvolených čestných „fertájmajstrov“. Miesto nich zaviedli platenú inštitúciu so šiestimi stálymi fertájmajstrami a znovu upravili okruh ich povinností a úloh. Avšak nový systém nefungoval a po troch rokoch sa vrátili k voleným „fertájmajstrom“.

Druhá polovica 19. storočia priniesla podstatné zmeny v histórii jágerských „fertájmajstrov“. Posilnením postavenia verejnej správy jednotlivé mestské úlohy už spadali do kompetencie úradníkov. Vtedy v Karpatskej kotline definitívne vymizla táto forma samosprávy. Právne oddelenie vykonávajúce dohľad nad dodržiavaním zákonnosti aj v Jágrí na schôdzi mestskej rady 20. mája 1883 iniciovalo zrušenie inštitúcie „fertájmajstrov“. Avšak rada s tým nesúhlasila a funkciu fertájmajstra nezrušila.

Aj keď sa potom význam ich pôsobenia znižoval, funkcia „fertájmajstra“ začala fungovať ako fórum spoločenského života a kontaktu. Na konci storočia sa aj miestne noviny podrobne zaoberali ich slávnostnou prísahou v deň Apolónie a ďalšími ceremoniálnymi otázkami.

V dvadsiatych rokoch 20. storočia už fertájmajstri nemali ani konkrétne úlohy a nedostávali odmenu. V prvom rade ich pokladali za ochrancov viery a morálky.

Zlomovým bodom bol vznik úradu štvrtmajstrov v Jágrí v roku 1931. Dovtedy totiž neexistovali úradné kontakty medzi „fertájmajstrami“ pôsobiacimi v jednotlivých štvrtiach mesta. Ako jeden z hlavných dôvodov obnovenia tohto úradu bolo skôr pestovanie vtedy už jedinečnej historickej tradície.

Za dvadsať rokov funkcia štvrtmajstra nadobudla nový význam. V jednotlivých štvrtiach boli obnovené cesty, postavila sa kaplnka na cintoríne Rozália, vznikla verejná studňa, bol postavený dom smútku, chodník atď. Pôsobenie „fertájmajstrov“ ako prostredníkov medzi úradmi a občanmi sa ukázalo efektívne.

Jágerských fertájmajstrov inštalovali do funkcie v deň svätej Apolónie (9. februára). Boli oblečení v bohato riasenom plášti, ich symbolom moci bola palica. O menách zvolených „fertájmajstrov“ v danom roku v jednotlivých štvrtiach informovali ich tablá. Spočiatku bol ich zoznam orámovaný ozdobným ornamentom, pričom najstarší z nich bol datovaný k roku 1849.¹² S rozšírením fotografie boli nahradené fotografickým tablom.

Po II. svetovej vojne sa nová ľavicová (komunistická) vláda podozrivo pozerala na iniciatívy zdola, a teda aj na fertájmajstrov. Preto v roku 1950 v Jágrí už nemeňovali fertájmajstrov. Avšak po štyri a pol desaťročí nadšení jágerskí lokálpatrioti znovu zaviedli funkciu „fertájmajstrov“ a od roku 1996 noví úradníci opäť skladali slávnostnú prísahu.

¹² PETERCSÁK, T. *A fertálmesterség. Egy hagyományörző tisztség Egerben*. Budapest – Eger 2014, s. 137.

Obr. 3. Štvrte viertelmeistrov (fertájmajstrov) mesta Jáger dnes.
Pripravil: György Olivér Várkonyi

Funkcia fertájmajstra mala síce dlhú tradíciu, no v 18. storočí už vo viacerých mestách zanikla kvôli strate funkčnosti. Na územiach oslobodených spod tureckej nadvlády a tiež v Jágri sa objavila v súvislosti s osídlením nemeckých občanov. Voľba viertelmeistrov však v 19. storočí zanikla v dôsledku reformy verejnej správy. Momentálne v rámci Európy si iba v maďarskom Jágri a nemeckom Kronachu volia viertelmeistrov kvôli zachovaniu tradície.

KRONIKA, RECENZIE, GLOSZY
CHRONICLE, REVIEW, ANNOTATIONS

15. študentská vedecká a umelecká konferencia

Dňa 24. 4. 2019 sa na našej univerzite konal 15. ročník študentskej vedeckej a umeleckej konferencie, na ktorej mali možnosť prezentovať svoju odbornú činnosť študenti a doktorandi z jednotlivých inštitútov. Rokovanie prebiehalo v jednástich sekciách, medzi ktorými sa ako tradične nachádzala aj sekcia histórie. Tá bola rozdelená do dvoch podsekcí, a to podsekcia študentov bakalárskeho a magisterského stupňa štúdia a podsekcia doktorandov.

Všetci rokujúci si na túto konferenciu pripravili zaujímavé príspevky, ktoré predniesli pred odbornou porotou a publikom tvoreným našimi študentmi. Možnosť vyskúšať si vystupovanie pred porotou využili štyria naši študenti – Erik Koncz s témou týkajúcou sa protitureckých bojovníkov, Nikola Karolová objasnila prejavy nacionalizmu vo Francúzsku v druhej polovici 19. storočia. Veronika Kuchárová predstavila medzivojnový ľudovýchovný týždenník *Slovenský ľud*, ktorý vychádzal v rokoch 1921 – 1938. Rovnako príspevok venujúci sa slovenským dejinám predniesol Juraj Kasarda, ktorý sa pokúsil vysvetliť vplyv bojov na Ondave na situáciu v dedine Bžany. Predsedníctvo v tejto podsekcii predstavovali doc. Ján Adam, PhD., PhDr. Ján Džujko, PhD. a Mgr. Annamária Kónyová, PhD.

V miestnosti č. 193 prebiehalo rokovanie doktorandskej podsekcie. Predsedkyňou komisie bola doc. Marcela Domenová, PhD., spolu s ňou komisiu tvorili PhDr. Peter Kovaľ, PhD., a Mgr. Lucia Šteflová, PhD. Úvodný príspevok Márie Kaletovej pojednával o stavebnom vývoji kostola v Hažlíne na základe historických dokumentov. O obľúbenom nápoji, o víne, porozprával Matúš Vojna, ktorý poukázal na význam vinohradov na humenskom panstve v 18. storočí. V prvej polovici 19. storočia zasiahla výraznou mierou do života v Uhorsku epidémia cholery. Jej liečbu a starostlivosť o nakazených ľudí na základe obežníka z roku 1830 objasnila Jana Dziaková. Michal Falat predstavil spoločenskú štruktúru rusínskeho obyvateľstva na začiatku 20. storočia. Do obdobia 20. storočia boli zasadené aj posledné dve prednášky. Juraj Horváth ozrejmil dôsledky vpádu Maďarskej republiky rád do Maďarska a konferenciu uzavrel Erik Ondria, ktorý sa venoval počiatkom československo-cyperských vzťahov v 60. rokoch 20. storočia.

Všetci vystupujúci priniesli nové, zaujímavé poznatky, a preto veríme, že sa aj o rok podarí rovnako kvalitné podujatie.

Mária Kaletová

Prednášky Dr. Katalin Kovács a Dr. Barbary Bank

Na prelome mesiacov apríl a máj našu univerzitu poctila vzácna návšteva z Katolíckej univerzity v Budapešti. V rámci medzinárodného projektu Collegium Carpathicum vystúpili so svojimi prednáškami Dr. Katalin Kovács a Dr. Barbara Bank.

Prvá menovaná, Dr. Katalin Kovács, predniesla dva príspevky, oba zasadené do obdobia 17. storočia. V prvej prednáške s názvom Vzdelávanie a školský systém v Uhorsku v 17. storočí objasnila Dr. Kovács štruktúru školstva v tomto období a porovnala rôzne typy škôl, ktoré sa v tomto období nachádzali na území Uhorska. V druhej prednáške Peregrinácia a spoločenská mobilita: formovanie vzdelanec-kých elít v Sedmohradsku v 17. storočí poukázala na fenomén peregrinácie, ktorý by sa dal prirovnať k dnešným študentským mobilitám.

Druhá prednášajúca, Dr. Barbara Bank, vystúpila s témou, ktorá je v roku, kedy si pripomíname začiatok druhej svetovej vojny, veľmi zaujímavá – Sovietske pracovné tábory v strednej Európe. Uvedené prednášky boli svojím obsahom veľmi zaujímavé a pritiahli pozornosť študentov.

Mária Kaletová

**MARCINOVÁ, Františka –
ŽARNOVSKÝ, Peter. *Kniha
testamentov mešťanov mesta Stará
Lubovňa 1660 – 1747. Stará Lubovňa
: Lubovnianske múzeum – hrad
v Starej Lubovni, 2016. 378 s.
ISBN 978-80-89860-03-6.***

Publikácia *Kniha testamentov mešťanov mesta Stará Lubovňa 1660 – 1747* predstavuje edičný výstup v podobe edície prameňov, ide o predstavenie uceleného relevantného historického prameňa. Vychádza zo staršieho výskumu členky autorskej dvojice – archivárky Františky Marcinovej, ktorá sa bádaniu posledných vôlí a pomocným vedám historickým v danej lokalite venovala systematicky. Aj v tejto publikácii prezentuje formálno-obsahový rozbor knihy testamentov a pohľad na s tým súvisiace vybrané otázky. Predpokladáme, že práve ona je autorkou viacerých pasáží knihy (*Kniha testamentov a dejiny každodennosti*; *Kniha testamentov mešťanov Starej Lubovne z rokov 1660 – 1747*; *Diplomatický rozbor knihy testamentov*, s. 18-32). Autorský kolektív predstavuje nielen ona, ale aj historik Peter Žarnovský. Ten sa v časti publikácie pod názvom *Stará Lubovňa v 17. a 1. polovici 18. storočia* (s. 8 – 17) v exkurze pre pochopenie kontextu venoval danému dejinnému obdobiu.

Editorom publikácie bol Dalibor Mikulík, autor úvodu (s. 6 – 7), v ktorom poukázal na informačné bohatstvo tohto historického zdroja. Pred vyhodnotením do zberu a skartáciou ho zachránil Andrej Čepiššák. Dokument sa dnes eviduje

je v Štátnom archíve v Prešove – pracovisko Archív Stará Lubovňa, vo fonde Magistrát mesta Stará Lubovňa (s. 25).

Nosnou časťou publikácie je vlastný text edície. Popri fotokópiách dokumentov – textovej časti knihy paralelne obsahuje diplomatický prepis textov v latinke. Keďže kniha testamentov bola písaná v poľskom jazyku, pri transkripcii boli dodržané pravidlá poľskej ortografie. Prepis je ponechaný v pôvodnom znení, členený je aj podľa jednotlivých strán s ponechaním pôvodného delenia slov (s. 31) a je doplnený o zoznam skratiek a krátky slovník neznámych výrazov.

Vo viacerých testamentoch sa popri majetkovo-právnej stránke zachytávajú aj iné vzťahy, dobové reálie z danej lokality, udalosti z dejín Starej Lubovne (ale nielen z nej). Pomáhajú tak rekonštruovať širšie obrazy najmä z každodenného života a podobu mentalít v sledovanom období. Titul je určený nielen odbornej verejnosti (historici, archivári), ale najmä záujemcom o regionálne dejiny novoveku, dejiny Starej Lubovne a jeho obyvateľov v období 17. – 18. storočia cez pohľad diplomatiky, paleografie, dedičského práva a pod.

Publikáciu vydalo Lubovnianske múzeum – hrad v Starej Lubovni s finančnou podporou Fondu na podporu umenia. Predpokladáme, že Lubovnianske múzeum – hrad v Starej Lubovni bude pokračovať v edičnej činnosti ako doposiaľ a prispeje tak k vydaniu ďalších katalógov, zborníkov i historických prameňov.

Marcela Domenová

**Obraz východného Slovenska
na Zakarpatskej Ukrajine
a Zakarpatskej Ukrajiny
na východnom Slovensku. Ed.**

**Martin Javor. Prešov : Vydavateľstvo
Prešovskej univerzity, 2017. 269 s.
ISBN 978-80-555-1810-7.**

Zborník je výsledkom rovnomeného projektu *Obraz východného Slovenska na Zakarpatskej Ukrajine a Zakarpatskej Ukrajiny na východnom Slovensku*, ktorý bol riešený v Centre excelentnosti sociohistorického a kultúrohistorického výskumu PU. Hlavným cieľom bolo zhromaždiť a sprístupniť verejnosti hlavne archívne dokumenty rôznej proveniencie o vzájomnej minulosti zakarpatského regiónu a oblasti východného Slovenska, o živote jeho obyvateľov, náboženstve, spoločných problémoch, záujmoch a cieľoch v súčasnosti aj v budúcnosti. Projekt bol riešený medzinárodným tímom, do ktorého patrili vedeckí a vedecko-pedagogickí zamestnanci Prešovskej univerzity, Štátneho archívu Zakarpatskej oblasti Ukrajiny a Vysokej školy Františka II. Rákocziho v Berehove. Príspevky publikované v zborníku boli prezentované v rámci vedeckej konferencie, ktorá sa konala 25. 4. 2017 v Prešove. Edične zborník zostavil Martin Javor, obsahuje 11 štúdií, z nich 3 sú v ukrajinskom jazyku.

Prvá štúdia pod názvom *Sobrance – mesto na hraniciach Podkarpatska – v 18. storočí (1711 – 1780)* (s.7 – 28), ktorú napísal Peter Kónya, opisuje udalosti v meste Sobrance po podpísaní sat-

márskeho mieru na jar 1711 až do roku 1780. V príspevku sa autor venuje hlavne hospodárskym a finančným aspektom, spoločenským a národnostným pomerom, konfesionalnej otázke spojenej so zaludňovaním a kolonizáciou novým obyvateľstvom prichádzajúcim z oblasti dnešného Zakarpatska do mesta Sobrance. Annamária Kónyová vo svojom príspevku *Reformované cirkevné zbory na území Užskej stolice v 17. – 18. storočí* (s. 31 – 39) opisuje proces šírenia reformácie a vzniku prvých cirkevných zborov v Užskej stolici. Od polovice 17. storočia sa v Užskej stolici začína rekatolizácia, ktorá súvisela s návratom šľachtického rodu Drugetovcov ku katolicizmu. Na začiatku 18. storočia rekatolizácia ešte zosilnela, k čomu dopomohla aj morová epidémia a následné zaludňovanie novým (hlavne katolíckym) obyvateľstvom. Aj napriek týmto faktorom si reformovaná cirkev vďaka mnohým zemianskym rodinám verným reformovanej viere v Užskej stolici zachovala svoju kontinuitu.

Autorka Marcela Domenová vo svojej štúdií *Alexander Duchnovič* a jeho tvorba (Fragmenty súdobého diela v historických knižniciach mesta Prešov) (s. 39 – 70) skúma a dokumentuje zachovanie pôvodnej tvorby Alexandra Duchnoviča a súdobých vydaní počas jeho života, ale aj po jeho smrti v tlačenej aj rukopisnej forme. Tieto diela sa zachovali v eparchiálnej knižnici v Prešove, Kolegiálnej knižnici v Prešove, historických fondoch Štátnej vedeckej knižnice v Prešove a Univerzitnej kniž-

nice v Prešove. V menovaných knižniciach sa zachovalo 15 diel z obdobia rokov 1847 – 1863 z oblasti histórie, teológie, jazykovedy a príbuzných odborov. Z jazykového hľadiska ide napríklad o diela v latinskom, ruskom, ukrajinskom jazyku, ale aj jazyčí alebo dialektoch. Pri dôkladnej heuristike písomných materiálov vyplávali na povrch isté nezrovnalosti, fyzicky sa zachovalo len 11 diel, ostatné sú v súčasnosti nedostupné/nezvestné, v jednom prípade je sporné autorstvo A. Duchnovičovi. Ďalší príspevok *Rektori Jezuitského kolégia v Užhorode v 17. storočí* (s. 71 – 82) napísala Monika Bizoňová. Zameriava sa v ňom na rektorov Jezuitského kolégia v Užhorode, hierarchiu a fungovanie kolégia. V druhej časti sú uvedení jednotliví rektori, ich základné biografické údaje, medzi rokmi 1647 – 1700 je ich celkom 15. Autor Martin Javor v štúdiu *Slobodomurárske lóže v Užhorode* (s. 83 – 95) opisuje slobodomurárske hnutie na Podkarpatskej Rusi, a to v meste Užhorod, kde mali dve lóže, venuje sa hlavne mladšej lóži „Karpát“ a jej činnosti na začiatku 20. storočia.

Prvý príspevok písaný po ukrajinsky, ktorého autorom je Mychajlo Markanyč, *Rozvytok admynystratyvno-terytorjal'noji systemy Pydkarpats'koji Rusy na počatku y seredyny 20-ch rr. 20 stolyttja* (s. 96 – 107) sa venuje vývoju administratívneho členenia územia Podkarpatskej Rusi po rozpade Rakúsko-Uhorska. Štúdia sa opiera o archívny výskum, rôzne štatistiky a legislatívu prvej Československej republiky.

Nasleduje príspevok ukrajinského autora Mychajla Dmytrovyča Misjuka *Orhanizacija vyščojiškil'noji osvity v haluzi pidhotovky specialistiv dljasil's'koho hospodarstva v Čechoslovaččyni (1919 – počatok 1920-ch rr.)*, v ktorom prezentuje krátky pohľad na fungovanie komplexu základných a stredných škôl so zameraním na poľnohospodárstvo na území Československa v 20. rokoch 20. storočia. Systém týchto škôl študentov rozdeľoval na odvetvia poľnohospodárstva a vchoval špecialistov vo všetkých úsekoch školstva.

O počiatkoch turizmu píše Patrik Derfiňák v štúdiu *Východné Slovensko a Zakarpatská Ukrajina – turistika v závere 19. storočia a prvej polovici 20. storočia* (s. 117 – 132). V druhej polovici 19. storočia sa zväčšuje záujem o turizmus, o nové a existujúce turistické trasy aj v priestore severovýchodného Uhorska. Vznikajú tak prvé turistické spolky, autor opisuje ich fungovanie v rámci vnútornej organizácie, výskumnú činnosť a expedície, materiálne, technické a finančné zabezpečenie, budovanie turistických trás a ubytovní a ďalšie aktivity. Peter Šturák a Jaroslav Coranič sa v príspevku *Archív gréckokatolíckeho arcibiskupstva v Prešove a jeho organizačná štruktúra v kontexte vzniku prešovského biskupstva* (s. 133 – 146) v úvode venujú vzniku prešovského biskupstva v roku 1818 a jeho prvým biskupom. Nosnou časťou štúdie je archív biskupstva založený v roku 1820, opisuje sa jeho genéza a organizačná štruktúra zachovaných dokumentov až po súčasnosť spolu s rôznymi peripetiami,

ktorými gréckokatolícka cirkev, a tiež jej archív prešli hlavne v druhej polovici 20. storočia. V štúdiu možno nájsť stručný popis fondu, s poznámkami o rozdelení materiálu, množstve krabíc, forme uloženia, proveniencii a ďalšie užitočné informácie pre bádateľov. V predposlednom príspevku *Adolf Ivanovič Dobrianský-Sačurov (1817 – 1901) ako historik a apologeta východného kresťanstva – pravoslávia* (s. 147 – 161) autor Ján Šafin predstavuje život, dielo a osobnosť Adolfa I. Dobrianského-Sačurova, právnika a vodcu karpatsko-ruského hnutia, organizátora kultúrneho, jazykového a etnického zblížovania sa Rusínov s ruským národom v Rusku, ideológa návratu uniátov ku pravoslávii, autor množstva prác zasvätených histórii, etnografii, náboženskej a politickej situácii. Najrozsiahlejším a zároveň aj posledným príspevkom v zborníku je *Ohľad fondív ta dokumentiv deržavnogo archivu Zakarpats'koji oblasti periodu Uhorščyny i Avstro-Uhorščyny. (XIV st. – 1918 rik)* (s. 162 – 269), ktorého autor Serhij Anatolijovyč Vyskvarko sprístupňuje vznik a vývoj archívnych fondov, dokumentov a materiálov štátneho archívu Zakarpatskej oblasti v rozmedzí 14. – 20. storočia. Vo fondoch obsiahnutých v štúdiu (nie sú tam zahrnuté všetky fondy s menším množstvom písomného materiálu) opisuje názvy a signatúry fondov, množstvo jednotlivín, ohraničenie rokmi, jazyk dokumentov a stručný popis daného fondu. Na konci príspevku sa nachádza obrazová príloha s fotografiami dokumentov a stručným popisom.

Zborník možno považovať za prínosný z hľadiska kooperácie medzi vedeckovýskumnými inštitúciami na východnom Slovensku a Zakarpatskej Ukrajine. Ako najprínosnejšiu hodnotíme poslednú štúdiu, ktorá sprístupňuje archívne fondy Štátneho archívu Zakarpatskej oblasti, ku ktorým je zväčša obťažnejší prístup pre bádateľov zo Slovenska.

Šimon Kačmár

Osobnosti v knižnej kultúre a historických prameňoch: Ad honorem Jozef Repčák. Ed. Marcela Domenová. Prešov : Štátna vedecká knižnica v Prešove, 2017. 240 s. ISBN 978-80-89614-41-7.

Zborník *Osobnosti v knižnej kultúre a historických prameňoch* s podnázvom *Ad honorem Jozef Repčák* vydala Štátna vedecká knižnica v Prešove v rámci edície Acta pro memoria v roku 2017. Tento nekonferenčný recenzovaný zborník zostavila Marcela Domenová. Podnetom pre vznik zborníka bola vedecká konferencia s názvom *Osobnosti miest a regiónov v knižnej kultúre a dobových prameňoch*. Konferencia sa konala pri príležitosti 105. narodenia Jozefa Repčáka v roku 2016, ktorého pamiatke bol následne venovaný aj zborník. Tento zborník je rozdelený na 4 rubriky, prvou sú Štúdie, tých je 15, nasledujú Materiály s dvoma príspevkami, v predposlednej časti je radených päť príspevkov v rubrike Správy/Kronika, posled-

nou rubrikou sú Anotácie/Recenzie, kam bolo zaradených šesť príspevkov.

Prvé štyri štúdie v predstavovacom zborníku sú venované osobe Jozefa Repčáka, bibliografa, knihovníka a niekdajšieho riaditeľa Štátnej vedeckej knižnice v Prešove. Jozefa Repčáka možno považovať za priekopníka regionálnej bibliografie Slovenska, patril k prvým profesionálne vzdelaným knihovníkom Československa. Vynikal interdisciplinárnym prepojením svojich aktivít v oblasti knihovníctva a knižnej kultúry, archívniectva, histórie a príbuzných vedných odborov. Prvý referát v zborníku pod názvom *Publikačná činnosť Jozefa Repčáka v službách rozvoja slovenského knihovníctva do roku 1945* (s. 13 – 24), ktorý napísala Kamila Fircaková, je venovaný začiatkom knihovníckej praxe a činnosti v knižniciach a tiež prvým publikovaným prácam Jozefa Repčáka. Na prvý príspevok tematicky nadväzuje Eva Augustínová štúdiou *Repčákov prínos k dejinám knižníc na Slovensku* (s. 25 – 31). Autorka píše o impulzoch a motiváciách Jozefa Repčáka stať sa knihovníkom, takisto o publikáciách vo vzťahu k dejinám knižníc na Slovensku. Pohľad na čitateľský záber v súkromnej knižnici Jozefa Repčáka nám vo svojej štúdií pod názvom *Čitateľské záujmy Jozefa Repčáka: sonda do osobnej knižnice* (s. 32 – 46) ponúka Lucia Němcová. V knižnici J. Repčáka sa nachádzajú aj knihy významných spisovateľov európskej a svetovej literatúry, príspevok tiež poukazuje na zastúpenie produkcie vybraných vydavateľstiev a nakladateľstiev spolu

s obrazovou prílohou. Najrozsiahlejším a najkomplexnejším príspevkom o Jozefovi Repčákovi, v ktorom je ako primárny zdroj poznania použitá pramenná báza, s využitím interdisciplinárneho prepojenia, nám predstavuje Marcela Domenová pod názvom *Jozef Repčák a jeho osobná pozostalosť (sonda do problematiky)* (s. 47 – 70). Autorka venuje pozornosť jeho aktivitám, korešpondencii a celoživotnej práci v oblasti knihovníctva a knižnej kultúry, ale aj archívniectva, múzejniectva a iným príbuzným odborom s početnými biografickými údajmi.

Priestor v zborníku bol venovaný ďalším širokej verejnosti známym aj menej známym osobnostiam s regionálnym prepojením na oblasť východného Slovenska. Najstaršiemu obdobiu 16. a 17. storočia sa v kontexte zborníka venovala filologička Jana Balegová v štúdií *Osobnosti Prešova v poézii Jána Bocatia* (s. 71 – 82), tiež Erika Brodňanská, ktorá sa zaoberala témou *Prešovský richtár Ján Weber a jeho politická príručka Lectio Principum* (s. 83 – 88). V oboch štúdiách sa rozoberá činnosť, práca, preklady diel a prepojenie na mesto Prešov, spolu s biografickými údajmi ku skúmaným osobnostiam. Do tematicky podobnej oblasti patrí štúdia o prvom úradnom lekárovi Boršodskej župy od autorky Moniky Bodnár pod názvom *Eliáš Trangus, prvý úradný lekár v Miškovci* (s. 89 – 95). Ďalším príspevkom sú *Práce vybraných osobností z obdobia formovania moderného slovenského národa v historickej Kolegiálnej knižnici v Prešove* (s. 96 –

122) od autorky Marcely Domenovej. Z jazykového hľadiska ide o dokumenty v slovenčine, češtine, latinčine i nemčine, z obdobia slovenského národného obrodzenia, zachované v Kolegiálnej knižnici v Prešove. Autori Juraj Červenka a Veronika Szeghy-Gayer spracovali tému *Albert Bujanovics z Uzoviec* (s. 123-132). Približujú nám životný príbeh a osud bojového pilota prvej svetovej vojny Alberta Bujanovicsa. Tému *Lekár Július Holénia v osobných spomienkach* (s. 133 – 148) predstavuje autorka Darina Petranská, ktorá vychádzala z maďarského originálu memoárov lekára Júliusa Holénia. Ten opisuje svoje osobné spomienky zo života, lekárskej kariéry, na stav zdravotníctva a politicko-spoločenskú situáciu z obdobia konca 19. a hlavne začiatku 20. storočia v meste Prešov.

Do zborníka boli zaradené aj príspevky z kultúrnych dejín, dejín školstva, emigrácie a slavistiky. Štúdiá *Prvé učebnice dejepisu pre ľudové školy po vzniku ČSR vydané v Prešove* (s. 149 – 159) od autorky Nadeždy Jurčišinovej sa nevenuje obsahovej stránke učebníc, ale poukazuje na tie, ktoré vyšli v skúmanom období v Prešove a vyzdvihuje autorov týchto učebníc. Teatrológička Eva Kušnírová napísala príspevok z oblasti svojho výskumu *Divadelný život v meste Spišská Nová Ves v 20. a 30. rokoch 20. storočia (so zameraním na genézu divadelného spolku Hviezdoslav)*, v ktorom sumarizuje jeho činnosť (s. 160 – 176). V štúdiu *Aktivity Grigorija Michajloviča Medveckého na východnom Slovensku* (s. 177 – 184) sa jej autorka Luciána

Hoptová zamerala na emigranta G. M. Medveckého, jeho život, prácu v školstve, múzeu a ďalšie činnosti, ktorými obohacoval kultúrno-spoločenský život východného Slovenska. Etnograf, historik a folklorista Mikuláš Mušinka spracoval tému *Český slavista František Rut Tichý – jeho vzťah k Prešovu a Zakarpatskej Ukrajine* (s. 185 – 197). Autor vyzdvihol publikačnú činnosť Františka R. Tichého, ktorou obohatil slovanskú (i slovenskú) literárnu kultúru. Poslednú štúdiu v zborníku napísala Martina Petríková pod názvom *Jana Bodnárová a osobitosti jej poetiky v literatúre pre deti a mládež (Trinášť, Dita)* (s. 198 – 208). Autorka sa venuje dvom dielam (Trinášť a Dita), opisuje spisovateľku Janu Bodnárovú – literárnu osobnosť Prešova a východoslovenského regiónu.

Rubrika Materiály obsahuje dva príspevky. Prvý *Hroby osobnosti Prešova na Mestskom cintoríne 1.* (s. 209 – 221) je faktografický. Jeho autorka Andrea Sivaničová predstavuje hroby významných osobností na prešovskom mestskom cintoríne, ktoré sú späté s históriou mesta. Text doplnila o biografické údaje a obrazovú prílohu. V druhom materiáli pod názvom *Hofstetterovci – rodina prešovských židov* (s. 222 – 225) Peter Lieskovský stručne poukázal na príbeh jednej židovskej rodiny.

Zborník z produkcie Štátnej vedeckej knižnice v Prešove možno považovať za prínosný z hľadiska poznania historických osobností s prepojením na mesto Prešov, jeho okolie a východoslovenský región, a to od obdobia

raného novoveku až po súčasnosť. Boli doň zaradené aj príspevky z kultúrnych dejín, dejín školstva, emigrácie a slavistiky. Zborník predovšetkým vyzdvihuje a pripomína osobnosť Jozefa Repčáka, ale poukazuje aj na potrebu výskumu regionálnych dejín a osobností v interdisciplinárnom kontexte.

Šimon Kačmár

OLŠAVSKÁ, Gabriela. *Evanjelici v Prešove v 18. a v prvej polovici 19. storočia (Fragmenty z dejín cirkvi, školstva a osobností)*. 2. vydanie. Prešov : Štátna vedecká knižnica v Prešove, 2018. 98 s. ISBN 978-80-89614-62-2.

Výskumu dejín evanjelickej cirkvi a. v. na východnom Slovensku, ako aj v samotnom Prešove sa venovalo viacero historikov. Pozornosť sa sústredila hlavne na obdobie reformácie a protireformácie, na jednotlivé osobnosti (pedagógovia, obeť prešovského krvavého súdu a i.) alebo stavebné objekty, ako sú evanjelické kostoly či budova kolégia. Napriek tomu sa stále nájde priestor pre ďalší výskum archívnych prameňov. Príkladom je vedecká monografia archivárky a bibliografky Gabriely Olšavskej, ktorá sa výskumu evanjelickej cirkvi a. v. v Prešove venuje (nielen) z pohľadu knižnej kultúry už dlhodobo.

Kniha vyšla v knižnej podobe (2. vydanie) pod názvom *Evanjelici v Prešove v 18. a v prvej polovici 19. storočia (Fragmenty z dejín cirkvi, školstva a osobnos-*

ti), vydala ju Štátna vedecká knižnica v Prešove v roku 2018, a to v rámci edície *Historické fondy*.

Autorka text logicky delí do štyroch kapitol. Prvá – *Z dejín prešovských evanjelikov do 40. rokov 18. storočia v kontexte výskumu kanonických vizitácií* (s. 9 – 24) je exkurzom do problematiky z pohľadu cirkevných dejín, ako aj na pozadí spoločensko-politického diania. Výskum založila na archívnych prameňoch – protokoloch z kanonických vizitácií z roku 1742 a 1806, t. j. už po Tolerančnom patente, ktoré postupne predstavuje cez ich diplomaticko-obšahový rozbor.

Druhá kapitola *Cirkevné zbory v Prešove (správa, veriaci, osobnosti)* je rozsahom najväčšia (s. 25 – 57). Poukazuje na počty veriacich, filie; správu zboru (nemecký a slovenský zbor), osobitých učiteľov, farárov slovenského a nemeckého zboru. Ak boli doložené osobnosti publikačne a literárne činné, autorka poukazuje na ich zachované diela v knižnej podobe (ide o fond tzv. Kolegiálnej knižnice a historický fond ŠVK v Prešove).

Sakrálna a cirkevné objekty (s. 58 – 74) sú predstavené v tretej kapitole. Osobitný priestor sa venuje budovám chrámov, farským budovám a chudobincu, vybaveniu Kostola Sv. Trojice, klenotom a liturgickým predmetom a pomôckam, majetku cirkevného zboru. Autorka si ďalej všíma evidované cirkevné knihy a vedené cirkevné matriky. Venuje sa aj problematike financovania cirkevných zborov, ako sú príjmy (zbierky, milodary, výročné ofery).

Posledná kapitola sa venuje evanjelickému školstvu v Prešove (s. 75 – 86) cez jeho organizáciu, školské budovy a majetok či školskú knižnicu a zbierkové fondy v takej miere, akú umožňovali vizitačné zápisnice.

Cieľom autorky bolo predstavenie dobových súvislostí aj s prepojením na cirkevnú správu, školstvo, majetkové pomery a pod., ako aj zmapovanie života prešovských evanjelikov, predstavenie vybraných osobností v období 18. a na začiatku 19. storočia, čo sa jej aj podarilo. Pracovala s vybranou pramennou bázou, ktorá mala výpovednú hodnotu. Práca prináša, resp. sumarizuje doteraz neznáme poznatky a je čitateľná nielen pre odbornú verejnosť, ale aj pre záujemcov o cirkevné dejiny či dejiny samotného mesta Prešov.

Michal Socha

ÖTVÖS, Anna. *Lolina kniha: Lola Matzner, Sándor Márai a Košice na prelome 19. a 20. storočia.*

Bratislava : Artforum, 2018. 193, [3] s. ISBN 978-80-8150-242-2.

Publikácia *Lolina kniha...* sa venuje osobnosti a životnému osudu rodenej Košičanky židovského pôvodu, Loly, t. j. Ilony Matzner (1899 – 1986), manželky známeho literáta Sándora Máraia (Sándor Grosschmid, 1900 – 1989), s ktorou žil 63 rokov a ktorú vo svojich denníkoch označoval literou „L“. Jej autorkou je niekdajšia košická bibliografka Anna Ötvös.

Textová časť je rozdelená do dvoch kapitol. Prvá kapitola *Rodina* obsahuje informácie o pôvode jej obchodníckej rodiny s vínom zo Sačurova, jej jednotlivých členoch, napríklad o starom otcovi Jakubovi Moskovitzovi (lekárovi, jednom zo zakladateľov slobodomurárskej lôže Pokrok), o rodičoch Irene Moskoviceovej a Samuelovi Matznerovi (vojak, podnikateľ, obchodník, s prepojením na denník Felsőmagyarország) a ich pôsobení v meste, židovskej komunite i dobročinnnej – spolkovéj činnosti. V tej sa dominantne angažovali ženy z ich rodiny, ďalej sa stretávame s informáciami o súrodencoch, o kontexte meštianskeho prostredia, lepšej spoločenskej vrstve a meste Košice koncom 19. storočia (aj cez kultúrne, hospodárske a spoločenské pomery). Stroho sa dotýka udalostí 1. svetovej vojny a postrehov o novom štáte (Československu) a relevantných aktivitách – charitatívnej práci, v ktorej sa členovia rodiny angažovali naďalej. Textové časti, rozprávania či spomienky sa prelínajú s ukážkami z diel S. Máraia, ale aj so záznamami, pamäťami a korešpondenciou od iných členov rodiny a známych, dobovou spisbou – tlačami, ktoré sa priamo viažu na lokalitu, Ilonu Matznerovú a spomenutých členov rodiny.

Druhá časť publikácie *Lola Matzner* predstavuje v podobnom duchu mozaiku údajov, postrehov o nej samej, či už v čase detstva a dospievania, poznámky o jej nápadníkoch a priateľkách, štúdiu, záľubách a spoločenskom živote.

Poukazuje aj na kontakty jej rodiny s rodinou Grosschmidovcov, vybrané momenty z jej života cez viaceré miesta a mestá, kde pobudla či žila, akými boli Košice, Viedeň, Budapešť, Berlín, lokality v Taliansku (Florenca), no najmä Paríž a samotný rodiaci sa vzťah so S. Máraiom.

Pramennú bázu pre autorku tvorila literatúra, archívne pramene, úradné (výpisy z matriky, vysvedčenia) i súkromné dokumenty (denníky, listy), fotografie, zvukové i obrazové záznamy, dobová tlač, diela i pozostalosť S. Máraia (v Petőfiho literárnom múzeu v Budapešti), použila i oral history. Mimo okruh jej výskumu ostali denníky samotnej Ilony Matznerovej a zhodnotenie jej života ako takého, najmä v komplexnom dejinnom období a vo vzťahu so S. Máraiom mimo časové obdobie vymedzené v názve titulu.

Publikácia je písaná iným, zaujímavým spôsobom, v atypickej mozaike ponúka pohľad na rodinu, blízkych a najmä osobu Ilony Matznerovej a sčasti na čitateľa prenáša atmosférou jej dôb, otvára neznáme – súkromné stránky minulosti a svet jednotlivca, charakter a záujmy aktérky a jej rodiny, ktorá si zaslúži väčšiu pozornosť nielen pre svoj vzťah so S. Máraiom, ale aj v kontexte dejín samotného mesta Košice.

Publikácia predstavuje čítanie pre záujemcov v širšom kontexte, najmä pre laickú verejnosť so záujmom o dejiny (kultúrne, literárne), ale aj pre tých, ktorí sa zaujímajú o memoáre, biografiku, osudy zaujímavých jednotlivcov presahujúce rámec mesta či regiónu.

Koncepciu príbehu vnímame ako poetickú a invenčnú, no neuzavretú. Predpokladáme, že autorka bude pokračovať vo výskume a dúfame, že sa v budúcnosti budeme môcť oboznámiť s príbehom Loly Matzner v ucelenej knižnej podobe.

Marcela Domenová

MARSHALL, Tim. 2018. *Rozdelený svet*. Bratislava : Premedia, 247 s. ISBN 798-80-8159-643-8.

V predkladanej monografii britský odborník na zahraničnú politiku, Tim Marshall, zameral svoju pozornosť na bariéry rozdeľujúce jednotlivé krajiny. Tieto bariéry sú v jeho monografii stelesnené predovšetkým múrmi, ktoré oddeľujú v hraničných úsekoch a sporných bodoch etniká či národy.

Monografia je rozdelená do ôsmich kapitol, v ktorých sú analyzované vybrané rozdielne geografické územia či štáty. Na príklade Číny sleduje Marshall dejiny a postavenie Čínskeho múru a súčasné faktory rozdeľujúce čínsku spoločnosť vrátane bariéry v podobe „internetového múru“ – kontroly a ovládanie internetu v krajine a pod. V súvislosti s USA analyzuje predovšetkým problematiku s tzv. „Trumpovým múrom na mexickej hranici“ a skutočné dôvody výstavby predmetného múru. Sleduje tiež dejiny vzťahov USA a Mexika vrátane rozširovania územia USA v 19. storočí smerom na juh a súčasnú „hispanizáciu“ Spojených štátov amerických.

Oblasť Blízkeho východu predstavuje na základe múrov oddeľujúcich jednotlivé náboženské skupiny či súperiace štáty, ako napr. Jordánsko, Saudská Arábia, Irán či Izrael a palestínske teritóriá. Indický subkontinent je prezentovaný prostredníctvom múru medzi Indiou a Bangladéšom, resp. sporom medzi Indiou a Pakistanom. Problémy afrického kontinentu ilustruje Marshall na bariérach medzi jednotlivými africkými kmeňmi a štátnych celkoch, ktorých hranice z čias kolonializmu nerešpektujú pôvodné štruktúry obyvateľstva, z čoho vznikajú a vznikali konfliktné situácie a zároveň nové múry.

Zrejme najznámejším múrom Európy 20. storočia, jeho odstránením a naň nadväzujúcim zjednotením Nemecka otvára autor otázku železnej opony v dejinách Európy a jej rozdelenie medzi Východ a Západ. Marshall však prechádza do súčasnosti a prezentuje nové riziká súvisiace s migračnou krízou, na ktoré nadväzujú novopostavené múry niektorých členských krajín Európskej únie na svojich hraniciach. V tejto kapitole sa nevyhol ani polarizácii medzi Ruskom na jednej strane a Európou a USA na strane druhej. Posledná kapitola je venovaná Veľkej Británii, Hadriánovmu valu, vnútorným rozdielom v Spojenom kráľovstve a otázkam súvisiacim s problematikou brexitu a spornej hranice s Írskom.

Podobne ako pri jeho predchádzajúcej monografii (*V zajatí geografie*)

vychádza Marshall, i keď len okrajovo, z osobných skúseností, keďže popisované regióny a krajiny vo väčšej miere sám navštívil. V súvislosti s múrmi na hraniciach si autor všíma ich pôvod a stručnú históriu, sleduje vnútornú kategorizáciu a hranice medzi obyvateľmi uprostred separovaných oblastí, postoje rozdelených strán či analyzuje rozdiely medzi vidiekom a mestami, vzdelanostnú úroveň, sociálnu diferenciaciu, náklady na pripravované stavby ďalších múrov a pod. Analyzuje hlavných svetových lídrov a ich rozhodnutia a činy, ktoré majú priamy vplyv na eskaláciu či vyriešenie tej-ktorej spornej situácie. Medzi hlavné dôvody stavania múrov a uzatvárania hraníc možno podľa autora logicky zaradiť: migráciu, vojnové konflikty, hladomory, náboženské trenice, rozličné regionálne krízy či nestabilné situácie v jednotlivých štátoch, ale aj klimatické zmeny, ktoré v poslednej dobe čoraz viac nútia ľudí meniť svoje bydlisko.

V závere monografie Marshall prezentuje na príklade Cypru a cyperského konfliktu medzipriestory, resp. nárazníkové zóny, vzniknuté konfliktnými situáciami a stavaním múrov, a zároveň si kladie otázku, ako rozdelený svet jedných separuje, no na druhej strane iných spája. Monografia Tima Marshalla je venovaná všetkým záujemcom o geopolitiku, politológiu, históriu či svetovú politiku.

Erik Ondria

ČAPLOVIČ, Miloš – ZAŤKOVÁ, Jana. Slovensko a Slováci vo víre prvej svetovej vojny. Vojské dejiny Slovenska 1914 – 1919 slovom a obrazom. Bratislava : Vojský historický ústav, 2018. 165 s. ISBN 978-80-89523-54-2.

Rok 2018 sa niesol v znamení pripomínania si významných, tzv. osmičkových rokov. Pri tejto príležitosti boli usporadúvané konferencie, prednášky, spomienkové slávnosti, ale taktiež boli vydané mnohé publikácie s predmetnou tematikou.

Jednou z najväčších udalostí, ktoré sme si v uplynulom roku pripomínali, bol koniec 1. svetovej vojny. Tento medzinárodný konflikt zasiahol svojou ničivou silou aj územie dnešného Slovenska, ktoré bolo v tej dobe súčasťou Rakúsko-Uhorska. Vojnovým udalostiam na našom území sa venuje dielo *Slovensko a Slováci vo víre prvej svetovej vojny. Vojské dejiny Slovenska 1914 – 1919 slovom a obrazom*. Je potrebné povedať, že táto publikácia je graficky veľmi pútavá, keďže autori si kládli za cieľ spracovať túto tému nielen pre odborníkov, ale aj pre širokú verejnosť.

Hoci podľa názvu by sa zdalo, že sa autori venujú len obdobiu po vypuknutí vojny, nie je to tak. Hneď prvá kapitola, ktorá predstavuje akýsi obširnejší úvod do danej problematiky, približuje dianie v Európe pred 1. svetovou vojnou. Rozoberá politickú situáciu, ktorá bola hlavnou príčinou k vypuknutiu vojny, ale aj sarajevský atentát, ktorý bol zámenkou na rozpútanie tohto konfliktu. K samot-

nému územiu Slovenska a dianiú na ňom sa autori venujú v druhej kapitole. V jej úvode je znovu v krátkosti rozobratá politická situácia. Súčasťou vojny neboli len boje a mŕtvi, ale aj pozostalé rodiny, manželky a deti v bezútešnej situácii. Túto kapitolu uzatvára stať o vojnových cintorínoch, ktoré sú v súčasnosti často skloňovanou témou, keďže prebieha proces ich vyhlasovania za národné kultúrne pamiatky. Cisárska a kráľovská armáda a jej organizácia je náplňou tretej kapitoly. Štruktúra vojska je prehľadne spracovaná v rozličných tabuľkách a schémach, pomocou ktorých je možné lepšie sa zorientovať v danej problematike. Veľmi cenné sú napr. úryvky z denníkov vojakov o bojoch v Karpatoch, autentické svedectvá preživších, dobové fotografie či pohľadnice. V tejto kapitole sú podrobne rozobrané aj boje na Balkáne, v Alpách či na talianskom fronte. Štvrtá kapitola je venovaná Slovákom v československých légiách.

Koniec vojny znamenal aj koniec Rakúsko-Uhorska. Práve tejto udalosti a následnému vzniku nástupníckych štátov, no v prvom rade vzniku Československa, je venovaná záverečná časť diela.

Ako sme už spomínali vyššie, publikácia je graficky veľmi príťažlivá. Text je vynikajúco doplnený kvalitnými dobovými fotografiami, letákmi, mapami s vyobrazeniami bojov a množstvom iného obrazového materiálu, ktorý upúta každého čitateľa. Pre rýchle zorientovanie sa v udalostiach toho-ktorého vojnového roka slúžia marginálne poznámky. Vo forme prílohy predstavujú autori vybrané vojnové osobnosti Slovenska z ro-

kov 1914 – 1918. Samozrejmosťou je aj ďalšia výberová literatúra k danej téme a menný register.

Cieľ, ktorý si autori vytýčili, bol splnený. Táto publikácia si nájde svoje miesto ako medzi odbornou, tak aj širokou verejnosťou, nielen vďaka obsahu, ale aj vďaka vydarenému spracovaniu.

Mária Kaletová

HOPTOVÁ, Luciána. *Bieloruská emigrácia na území Československa (1918 – 1945)*. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2017, 143 s. ISBN 978-80-555-1971-5

Záverečná etapa Veľkej vojny a nasledujúce mesiace vniesli do vedomia čelných predstaviteľov malých európskych národov nádej na naplnenie práva sebaurčenia pre svojich krajanov. Myšlienka vytvorenia štátu, v ktorom by si národ mohol riadiť život podľa vlastných predstáv a nepodliehal by tak svojvôli iných národov, nebola cudzia ani predstaviteľom bieloruského národa. Takéto predstavy sa začali objavovať už počas vojny, avšak k výraznejším krokom v tomto smere došlo až po páde vlády cára Mikuláša II. Príznačná nejednotnosť politických síl sa v priebehu roku 1917 postupne kryštalizovala do dvoch súperiacich blokov.

Úvodná kapitola publikácie *Bieloruská emigrácia na území Československa* z pera historičky Luciány Hoptovej, nám stručne približuje roztrieštenosť bieloruskej politiky v kritických rokoch 1917 a 1918. Aj napriek značnému úsi-

liu predstaviteľov pronárodnej orientácie nemala nová republika perspektívu budúcnosť a jej existenciu ukončil vznik Bieloruskej sovietskej socialistickej republiky. So vznikom socialistickej republiky sa však mnohí predstavitelia inteligencie, študujúcej mládeže, ale aj bežného obyvateľstva nestotožnili a rozhodli sa pre emigráciu do okolitých – najmä slovanských – štátov. Druhá vlna vysťahovalectva nasledovala v roku 1921. Medzi prítlačlivé krajiny pre bieloruských emigrantov patrilo aj Československo.

Pôsobenie bieloruských emigrantov na území Československej republiky sa stalo objektom druhej, respektíve tretej kapitoly. Autorka nám približuje pôsobenie Bieloruského národného hnutia, ktoré v Prahe našlo svoj nový domov. Národne orientovanú činnosť vytváralo najmä prostredníctvom vytvárania študentských spolkov, ktoré združovali bieloruskú mládež študujúcu v Prahe. Čitateľa oboznamuje s praktickými, každodennými starosťami hnutia pri riadení spolku, vykonávaní jeho činnosti aj s jeho výsledkami. Bieloruskí emigranti sa však nevenovali iba zakladaniu študentských spolkov. Medzi ich činnosť patrilo aj zakladanie kultúrnych spolkov, organizovanie predstavení a spoločenských večerov či vydávanie časopisov.

Postavenie spoločenských organizácií – a to nie len tých bieloruských – bolo poznačené zmenou medzinárodnej politickej situácie koncom 30. rokov, najmä však vznikom protektorátu na území Čiech a Moravy. Po vypuknu-

tí vojny a následnom napadnutí Soviet-
skeho zväzu národne-socialistickým
Nemeckom sa do agendy spolku opäť
dostáva politická otázka. Dominantnou
sa stáva myšlienka bieloruskej nezávis-
losti pod kuratelou Nemecka. S obnove-
ním politickej činnosti hnutia sa však
opäť objavuje roztrieštenosť jej predsta-
vitelov a vzhľadom na smrť popredného
predstaviteľa hnutia, ako aj vzhľadom
na medzinárodnú politickú situáciu
činnosť spolku po roku 1943 upadá.

Záverečná kapitola publikácie čitate-
lovi predstavuje vybrané osobnosti bie-
loruskej emigrácie, ktoré sa aj napriek
pohutému osudu dokázali v živote
presadiť a dnes sú viac či menej známe
aj v prostredí Českej a Slovenskej repub-
liky. Autorka nám približuje životné
príbehy poetky Larisy Henijuš, archeo-
logičky Ludmily Kraskovskej, operného
speváka Michala Zabejdu-Sumického
či politika Vasiľa Zacharku.

Monografia „Bieloruská emigrácia
v Československu“ predstavuje zaují-
mavú publikáciu na poli slovenskej his-
toriografie. Čitateľa oboznamuje s málo
známymi či doteraz nepublikovanými
poznatkami a predstavuje tak zaujíma-
vé čítanie pre vedeckú, ako aj laickú ve-
rejnú.

Michal Falat

**SUCHÝ, Lubor – ZACHAROVÁ,
Daniela et al. *Metodika identifikácie
a výskumu historických krovov.*
Bratislava : Pamiatkový úrad
Slovenskej republiky, 2018, 152 s.
ISBN 978-80-89175-85-7.**

Pri slovnom spojení „ochrana pa-
miatok“ si každý z nás v prvom momen-
te predstaví kostoly a kaštiele, prípadne
iné typy nehnuteľných pamiatok. Avšak
málokto si pod predmetom hodným
pamiatkovej ochrany predstaví krov.
Na to, že aj tie treba chrániť, chcel pouká-
zať svojou metodikou autorský kolektív
pod vedením Lubora Suchého a Danie-
ly Zacharovej. Tá by mala byť primárne
určená pre pracovníkov Pamiatkového
úradu Slovenskej republiky, avšak nie je
vylúčené jej využitie študentmi škôl so
stavebným zameraním či študentmi his-
tórie, kultúrneho dedičstva a pod.

Hoci táto publikácia nie je rozsiahla
(152 s.), poskytuje veľmi zaujímavý ob-
sah a množstvo obrazového materiálu
v podobe fotografií, nákresov a plánov.
V úvode predstavujú autori predmet me-
todiky, spôsob výskumu a starostlivosť
a údržbu podľa zákona. Veľmi dôležitou,
hlavne pre tých, ktorí sa v tejto proble-
matike neorientujú, je druhá kapitola,
ktorá sa venuje podrobnej terminológii.
V rámci nej predstavuje typy striech,
ich časti, spojovacie prvky a pod. V tre-
tej kapitole sa autori venujú samotnému
terénnemu prieskumu a spôsobu doku-
mentácie krovov priamo na mieste. Štvr-
tá kapitola objasňuje terminológiu kro-
vov. Rozlišuje rôzne typy krovov a pre
lepšie pochopenie ilustruje každý typ

fotografiou a nákresom. Piata kapitola je prínosná hlavne pre historikov, pretože prináša chronologický prehľad vývoja typov krovov na Slovensku. Takisto aj tu doložili autori fotografie jednotlivých druhov krovov spolu s uvedením ich výskytu. Krov je výsledkom ľudskej práce. Preto je ďalšia časť metodiky venovaná aj spôsobu tesárskej práce a v súvislosti s ňou trasologickým stopám a tesárskym značkám, ktoré sú veľmi často práve tým najdôležitejším prvkom pri určení obdobia, kedy bol krov poskladaný. Okrem nich sa často na krovoch nachádza aj ich presné datovanie, ktoré tam nechali majstri tesári. Príklady takýchto datácií sú tiež súčasťou šiestej kapitoly. Aj nasledujúca kapitola je venovaná zaujímavostiam, ktoré možno objaviť pri výskume krovov, a to napr. stopy po starších krovoch, fragmenty starších omietok či malieb, pozostatky dvíhacích zariadení, staré škridly, zvonové stolice a pod. Samozrejmosťou je v závere prehľad použitej literatúry.

Predkladaná metodika je cenným príspevkom k literatúre, ktorá umožňuje aj širšej verejnosti spoznať rozsah nášho kultúrneho dedičstva.

Mária Kaletová

KÓNYA, Peter (ed.). ŽIDIA pred a za Karpatmi v priebehu stáročí.

Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2013. 438 s. ISBN 978-80-555-1043-9.

Osobitou publikáciou svojho druhu, ktorá reflektuje židovskú problematiku,

je zborník prác Židia pred a za Karpatmi v priebehu stáročí.

Rôznorodosť, a tým už spomínaná osobitosť zborníka, je prítomná z viacerých aspektov. Pohľad na dejiny židov ponúkajú príspevky viac ako troch desiatok historikov zo Slovenska, Maďarska, Českej republiky, Poľska, Ukrajiny a Rumunska, v čom sa odráža aj mnohojazyčnosť zborníka.

Zborník je chronologicky rozdelený do štyroch častí; Od staroveku do konca 18. storočia, Židia v strednej Európe v 19. – 20. storočí, Židovská kultúra a vzdelanosť v 19. – 20. storočí, V rokoch Holocaustu.

Datuje obdobie od staroveku do druhej polovice 20. storočia. Jednotlivé príspevky neopomenuli žiadnu zo zložiek dejinného vývinu židovského obyvateľstva. Dokladajú svedectvo ich hospodárskeho, spoločenského a kultúrneho vývinu. Ponúkajú stručný pohľad do histórie, opisujú ich migračné procesy a formovanie židovských náboženských obcí, predostierajú obraz židovského obyvateľstva v cestopisnej literatúre, v hornozemplínskych mestách i Šariši. Prostredníctvom komparácie židovských a kresťanských obchodníkov vykresľujú postavenie židov v Prahe, ale i v Krakove, kde zohrali dôležitú úlohu v ekonomickom živote. Analyzujú židovskú kultúru a prítomnosť židovských študentov na prešovskom evanjelickom kolégiu, ako aj ich bohatú vzdelávaciu a osvetovú činnosť v náboženskej obci v Prešove. Zachytávajú deportácie židov, riešenie židovskej otázky a ich postavenie počas druhej svetovej vojny.

Z priestorového hľadiska publikácia mapuje otázku dejín židov na území niekdajšieho Uhorska a v susedných krajinách (Poľské kráľovstvo a Krajiny Českej koruny).

Z tematicky rôznorodých príspevkov vyberáme niektoré. Forisek Péter v prvej časti zborníka vo svojom príspevku (A zsidó háború (Kr. u. 66 – 70) két római hadjáratának összehasonlító elemzése, s. 18 – 25) vychádzajúc z dieľa rímskeho dejepisca s názvom *Bellum Iudaicum* predstavuje a porovnáva dve rímske ťaženia tzv. židovskej vojny v rokoch 66 – 70 n.l. Ján Šafin vo svojej práci (Ruská reližia alebo judaizmus. K ruským sektám židovstvujúcich, s. 26 – 35) píše, že „živý záujem, ktorý vyvolávajú ruské tzv. židovstvujúce religiózne skupiny a spoločenstvá, je predovšetkým spojený s tým, že niektorí z nich vládnú religióznymi a dokonca aj etnickými príznakmi Židov, a niekedy aj sú za takýchto v židovských diasporných

občinách i v samotnom štáte Izrael považovaní“ (s. 31). Migračné procesy židov, ich sociálny status i zastúpenie v jednotlivých sídelných jednotkách Šariša mapuje vo svojej štúdií (Židia v Šariši podľa súpisu z roku 1761, s. 134 – 140) Ján Adam.

Zmeny počtov židovstva na území rožňavského biskupstva, ktoré „bolo založené pápežom Piom VI. v roku 1776 po predložení návrhu Máriou Teréziou“ (s. 183), predkladá vo svojej práci (A zsidóság számának változása a rozsnyói püspökség területén a 19. század második felében, s. 167 – 183) Bártok Béla. Štatistiku počtu židov a ich demografic-

ký nárast v jednotlivých krakovských štvrtiach prináša príspevok (Żydowscy właściciele nieruchomości w Krakowie na przełomie XIX i XX wieku, s. 184 – 194), ktorého autorom je Kazimierz Karolczak. Patrik Derfiňák vo svojej štúdií (Žigmund Stark – propagátor elektrifikácie východného Slovenska a spoločnej európskej meny, s. 195 – 202) odкрýva výnimočnú osobnosť židovskej komunity Žigmunda Starka, propagátora elektrifikácie východného Slovenska, ktorý v závere dvadsiatych rokov 20. storočia vychádzajúc zo svojich skúseností i moderných trendov „vypracoval nový plán elektrifikácie východného Slovenska“ (s. 200).

Oblasť židovskej kultúry a vzdelanosti v 19. – 20. storočí odzrkadľuje aj evanjelické Kolégium v Prešove, pre ktoré bola druhá polovica 19. storočia obdobím rozkvetu a zároveň, ako uvádza vo svojom príspevku (Židia na prešovskom evanjelickom Kolégiu do roku 1918, s. 240 – 248) Annamária Kónyová „obdobie 19. storočia prinieslo významné zmeny aj v konfesijnom zložení študentov prešovského evanjelického Kolégia“ (s. 241). Prehľad židovských periodík vydávaných na východnom Slovensku predkladá vo svojej práci (Prehľad židovských periodík vydávaných na východnom Slovensku v medzivojnovom období – Kronika (1936-1937), s. 308 – 315) Ján Džujko. Vzdelávaciu a osvetovú činnosť židovských obyvateľov Prešova reflektuje vo svojom príspevku (Vzdelávanie a osvetová činnosť v židovskej náboženskej obci v Prešove do r. 1945,

s. 276 – 292), Eduard Lukáš, ktorý v závere uvádza, že židovská náboženská obec sa v meste „prezentovala školskými budovami, rôznorodou spolkovou a osvetovou činnosťou, ako i osobnosťami dodnes rezonujúcimi nielen v regionálnych dejinách“ (s. 292).

Zborník uzatvára posledná časť V rokoch Holocaustu. Katarína Hradská (Reakcie ústredne židov na deportácie židov zo Slovenska, s. 365 – 371) hľadá odpovede na otázky – „Akú úlohu zohrávala v tomto období Ústredňa židov?, Čo všetko vedeli židia o chystajúcom sa nebezpečenstve?“ (s. 366). Reakcie niektorých transylvánskych katolíckych biskupov na židovské okupácie (1944) uvádza (Reactions of some Transylvanian Catholic Bishops

to Jewish Deportations (1944), s. 424 – 429) Fr. Mircea Remus Birtz.

Skĺbenie jednotlivých názorov historikov na rôzne aspekty vývinu dejín židov v priebehu stáročí pred a za Karpatmi otvára dvere do málo prebádanej oblasti historického výskumu a stáva sa pre čitateľa pútavou a vedecky prínosnou publikáciou, ktorá zároveň na základe variabilnosti príspevkov, či už z hľadiska pôvodu autora, priestorového začlenenia, časového rozpätia i oblasti vývinu židovského etnika, predostiera pred čitateľa rôzne závery, teórie, analýzy a umožňuje mu tak široké interpretačné východiská i stanoviská.

Vladimíra Kordaničová

Informácia pre autorov

AHP uverejňuje príspevky z histórie a prírodných vedných odborov. Sústreďuje sa najmä na publikovanie najnovších výsledkov vedeckého výskumu bádateľov zo Slovenska i zo zahraničia. AHP uverejňuje príspevky v slovenskom, českom alebo niektorom svetovom jazyku.

AHP uverejňuje najmä vedecké štúdiá a odborné články, ďalej polemiky, materiály, dokumenty, recenzie, anotácie, glosy z histórie a prírodných vedných odborov a správy, týkajúce sa vedeckého a spoločenského života.

AHP vychádza dvakrát ročne. Uzávierka prvého čísla je vždy k 15. marcu a druhého čísla

vždy k 15. septembru príslušného kalendárneho roka.

Vedecké štúdiá a odborné články posudzujú dvaja nezávislí recenzenti, ktorých určí redakčná rada a ktorých posudok je podkladom pre rozhodovanie redakčnej rady o zaradení príspevku do AHP. O zaradení ostatných príspevkov rozhoduje redakčná rada na návrh predsedu redakčnej rady.

Za obsah jednotlivých príspevkov zodpovedajú ich autori. AHP uverejňuje aj príspevky a názory, ktoré nemusia byť v súlade s mienkou všetkých členov redakčnej rady. Nevyžiadané príspevky nevraciam.

Prosíme autorov, aby dodržiavali nasledovné spôsoby popisu dokumentov:

1. Knihy / Monografie. Prvky popisu:

Autor. Názov : *podnázov (nepovinný)*. Poradie vydania. Miesto vydania : Vydavateľ, rok vydania. Rozsah strán.

Ak sú traja autori oddeľujú sa pomlčkou. Ak je viac autorov ako traja uvedie sa prvý autor a skratka a kol. alebo et al. ak je to zahraničné dielo. Prvé vydanie sa v citačnom popise nemusí uvádzať.

Príklad:

TIMKO, J. – SIEKEL, P. – TURŇA, J. *História nášho rodu*. Bratislava : Veda, 2004. 104 s.

2. Článok v časopise Prvky popisu:

Autor. Názov. In *Názov zdrojového dokumentu (noviny, časopisy)*. ISSN, rok, ročník, číslo zväzku, Rozsah strán (strana od – do).

Príklad:

STEINEROVÁ, J. Princípy formovania vzdelania v informačnej vede. In *Pedagogická revue*. ISSN 1335-1982, 2000, roč. 2, č. 3, s. 8 – 16.

3. Článok zo zborníka a monografie.

Prvky popisu: Autor. Názov článku. In *Názov zborníka*. Zostavovateľ. Miesto vydania : Vydavateľ, rok vydania, Rozsah strán (strana od – do).

Príklad:

ZEMÁNEK, P. The machines for "green works" in vineyards and their economical evaluation. In *9th International Conference : proceedings. Vol. 2. Fruit Growing and viticulture*. Pavel Zedníček. Lednice : Mendel

University of Agriculture and Forestry, 2001, p. 262 – 268.

4. Elektronické dokumenty – monografie.

Prvky popisu: Autor. Názov [Druh nosiča]. Vydanie. Miesto vydania : Vydavateľ, dátum vydania. Dátum aktualizácie. [Dátum citovania]. Dostupnosť a prístup.

Príklad:

SPEIGHT, J. G. *Lange's Handbook of Chemistry* [online]. London : McGraw-Hill, 2005. 1572 p. [cit. 2009.06.10.] Dostupné na internete: <http://www.knovel.com/web/portal/basic_search/display?_EXT_

5. Príklad na heslo zo slovníka (Encyklopédie)

Slovenský biografický slovník. II. zväzok E-J. Zodp. red. Š. Valentovič. Martin : Matica slovenská, 1987. Heslo Krajňák Michal, s. 228 – 229.

6. Odkaz na archívny dokument. Prvky popisu:

Archív (zaužívaná skratka), názov fondu, signatúra (príp. inventárne číslo, krabica, č. mikrofilmu a pod.), špecifikácia dokumentu

Príklad:

SNA Bratislava, Národný súd, II. A 880-881, osobný spis G. Fritza. BArch Berlin, R 70 Slowakei / 216, správa z 15. decembra 1940. AACass Košice, Apoštolská administratúra Prešov, č. 3406/1939, list K. Körper Cárskemu z 29. 9. 1939.

Autori čísla:

doc. PhDr. Ján ADAM, PhD.

Mgr. Marcela Domenová, PhD.

Mgr. Veronika DRÁBOVÁ

doc. PhDr. Nadežda JURČŠINOVÁ, PhD.

prof. PhDr. Peter KÓNYA, PhD.

dr. Gábor VERES, főiskolai docens

Recenzenti čísla:

doc. PhDr. Ján ADAM, PhD.

doc. PhDr. Miloslava BODNÁROVÁ, CSc.

doc. PaedDr. Patrik DERFIŇÁK, PhD.

doc. PhDr. Martin JAVOR, PhD.

PhDr. Peter KOVAL, PhD.

prof. PhDr. Peter KÓNYA, PhD.

Mgr. Annamária KÓNYOVÁ, PhD.

ISSN 1336-7528

9 771336 752000